

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

Diplomová práce

Marie Novotná

**Výzkum individuálních zvláštností sociability žáků
prostřednictvím analýzy jejich sociálních vztahů**

Research of Individual Behaviour of Pupils Sociability
by Means of Analysis their Social Relationships

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů, a práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. prosince 2011

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé diplomové práce panu PhDr. Ivanu Slaměnkovi, CSc., za odborné vedení mé práce, za jeho vstřícnost, cenné odborné rady a připomínky.

ANOTACE

Předložená práce se zabývá výzkumem individuálních zvláštností sociability žáků prostřednictvím analýzy jejich sociálních vztahů. V teoretické části jsou zpracovány poznatky o obecném pojmovém rámci sociability, vymezuje interindividuální vztahy jako teoretické a empirické východisko výzkumu sociability, charakterizuje vývojové období časně adolescence. V další části je stručně popsána analýza sociability žáků z hlediska základních psychických komponent. Na ni navazuje socializace a sociální vztahy ve škole.

Empirická část představuje kvantitativní výzkum, kde byla v první řadě zjištěna korelace mezi individuálními zvláštnostmi sociability žáků a extravertí. Dále zachycuje do jaké míry je schopnost sociability rozdílná v závislosti na pohlaví, jak se liší sociální charakteristiky mezi pohlavími.

Klíčová slova: sociabilita, interindividuální vztahy, interakce, sociální vztahy, časná adolescence, socializace.

ABSTRACT

The submitted thesis is concerned with the research of individual distinctions of sociability of pupils through analysis of their social relations. The theoretical part deals with findings on general range of the concept of sociability, defines interindividual relations as a theoretical and empirical resource of the sociability research, characterizes the developmental period of early adolescence. The further part of the thesis briefly describes sociability of pupils from the view of basic psychical components. It is connected to socialization and social relations at school.

The empirical part represents quantitative research, where first of all „corelation“ (relationship) between individual distinctions of sociability of pupils and extraversion was found out. Further, it describes to what extent the ability of sociability varies in relation to gender, how social characteristics between genders are different.

Key words: Sociability, interindividual relations, interaction, social relations, early adolescence, socialization.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 SOCIABILITA, SOCIÁLNÍ A INTERINDIVIDUÁLNÍ VZTAHY	10
1.1 INTERINDIVIDUÁLNÍ DYADICKÝ VZTAH A JEHO STRUKTURA	11
1.1.1 Dimenze dyadické interakce a interindividuálního vztahu.....	11
1.1.2 Útvary interindividuálních dyadických vztahů.....	12
1.2 INTERINDIVIDUÁLNÍ VZTAHY JAKO VÝCHODISKO VÝVOJE SOCIABILITY.....	12
1.3 MORÁLNÍ VÝVOJ JEDINCE A SOCIABILITA	13
2 CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ ADOLESCENCE.....	15
2.1 ADOLESCENCE A JEJÍ ČASOVÉ VYMEZENÍ.....	16
2.2 BIOLOGICKÝ VÝVOJ.....	17
2.3 KOGNITIVNÍ VÝVOJ	19
2.4 EMOCIONÁLNÍ VÝVOJ.....	20
2.5 UTVÁŘENÍ IDENTITY.....	22
3 ANALÝZA ÚDAJŮ O INTERINDIVIDUÁLNÍCH VZTAZÍCH A SOCIABILITĚ ŽÁKA Z HLEDISKA ZÁKLADNÍCH PSYCHICKÝCH KOMPONENT SOCIABILITY	24
3.1 SOCIÁLNĚ MOTIVAČNÍ DISPOZICE.....	24
3.2 SOCIÁLNĚ EMOCIONÁLNÍ DISPOZICE	25
3.2.1 Temperament, sociální chování a vztahy vrstevníků.....	26
3.3 SOCIÁLNĚ KOGNITIVNÍ DISPOZICE	29
4 SOCIALIZACE V OBDOBÍ ADOLESCENCE.....	31
4.1 SOCIÁLNÍ ZRÁNÍ	32
4.2 SOCIALIZAČNÍ ČINITELÉ.....	33
4.2.1 Rodina.....	33
4.2.2 Škola.....	39
4.2.3 Vrstevníci	40
5 SOCIÁLNÍ VZTAHY VE ŠKOLE	43
5.1 INTERAKCE MEZI UČITELEM A ŽÁKEM.....	43
5.2 INTERAKCE MEZI ŽÁKY	45
5.3 ŠKOLNÍ TŘÍDA JAKO MALÁ SOCIÁLNÍ SKUPINA	47
5.3.1 Základní dimenze žákovy pozice ve třídě.....	51
5.4 SOCIÁLNÍ KLIMA ŠKOLNÍ TŘÍDY	54

6	CÍLE VÝZKUMNÉHO PROJEKTU	58
6.1	FORMULACE HYPOTÉZ	58
6.2	VYMEZENÍ A OPERACIONALIZACE POJMŮ	63
7	METODY	64
7.1	SPECIFIKACE VÝZKUMNÉHO POSTUPU	64
7.2	VOLBA ZÁKLADNÍCH METOD	64
7.3	VÝBĚR VZORKU	66
7.4	PILOTNÍ STUDIE	66
7.5	ZÍSKÁVÁNÍ DAT	67
7.6	ZPRACOVÁNÍ DAT	68
8	VÝSLEDKY	69
8.1	VZOREK RESPONDENTŮ	69
8.2	ZKOUMANÉ OBLASTI	69
8.3	VÝSLEDKY TESTOVÁNÍ HYPOTÉZ	70
8.4	VÝSLEDKY TŘÍDNÍCH INDEXŮ	80
8.5	SOUHRN VÝSLEDKŮ	82
9	INTERPRETACE / DISKUSE	84
10	ZÁVĚR	90
11	LITERATURA	92
12	PŘÍLOHY	98
12.1	PRAKTICKÁ UKÁZKA ŠETŘENÍ ŠKOLNÍ TŘÍDY (SO-RA-D)	98
12.2	OSOBNOSTNÝ DOTAZNÍK PRE DETI (B-J.E.P.I)	113
12.3	ZÁZNAMOVÝ LIST SO-RA-D	116

ÚVOD

V dětství si každý člověk vytváří základní poznatky o světě. A protože jsme bytosti sociální, je v první řadě důležité osvojit si správně fungující vztahy interpersonální. Vedle rodiny se stává škola rozhodujícím činitelem ve vzdělání člověka. Škola však ponechává u většiny žáků volný prostor pro značně spontánní, málo záměrně ovlivňovaný a řízený vývoj geneticky daných a rodinou preferovaných dispozic v mezilidských vztazích. Při intenzivní orientaci školy a učitelů na vzdělání se pozornost velmi často koncentruje na hodnocení výsledného efektu sociálního vývoje a málo se bere v úvahu složitost a *individuální dispoziční odlišnost*, zvláště u atypicky se vyvíjejících jedinců. U některých je přitom „pod povrchem“ značná rezerva nevyužitých možností, která se však nedá aktivizovat podle uniformních představ o tom, jaký má každý žák být a jak se má vyvíjet.

Dobří třídní učitelé dovedou podstatně ovlivnit vývoj třídy působením na sociálně problematické žáky prostřednictvím sociálně vyspělejších žáků, zatímco jiní zůstávají tváří v tvář spontánnímu vývoji chování extrémních žáků bezmocnými diváky v důsledku své neorientovanosti v mezilidských vztazích. Tato práce se zaměřuje výzkum individuálních zvláštností sociability žáků prostřednictvím analýzy jejich sociálních vztahů.

V teoretické části nejdříve uvedeme obecný pojmový rámec sociability, základní termíny a jejich vztahy na pozadí mezilidské interakce, pro pochopení a hodnocení individuálních rozdílů v pozitivním i negativním směru. Jelikož jsme za teoretické a empirické východisko uchopení sociability zvolili sociální, interindividuální vztahy žáků 6. tříd, následující kapitola se věnuje vymezení tohoto období z hlediska vývojových změn důležitých pro toto období. Pro účely této práce jsou žáci začleněni, na základě poznatků ze současné odborné literatury, do období časně adolescence. Synonymně jsou někdy užívána slova: děti, dospívající, žáci, adolescenti. Třetí kapitola je věnována analýze interindividuálních vztahů a sociabilitě žáka z hlediska základních psychických komponent sociability – motivačních, emocionálních a kognitivních dispozic. S kategorií sociability úzce souvisí socializace a sociální zrání, kterým je věnována čtvrtá kapitola. Za podstatné činitele socializace jsou tradičně považovány rodina, škola a vrstevnická skupina. Poslední kapitola zaměřuje svoji pozornost především na prostředí školy a interakce mezi žáky. V tomto vztahovém rámci je větší pozornost věnována školní třídě a základním dimenzím žákovy pozice.

V empirické části sociálního výzkumu půjde nejdříve o zjišťování interindividuálních vztahů mezi žáky, poté o interpretaci výzkumných faktů, konkrétně sociometrických a ratingových údajů z hlediska socializace žáků. Význam kvality a intenzity vnějších projevů vztahů úzce souvisí s temperamentovými dispozicemi. *Hlavním cílem tohoto výzkumného projektu je zjistit, zda mají individuální zvláštnosti sociability žáků souvislost s extravertzí.* Účelem je také zjistit do jaké míry je schopnost sociability rozdílná v závislosti na pohlaví, jak se liší sociální charakteristiky mezi pohlavími.

Konečným praktickým cílem této práce je inspirace a pomoc učitelů při hledání a plnějším využití individuálních možností jednotlivých žáků a nacházení překážek vývoje v sociální oblasti.

TEORETICKÁ ČÁST

1 SOCIABILITA, SOCIÁLNÍ A INTERINDIVIDUÁLNÍ VZTAHY

Pojem sociabilita bývá používán v různých společenskovedních disciplínách v odlišných významech. S tímto termínem se setkáme v psychologii, pedagogice, sociální pedagogice a sociologii.

Termínem sociabilita označujeme osobnostní komplex víceméně strukturovaných a vzájemně souvisejících dispozic, činností, vztahů, jejichž předmětem je člověk a sociální útvar, tedy jak individuální, tak společenská realita (Hrabal, 2002).

B. Geist (1992, s. 404) uvádí: „*Sociabilita (z lat. svornost, společenskost, družnost) je označení pro schopnost nebo sklon a možnost člověka být společenskou (družnou) bytostí. Často bývá s tímto termínem spojena představa vlohy (dispozice) být společenský jako psychologická kategorie, která se v sociálním prostředí rozvíjí v sociabilitu jako schopnost.*“ Podobně vymezuje sociabilitu Jandourek (2001).

„*Sociabilita bývá chápána jako družnost, schopnost vytvářet a udržovat mezilidské vztahy*“ (Řezáč, 1998, s. 65).

Psychologický slovník popisuje sociabilitu jako družnost, schopnost vytvářet a udržovat mezilidské vztahy, začíná se vyvíjet již v prvním roce života (Hartl, Hartlová, 2009).

Pedagogický slovník vymezuje sociabilitu jako družnost, přátelskost, tendenci vytvářet osobní přátelské vztahy. V obecnějším významu schopnost vytvářet mezilidské vztahy vůbec, komunikovat a spolupracovat s jinými lidmi. Předpokladem sociability je schopnost empatie (vcítění) do prožitků i problémů druhého, schopnost přizpůsobování se a kompromis (Průcha, Mareš, Walterová, 2009).

Sociabilita je strukturovaná složka osobnosti, která komplexně zabezpečuje jedinci život ve společnosti a prostřednictvím společnosti. „*Společnost ve svém zájmu nejdříve rozvíjí sociabilitu svých sociálně se rodících členů, aby následně prostřednictvím rozvinuté sociability tyto jedinci rozvíjeli společnost*“ (Sak, Saková, 2007, s. 253).

Sociabilitu tedy můžeme chápat tak, že se odvozuje od společenských vztahů dané společnosti, a je proto vázána na danou společnost. Sociabilita je tvořena všemi složkami osobnosti, které se vztahují ke společnosti a sociálním jevům. Zejména se jedná o hodnoty, sociální normy, schopnost empatie, schopnost reagovat na sociální jevy a jednat relevantně, kompetence sociální komunikace, kooperace, schopnost navazovat a rozvíjet sociální vztahy, schopnost diferencovaného chování v odlišných sociálních skupinách a rolích (Sak, 2000).

Sociabilita se u každého člověka odlišuje procesem jejího utváření a je považována za širokou základnu socializace. Život ve společnosti a prostřednictvím společnosti probíhá s využitím sociability, která je rozvíjena a různě modifikovaná na základě prožívaných skutečností (Sak, Saková, 2007).

S kategorií sociability souvisí socializace a sociální zrání. Zatímco sociabilita je výsledná komplexní kompetence osobnosti, socializace je proces přenosu sociokulturního dědictví na nastupující generaci. Sociální zrání (Sak, 2000, s. 35) představuje „*proces vývojových změn jedince, které se vztahují ke společnosti, a je tedy především procesuální kategorií. Všechny tři kategorie se zabývají vztahem mezi společností a jedincem, zvnitřněním společenskosti a získáním kompetencí jednat ve společnosti*“.

Za teoretické a výzkumné východisko uchopení sociability jsme zvolili sociální, zvláště interindividuální¹ vztahy, k přesnějšímu vymezení se vrátíme dále. Sběr dat o vztazích, jejich analýzu a interpretaci budeme demonstrovat na sociometrickém dotazníku SORAD² (Hrabal, 1979). Interindividuální vztahy ve škole považujeme za vhodné východisko výzkumu sociability žáků z praktických i teoretických důvodů, škola je sama složitým systémem – mnohorozměrnou sítí – sociálních vztahů, především učitelů a žáků navzájem.

1.1 INTERINDIVIDUÁLNÍ DYADICKÝ VZTAH A JEHO STRUKTURA

1.1.1 Dimenze dyadické interakce a interindividuálního vztahu

Interindividuální dyadický vztah považujeme při studiu sociability za výchozí jednotku analýzy. Je to bezprostřední, opakovaná interakce ve dvojici a s ní související aktuální psychické dění, a konečně příslušná dispozice u obou partnerů. Sociálně psychologické výzkumy dyadické interakce a vztahů pracují zvláště s následujícími dimenzemi:

a) *Blížkost - distance*. Blížkost je metaforické vyjádření pro kvalitu (pozitivnost či negativnost) a intenzitu interakce vztahu. Zvětšování distance vystihuje růst negativnosti vztahu a proces odcizování. Blížkost je téměř synonymem pro uspokojivost vztahu a projevuje se pozitivním citovým hodnocením vztahu a partnera. Převaha pozitivních vztahů partnerů k jedinci se označuje jako *akceptace*, přijetí subjektu partnera, převaha negativních vztahů a značná vzdálenost jako *odmítnutí* (Hrabal, 2002).

¹ Interindividual – vztahující se k rozdílu mezi jedinci.

² SORAD – zkratka pro Sociometricko-ratingový dotazník V. Hrabala, st.

b) *Řízení – podřízenost*, podíl na regulaci interakce. Subjekt může v různé míře ovlivňovat průběh interakce, a to jak vlastní činnosti, tak činnosti partnera. Může partnera ovládat až udržovat v naprosté závislosti, častější je však vzájemná závislost. V osobnostní struktuře označujeme zesílenou tendenci k regulaci jako dominanci, tendenci podřizovat se jako submisivnost (Řezáč, 1998).

c) *Rovnováha – nerovnováha* ve vztahu, kooperace v interakci. Vzájemný poměr partnerů v dyádě hodnotí někteří autoři z hlediska rovnováhy, která nastává tehdy, jsou-li oba vztahy buď pozitivní nebo negativní. Jsou-li oba vztahy pozitivní a intenzivní, bývá dyáda trvalejší než v případě kladného a záporného vztahu. Ve skupinách jsou rozhodujícím činitelem rovnováhy věcné vztahy, které rozhodují i o stabilitě vztahu. Rovnováha tu nastává tehdy, mají-li oba členové dyády k danému předmětu shodně kladný nebo záporný vztah; kladný vztah se na úrovni činnosti projevuje *spoluprací*, záporný až *konfliktem* (Hrabal, st., Hrabal, ml., 2002).

1.1.2 Útvary interindividuálních dyadických vztahů

Dyády vytvářejí při stálejším kontaktu více lidí ve skupině *síť vztahů*, která je jednou ze základních komponent skupinové struktury. Jedinec spoluvytváří v této síti vlastní individuální substrukturu dyadických vztahů s ostatními partnery. V této substruktuře lze rozlišit vztahy subjektu k jednotlivým partnerům, tj. aktivity subjektu k nim směřující, které tvoří odstředivou složku individuální vztahové struktury, a dále vztahy opačného směru, tj. partnerů k subjektu, které tvoří složku dostředivou. V sociometrii se struktura dyadických vztahů znázorňuje graficky individuálním sociogramem, nebo se zobecňuje ve formě voleb vyslaných a voleb obdržených. Při výzkumné analýze individuální vztahové struktury ve skupině je třeba pamatovat na vzájemné ovlivňování partnerů ve vztahu k subjektu, to platí především pro školní třídu, kde se často vytvářejí a přejímají stereotypní způsoby chování a hodnocení spolužáků (Hrabal, st., Hrabal, ml., 2002; Musil, 2003).

1.2 INTERINDIVIDUÁLNÍ VZTAHY JAKO VÝCHODISKO VÝVOJE SOCIABILITY

Na počátku socializace je interakce matky s dítětem. Tento patrně nejvýznamnější sociální vztah má za následek první velmi významné kroky ve formování i deformování sociální individuality, jak ukazují např. výzkumy vlivu deprivace v dětství. Už v tomto vztahu se formuje prototyp poměru „já“ a „ty“ s možnostmi harmonie, rovnováhy i s protiklady, které budou provázet, podněcovat nebo brzdit příští sociální vývoj jedince (Křivohlavý, 1986).

Velmi záhy nastupuje *polydyadické období* – navázání *paralerních vztahů* s více partnery, především s otcem, sourozenci, případně s prarodiči. Toto období trvá po celé dětství, ovšem zdaleka ne bez vnitřního vývoje, na němž mají značný podíl rozpory, napětí mezi jednotlivými vztahy. Konflikty vytvářejí rostoucí potřebu uspořádání vztahu, tím se připravuje prudký rozvoj *vztahu ke skupině* s pevnými normami v období puberty. Modelem řešení interindividuálních vztahů jedinců ve skupině je rodinná interakce, jak již citoval Freud. Celkově vzato zůstávají interindividuální vztahy v dětství rozhodujícím druhem sociálních vztahů. Postupně se vytvářejí vztahy a postoje k *nadindividuálním* sociálním útvarům – ke společnosti, její kultuře (Křivohlavý, 1986; Hrabal, 2002; Musil, 2003).

Smyslem tohoto krátkého přehledu vývoje sociálních vztahů je ukázat, že jsou jedním z východisek vývoje a že na rozvoji interindividuálních vztahů závisí rozvoj obecnějších, „vyšších“ vztahů a osobnosti jako celku. Zároveň se v nich upevňují individuální rysy sociability osobnosti.

1.3 MORÁLNÍ VÝVOJ JEDINCE A SOCIABILITA

Úroveň morální vyspělosti je součástí sociability. Mnohdy se definuje výchova v užším slova smyslu a morální vývoj jako interiorizace, zvnitřnění sociálních norem. To je obecná charakteristika, která potřebuje doplnit o údaj o dynamice a vnitřních hnacích silách vývoje. Dynamiku a stadia morálního vývoje studoval již Piaget, který zdůrazňoval jako základní směr vývoje přechod od dětské závislosti a egocentričnosti k autonomii a vzájemnosti u dospělého člověka, i když s jednostranným důrazem na individualitu a kognitivní vývoj (Hrabal, st., Hrabal, ml., 2002).

K často uváděným patří Kohlbergovo schéma morálního vývoje osobnosti. Toto schéma předpokládá tři stadia morálního vývoje, přičemž v každém stadiu rozeznává ještě dva stupně:

1. stadium – předkonvenční morální usuzování: Za základ hodnocení určitého jednání jsou přijímány konkrétní následky (trest nebo odměna).

1. stupeň: Orientace na trest nebo odměnu. Dítě je plně zaměřeno na uposlechnutí či neuposlechnutí dospělého a na následující odměnění či potrestání.

2. stupeň: Orientace instrumentálně relativistická. Dítě jedná konformně, ve shodě s určitými příkazy a zákazy, protože za to očekává určitou výhodu nebo předpokládá, že se vyhne nějaké nepříjemnosti (jeho jednání je tedy instrumentální – je nástrojem k dosažení určitého cíle nebo předpokladem, že za svůj čin získá směnou něco cenného). Ve vztazích platí reciprocita – dobré za dobré, zlé za zlé.

2. stadiium – konvenční morální usuzování: Zde je důležité splnění sociálního očekávání.

3. stupeň: Orientace na morálku hodného dítěte. Dítě jedná tak, jak se od hodného dítěte očekává. Dobří jsou ti, jimž se dostává pochvaly, protože jednají podle pravidel.

4. stupeň: Orientace na zákon a pořádek. Zákon platí absolutně. Dítě jedná podle sociálních norem proto, aby předešlo kritice autoritativních osob, a tak současně předešlo pocitům viny, za něž by je odsuzovalo vlastní svědomí.

3. stadiium – postkonvenční morální usuzování: Rozhodování o tom, co je správné a co ne, co se má nebo nemá dělat, je založeno na principech, které jedinec sám vědomě přijímá za své a o kterých předpokládá, že se na nich mohou dohodnout všichni lidé.

5. stupeň: Orientace na sociální dohodu, kontrakt. Dítě uznává, že práva jednotlivce i celého společenství mají být chráněna a respektována. Chová se tedy ve shodě se společenskými normami proto, aby si zachovalo uznání nezájímavého pozorovatele, který jednání posuzuje z hlediska obecného dobra.

6. stupeň: Orientace na univerzálně platné morální principy, uplatňované ale v souladu s vlastním svědomím. Jedinec se nyní chová shodně s normami proto, aby sám sebe nemusel odsuzovat. Obecné mravní principy platí pro všechny, tedy i pro něho, a musí podle nich jednat (Helus 2004; Langmeier, Krejčířová 2006).

Typové a individuální rozdíly v morální oblasti jsou podle Kohlberga dány stadiem, jehož jedinec dosáhl. V ontogenezi je třeba přihlížet k vzájemné závislosti sociálního a morálního aspektu, jak se projevuje v interpersonálních vztazích, a také k rozporům mezi hodnotami rodiny a vnější společnosti, které jsou hybnou silou vývoje.

V časně adolescenci mají velký význam normy stanovené vrstevníky. Pravidla skupiny mají většinou přednost před normami rodiny (resp. školy a majoritní společnosti) (Vágnerová, 2001).

Podle Langmeiera, Krejčířové (2006) záměrné výchovné techniky nejsou pro vývoj mravního jednání dítěte tak rozhodující jako skutečný, každodenní, ustavičně se opakující, bezděčný, ale opravdu autentický způsob interakce mezi všemi členy rodiny. Tam, kde si lidé v rodině mohou volně a bez zábran sdělovat každý své pocity a svá přání, vyvíjí si dítě samo snáze autonomní morálku vyššího typu. Naproti tomu tam, kde se vzájemnost pocitů nevyvine a kde si žije každý sám podle svého, nebo kde lidé jednají, jako by si rozuměli, ačkoliv jejich pocity jsou zcela odlišné, vývoj morálního hodnocení ustrne na nižším heteronomním stupni.

2 CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ ADOLESCENCE

Termín adolescence je odvozen z latinského slovesa *adolescere* (dorůstat, dospívat, mohutnět). Tento pojem označující určité období života člověka byl poprvé použit v 15. století (Muuss, 1996).

Období adolescence je jedním z důležitých vývojových období v životě člověka. V tomto období dochází ke komplexní přeměně osobnosti v oblasti somatické, psychické i sociální. Mnohé změny jsou podmíněny biologicky, ale vždy je vzájemně ovlivňují psychické a sociální faktory, s nimiž jsou ve vzájemné interakci.

Období adolescence nám nabízí mnohovrstevnatý pohled. Důraz na vliv biologických faktorů se objevuje v teoriích, které mají své kořeny v psychoanalýze Freuda. Psychoanalýza zdůrazňovala význam pohlavního dozrávání a nastupující sexuální aktivity. Freud označil období dospívání jako *genitální fázi*, kdy dochází k novému oživení sexuálního pudu, ale na jiné úrovni než dřív. Je to období tzv. *druhé oidipovské fáze*, kdy objektem potenciálních uspokojování už není jeden z rodičů, resp. člen rodiny, ale náhradní objekt, dívka či chlapec. Určitá proměna je zřejmá i v charakteru těchto vztahů: dospívající je méně egocentrický, neusiluje v takové míře jenom o vlastní uspokojení, ale snaží se ve vztahu také něco poskytovat. V této souvislosti Švancara (1975) ve svém komentáři k Freudově koncepci zdůrazňuje, že je důležité, aby se adolescent z hlediska oidipovské situace osvobodil ze své závislosti na rodičích.

Jiný pohled nám nabízí sociogenetické teorie, které se snaží objasnit vlastnosti dospívání tak, že vychází ze struktury společnosti, ze způsobů socializace a z interakce dospívajícího s jinými lidmi. Tato teorie je při studiu dospívání spojena s vlivem teorie pole, resp. životního prostoru německého psychologa Kurta Lewina. Vychází z toho, že lidské chování je výsledkem interakce jednotlivce a prostředí. Za nejdůležitější proces dospívání pokládá rozšíření životního prostoru osobnosti. Chování adolescenta je určeno především přechodným obdobím, kdy přechází ze světa dětí do světa dospělých a nepatří úplně ani k prvnímu, ani k druhému světu. Tato zvláštnost jeho sociální situace a životního prostoru se projevuje i v jeho psychice, pro kterou jsou typické vnitřní rozpory, zvýšená ostýchavost a současně agresivnost a sklon zaujímat krajní postoje a stanoviska (Kon, 1980).

Za poměrně příznačné lze označit pojetí tohoto období americkým psychologem Erikem Eriksonem (1968), *identita versus zmatek rolí*, který ve své teorii vychází z psychoanalýzy, avšak kromě biologických faktorů vývoje přikládá stejný význam i faktorům psychosociálním

a kulturním. Problém identity je chápán jako aktuální krize vztahu k sobě samému. Je to reakce na zmatek, vyvolaný novými vnitřními pocity spjatými s dospíváním (sexuální dozrávání) a novými požadavky prostředí (normy, role, pravidla apod.) Úspěšné zvládnutí této životní etapy znamená mít identitu, tj. znát odpověď na otázku, kdo jsem, znám sám sebe, rozumět svým pocitům apod. (Kon, 1980; Macek, 1999; Vágnerová, 2005)

Adolescence není jen jedinečnou etapou v životě jednotlivce, je to i společenský fenomén, jehož obsah a význam je kulturně specifický a historicky se mění. Průběh dospívání je tedy závislý na konkrétních kulturních a společenských podmínkách, z nichž vyplývají požadavky a očekávání společnosti ve vztahu k dospívajícím. To znamená na hodnotách, tradicích a normách konkrétní společnosti, komunity a na stylu rodinného života. Období dospívání je ze společenského hlediska chápáno jako určitá investice se smyslem a cílem v budoucnosti, jako přípravné období, ve kterém má jedinec právo hledat, zkoušet, kvalifikovat se a napravovat své omyly. Zvláštnost tohoto období spočívá nejen v intenzitě prožívání, ale především v intenzitě vědomé reflexe těchto prožitků a pocitů vedoucí k objevování a uvědomování vlastní jedinečnosti a hodnoty.

2.1 ADOLESCENCE A JEJÍ ČASOVÉ VYMEZENÍ

Vzhledem k tomu, že v empirické části této práce jsme se zaměřili na žáky v období časně adolescence, pokusíme se na tomto místě časově vymezit období adolescence a podat stručnou charakteristiku tohoto období z hlediska vývojových změn významných pro toto období.

Období adolescence je považováno za most mezi dětstvím a dospělostí. Časově vyplňuje druhou dekádu života. V tuzemské literatuře se setkáváme s členěním na pubescenci a adolescenci (Langmeier, Krejčířová, 2006), kdy pubescence se ohraničuje časovým intervalem od jedenácti do patnácti let, zatímco adolescence je datována od patnácti do dvaceti let. Poněkud běžnější bývá v české odborné literatuře členění na ranou a pozdní adolescenci (Vágnerová, 2005). Anglosaská literatura pojem pubescence striktně spojuje s fyziologickými změnami, které s přibývajícím věkem nastávají, zatímco termín adolescence souvisí především s psychosociálními aspekty vývoje a označuje celé desetiletí (Arnett, 2009). V současnosti, stejně jako v anglosaské literatuře, se i naši odborníci přiklánějí k jednotnému názvu pro celé období mezi dětstvím a dospělostí – adolescence neboli dospívání (Kraus, 2008).

Macek (2003) rozlišuje období dospívání do tří fází: časná adolescence (11-13 let), střední adolescence (14-16 let) a pozdní adolescence (17-20 let). V této práci se budeme zabývat prvním rozmezím, **časnou adolescencí**.

Časná adolescence je datovaná od deseti (jedenácti) do třinácti let, dominují pubertální změny. Nejnápadnější změnou je tělesné dospívání, spojené s pohlavním dozráváním. Je to proces, který s sebou nese psychosociální důsledky. V rámci celkového vývoje dochází ke změně způsobu myšlení, dospívající je schopen uvažovat abstraktně. Hormonální změny stimulují emocionální prožívání s častými výkyvy. Dospívající se začínají osamostatňovat z vázanosti na rodiče, roste význam vrstevníků. Důležitým sociálním mezníkem je ukončení povinné školní docházky a přestup na střední školy.

Období **střední adolescence** je časově vymezeno mezi 14. až 16. rokem. Vlastní tělo je předmětem ještě větší pozornosti. K tomuto období se váže snaha adolescentů odlišovat se od svého okolí (styl oblékání, preference hudebních žánrů, způsob vyjadřování). Právě tyto zvláštnosti zvyšují skupinovou příslušnost adolescenta k vrstevníkům. Z psychologického hlediska se jedná o období hledání vlastní identity, jedinečnosti. V tomto období dochází ke stabilizaci a urovnávání vztahů s rodiči. Dospívající dosáhl určitého stupně samostatnosti, jeho chování je zralejší, avšak na plné osamostatnění se ještě necítí.

Období **pozdní adolescence** se vymezuje věkem od 17 do 20 let (obvykle bývá tato věková skupina označována jako mladiství, dorost, teenager), je to doba komplexnější psychosociální proměny, kdy se mění osobnost i společenská pozice dospívajícího. Sebehodnocení adolescenta a jeho hodnocení ostatními lidmi se od sebe nijak zvlášť neliší. Za velmi důležitý předěl se pokládá ukončení profesní přípravy, následný nástup do zaměstnání nebo pokračování v dalším studiu. V našich sociokulturních podmínkách je ekonomická nezávislost považována za důkaz dospělosti, což se volbou dalšího případného studia oddaluje (Macek, 2003). Arnett (2009) ukončuje fázi dospívání již osmnáctým rokem. Za klíčový mezník považuje ukončení střední školy, s nímž v anglosaských zemích často souvisí také osamostatnění od rodiny.

2.2 BIOLOGICKÝ VÝVOJ

Významným projevem časná adolescence je tělesná změna. Tělesný vzhled je již od raného věku důležitou součástí vlastní identity a jakákoliv změna v této oblasti je subjektivně citelně prožívána (Vágnerová, 2005). Biologické změny, včetně růstu, zrání a reprodukční

schopnosti, jsou sledovány v mnoha zemích. Ukazuje se, že jsou univerzální, jejich načasování je dáno takovými faktory, jako socio-ekonomický status, výživa či systém zdravotní péče. Je zajímavé, že často zmiňovaný trend sekulární akcelerace³ je zřetelnější u dívek žijících ve vyspělejších průmyslových zemích. Vědomí vlastních tělesných změn má větší vliv na sebehodnocení u dívek než u chlapců. Pocitem nespokojenosti se svým zevnějškem trpí obecně více dívky. Současný ideál krásy, prezentovaný modelkami, herečkami, je blízký prepubertálnímu vzezření. Většina dívek taková není, v dospívání se jim mění postava opačným směrem, dívky bývají potom nespokojeny se svoji postavou. Mužský ideál krásy není tak nápadně odlišný od průměrného vzhledu dospívajících chlapců. Sociokulturní stereotypy kladou větší důraz na ženskou krásu. To odpovídá studiím, podle nichž je nesrovnatelně více dívek než chlapců nespokojeno se svým tělem (Macek, 2003; Wolf 2000). Tělesná atraktivita má svoji sociální hodnotu. Konvenčně atraktivní dospívající získávají lepší sociální status, bývají snáze přijímáni i vrstevnickou skupinou. Kaschack (1996) upozorňuje na všeobecně náročnější požadavky na fyzickou atraktivitu žen, jejímž následkem je těsnější sepětí ženské identity s tělem a její formování zvenku dovnitř. Pokud se zevnějšek blíží k ideálu, může sloužit jako podpůrný prostředek sebevědomí.

Méně jednotné jsou poznatky o tom, jak adolescenti prožívají a hodnotí načasování biologických změn. Zpomalení tělesného dospívání bývá větší problém u chlapců. Jak potvrzují sociometrické studie, právě tělesná síla a obratnost dítěte může mít i zásadní vliv na postavení dítěte ve skupině a tudíž i na utváření jeho sebepojetí a sebevědomí. Dříve dospívající chlapci bývají populární, sebejistí a častěji zaujímají vedoucí roli. Malý, slabý a tělesně nevyspělý chlapec naopak mívá nízký sociální status a častěji se stává objektem šikanování nebo jiných agresivních reakcí svých silnějších a vyspělejších vrstevníků (Vágnerová, 2005). Adolescence podle Kaschack (1996) je obdobím, kdy se chlapci více otevírají a dívky naopak uzavírají vůči světu.

³ Sekulární akcelerací označujeme trend zrychlování růstu, váhy a pohlavního dospívání v posledních sto letech. Nejdříve zasáhl nejvyspělejší průmyslové země, v současnosti se šíří i v méně průmyslově vyspělých zemích. Souvisí se změnou výživy, se snížením výskytu tradičních dětských nemocí, s míšením různých ras a národností a s celkovou změnou životního stylu (Seifert, Hoffnung, 1991).

2.3 KOGNITIVNÍ VÝVOJ

Podle kognitivní teorie Piageta (1983) můžeme časnou adolescenci charakterizovat jako období utváření formálních logických operací. Mezi jedenáctým až patnáctým rokem se zakládá nutná výbava abstraktního myšlení. Intelekt dosahuje takové úrovně, která umožňuje efektivní studium náročných vědeckých poznatků a jejich soustav i řešení příslušných úloh. Vyznačuje se schopností představovat si reálně neexistující, operování s abstraktními pojmy, kombinační schopnosti a hledání alternativních řešení problémů, schopnost reflektovat sebe jako subjekt vlastního myšlení.

Pro vývoj myšlení je charakteristické postupné uvolňování ze závislosti na konkrétní realitě. Dospívající je schopen uvažovat hypoteticky. Nový způsob myšlení dovoluje kritický přístup k myšlení vlastnímu i cizímu, nespokojuje se jen poukázáním na to, co vidíme a slyšíme. Formálně abstraktní myšlení je významné pro postoj dospívajícího k celému světu a zejména k lidem – dospívající srovnává existující a přítomné poměry s tím, co by mohlo a mělo být (Langmeier, Krejčířová 2006).

Mění se i charakteristiky paměti, a to jak krátkodobé, tak dlouhodobé. S přibývajícím věkem a životními zkušenostmi se přirozeně zvyšuje i kvantita informací uložených v dlouhodobé paměti. Vyšší míra sebereflexe vede k uplatňování většího osobního vlivu na zapamatované, což se projevuje revizí a záměrnou restrukturalizací uložených obsahů. Schopnost formálních operací a selektivní pozornost vede k větší strukturální a funkcionální kapacitě procesu zpracování informace. V praktickém důsledku to znamená, že se zvyšuje schopnost uvažovat o aktuálních možnostech, variantách řešení jednotlivých problémů a také vědomí kompetence a efektivnosti při řešení problémů. To přispívá k pocitům vlastní autonomie a hodnoty. Z obsahového hlediska se rozšiřuje horizont myšlení a poznávání zejména ve vztahu k vlastní budoucnosti, ale i přítomnost a minulost nabývají na novém významu (Macek 2003).

Podle Vygotského (1976) kognitivní růst a rozvoj jsou funkcí zvětší části interpersonální interakce. Vygotskij stanovil princip zóny nejbližšího vývoje, aby vysvětlil význam společenské interakce. Zásadní rozdíl mezi příznivci Piageta a Vygotského v perspektivách vazeb mezi interakcí vrstevníků a jejich rozvojem spočítá v Piagetově víře, že to byl konflikt vrstevníků, který vyvolal změnu. Zatímco Vygotskij oponoval, že to byla kooperace a soustředění myšlenek, které podpořily změnu. Výzkumy založené na konstruktivistických teoriích Piageta a Vygotského odhalují:

- Děti mohou a skutečně dělají kognitivní pokroky, když společně diskutují nebo si vyměňují konfliktní perspektivy na různě problémy (MacDonald, Miell, Morgan, 2000).
- Děti pracující dohromady mohou řešit problémy, které žádný partner není schopen vyřešit sám (Golbeck, 1998).
- Diskutování o problémech s vrstevníkem, který má lepší znalosti pravděpodobně vyvolá intrapersonální konflikt a kognitivní pokrok než diskuze s méně schopným vrstevníkem (Garton 2001).

2.4 EMOCIONÁLNÍ VÝVOJ

Adolescence je z hlediska emocionálního vývoje poměrně dlouhé období a v jednotlivých etapách jsou emocionální projevy odlišné. Změny se týkají jak intenzity prožívání a výrazu, tak nové kvality emocí. V časně adolescenci, v důsledku tělesných změn, nastává období emocionální lability, vyznačující se velmi silnými výbuchy emocí, které mnohdy přecházejí do apatie až deprese. Emoce jsou prožívány velmi intenzivně a pronikají hluboce do nitra dospívajícího. Jejich doposud neznámá síla a také novost některých prožitků se stává pro dospívajícího obtížně srozumitelná. Vyvolává potřebu zabývat se svými stavy a snahu nějak je vysvětlit a pochopit (Slaměník, 2011).

Především prudký tělesný růst a fyziologické změny mají za následek zvýšenou pozornost k vlastnímu fyzickému vzhledu. Případné tělesné defekty, ale často i jen drobné vzhledové odchylky jsou nejintenzivněji uvědomovány a prožívány právě v tomto období. Dospívající se jimi velmi trápí, mnohdy propadají až těžkým komplexům méněcennosti. Obraz sebe sama zde prochází složitým vývojem, pro který jsou nejběžnějšími znaky snížené sebehodnocení, pochybování o sobě samém, pocity nejistoty. Známou zkušenost, že v období dospívání stoupají negativní emoce, vztahuje Larsen et al. (2002) právě ke sníženému sebehodnocení. Rozkolísanost sebepojetí se ale na druhé straně může projevovat přehnanou sebedůvěrou, přeceňováním svých schopností, vědomím nadřazenosti, domnělou a manifestovanou oblíbeností.

Ne vždy je však průběh časně adolescence emocionálně bouřlivý a dramatický. Je nutno vzít v úvahu individuálně typologické rozdíly, které téměř vždy převládají nad věkovými (Kon, 1980). Svůj nezastupitelný význam mají také kulturní a sociální faktory, rovněž způsob a styl výchovy, na které dospívající spoléhají při řízení vlastních emocí. Kulturně specifická pocitová a zobrazovací pravidla podněcují jedince k tomu, aby bylo jeho prožívání a exprese

emocí v souladu s normami a vedou jej k regulaci emocí kulturně požadovanými způsoby (Parkinson, Fischer, Manstead, 2005).

Děti a dospívající se učí kontrolovat a řídit výraz tváře v souladu s požadavky společnosti, ale ani u dospělých není vždy kontrola emocionálního výrazu snadná (Ekman, Friesen, 2003).

Vývoj emocionálního života jedince ovlivňuje emocionální klima rodiny, které předkládá vzory a požadavky na emocionální chování jedince. Rodinné modely chování zahrnují také regulaci emocí, která se stává základem pro utváření vlastní seberegulace a jsou internalizovány jako normativní očekávání toho, jak se mají ovládat emoce a jejich projevy. Thompson a Meyer (2007) připisují rodině klíčovou roli v porozumění emocím, v osvojování si strategií zvládnutí emocí, v dosahování sebejistoty při kontrole prožívání a při osvojování si kulturních a rodových očekávání pro vyjádření emocí.

Dospívající lépe regulují svoje emoce, když rodiče projevují již v předškolním věku pochopení pro jejich emoce. To platí zejména pro negativní emoce, když jim vysvětlují a poukazují na jejich případnou nevhodnost, než když je nechávají bez povšimnutí anebo je za ně trestají (Denham, 1998). Fabes et al. (2001) zjistili, že děti předškolního věku rodičů, kteří hrubým způsobem reagovali na jejich negativní emocionální projevy, vykazovaly vyšší míru emocionálně negativních projevů a nižší míru sociální kompetence než jiné děti stejného věku.

Zcela nově v souvislosti s pohlavním dozráváním vznikají erotické emoce, projevující se zájmem o (dosud přehlížené) druhé pohlaví. Tyto první zájmy mají charakter zalíbení. Zprvu se tento zájem, provázený (často jednostrannou) emoční vazbou, projevuje bedlivým pozorováním druhého a snahou vyskytovat se co nejvíce v jeho přítomnosti. Později se objevuje touha po přiblížení se a navázání kontaktu, někdy velmi neobratně předváděním se a upozorňováním na sebe nebo neomalenými poznámkami. Každopádně jsou tyto vztahy intenzivně prožívané, že se běžně stávají frekventovaným předmětem denního snění a lze je považovat za jakýsi předstupeň opravdové lásky (Slaměník, 2011).

S dospíváním stoupá význam vrstevníků, jejichž rozmlouvání o emocích nabývá nový rozměr, hlavně intimitou sdělování emocí v blízkých vztazích, ale také osvojováním si vrstevnických skupinových norem prožívání a jejich vyjádření a zároveň „zrcadlení“ adekvátnosti projevů v těchto situacích ostatními členy skupiny (Slaměník, 2011).

2.5 UTVÁŘENÍ IDENTITY

Otázky utváření vlastní identity a ujasňování vztahu k sobě považuje řada autorů za klíčová témata období adolescence. Snad nejznámější a nejlivnější jsou v tomto směru myšlenky E. Eriksona (1968), který považoval ujasnění vztahu k sobě a hledání vlastní identity za základní vývojový úkol období adolescence. Dospívání popisoval jako konflikt mezi potřebou integrace sebe samého (ego identity) a potřebou vyrovnat se s nejasnými požadavky společnosti tak, aby byl adolescent schopen najít a akceptovat svoje vlastní místo a hodnotu jako člen tohoto společenství. Utváření vlastní identity v adolescenci je determinováno jak subjektivně, tak objektivně. Vytváří-li společnost pro dospívající podmínky tzv. psychosociální moratorium⁴, potom proces hledání vlastní identity dostává podobu společenského úkolu. Moratorium podle Říčana (2004) neznamena jen dočasnost a něco „prozatím“, ale je to i určitá separace života dospívajících od světa dospělých. Moratorium může mít podobu např. přehnané píše, vášnivého zaujetí pro sport, hru na hudební nástroj, ale také může mít podobu členství v pochybné partě, kde se od dospívajícího nechce, aby byl osobností, aby myslel na budoucnost, aby něco řešil. Toto odtržení od každodenní reality může v konečném důsledku vést k pocitům nepřijetí a nepochopení. Čekání na dospělou zodpovědnost tak někdy směřuje k orientaci na hédonistické užívání přítomnosti.

Běžně se rozlišuje mezi osobní a sociální aspekt identitou. První čerpá především z intimní sebereflexe a sebehodnocení. Podstatné je vědomí vlastní jedinečnosti, neopakovatelnosti a ohraničenosti vůči druhým. Spojuje se se zážitkem „já jsem“ a odpovídá na otázku „kdo jsem“. Sociální aspekt identity je pocit začlenění ve vztazích. Odpovídá na otázku „kam patřím“, „čeho jsem součástí“, „odkud pocházím“ a „kam směřuji“ (Macek, 1999).

V časně adolescenci jsou předmětem sebereflexe nejčastěji fyzické změny, emoční rozkolísanost a vztahy k rodičům.

Z vývojového hlediska jde o proces **individuace** osobnosti adolescentů, který její autorka Josselsonová (1980) popisuje ve čtyřech etapách:

1. Fáze diferenciacce – časná adolescence (10 – 13 let), ve které si jedinec stále více uvědomuje svou psychickou i fyzickou odlišnost od vrstevníků a především od rodičů (jejich

⁴ Psychosociální moratorium - tj. chráněný prostor pro zkoušení s novými rolemi, zkušenostmi, prožitky, pocity, hodnotami, smyslem a zodpovědností.

postojů, hodnot atd.). Je zvýšeně kritický, dospěl ke zralejšímu způsobu uvažování (abstraktní myšlení) a začíná se mnohem více soustředit na sebe a srovnává se s jinými lidmi. Mění se jeho vztah k dospělým, dochází k deidentifikaci s rodiči. Dospívající už nechce být jako oni, chce se odlišit. Logickým důsledkem tohoto procesu bývá zpochybnění rodičovských názorů, hodnot a norem, dokonce i těch, které pokládá za dobré.

2. Fáze experimentování - období mezi 14 – 15 rokem. Dospívající se snaží zbavit všech závislostí na formálních autoritách a postupně ji stále více nahrazuje vázaností na vrstevníky. Jde se o přechodné období, ve kterém si dospívající obvykle volí typ střední školy, avšak pro většinu z nich nemá dlouhodobá osobní perspektiva ještě velký význam.

3. Fáze navazování přátelství – přibližně v období mezi 16 - 17 rokem dochází k obnovení vazby s rodiči, jejich autorita je přijímána selektivně, zvyšuje se zodpovědnost za vlastní chování a jeho důsledky. Je to období hledání nových pravidel a norem ve vztahu k druhým lidem.

4. Fáze konsolidace – v období pozdní adolescence dochází ke konsolidaci vztahu k sobě, je to fáze uvědomění si sebe samého v širším časovém horizontu. Poslední fází individuace je dosažení úplné samostatnosti a vytvoření vlastní identity, která potvrzuje jedinečnost osobnosti adolescenta. Takováto identita slouží jako integrující mechanismus, který reguluje budoucí směřování i aktuální chování a prožívání jedince (Josselsonová, 1980).

Utváření a rozvoj identity probíhá po celý život, avšak v období adolescence má stěžejní význam a souvisí s různými charakteristikami osobnosti (ne však s inteligencí).

S využitím teorie identity J. Marcii (1980) můžeme adolescenty charakterizovat podle dosažení tzv. statusů identity. Pro časnou adolescenci je charakteristická varianta tzv. rozptýlené identity (je spojována s nízkým celkovým sebehodnocením a s problémy v interpersonálních vztazích) či varianta tzv. uzavřené identity, tj. pasivního příklonu k určitým normám a hodnotám uznávaných autorit.

3 ANALÝZA ÚDAJŮ O INTERINDIVIDUÁLNÍCH VZTAZÍCH A SOCIABILITĚ ŽÁKA Z HLEDISKA ZÁKLADNÍCH PSYCHICKÝCH KOMPONENT SOCIABILITY

Při pátrání po skrytých výhodách a nevyužitých možnostech vycházíme z předpokladu, že jednotlivý interindividuální vztah subjektu závisí sice na skupině a na partnerovi, na jeho chování a vzájemné interakci, ale také, a především, na subjektu, na rozvoji a struktuře jeho osobnostních sociálně vztahových dispozic. Na nich se podílejí významně obecnější psychické dispozice. V dalším textu naznačíme možný podíl motivačních, emocionálních a poznávacích dispozic na individuálních odlišnostech sociability. Zároveň uvedeme některé možnosti jejich zjištění, zvláště prostřednictvím sociometricko-ratingových údajů⁵.

3.1 SOCIÁLNĚ MOTIVAČNÍ DISPOZICE

V lidském interindividuálním kontaktu působí dvě kategorie základních lidských sociálních potřeb, jsou však u různých jedinců různě intenzivní a v různém vzájemném vztahu. Do *první kategorie* patří potřeby přiblížení, blízkosti jiných, afiliace, lásky, kontaktu, družnosti nebo jim protikladných vztahů.

Do *druhé kategorie* základních sociálních potřeb patří potřeby sebeuplatnění, sebeprosazení v sociálním kontaktu, dominance nebo podřízení, závislosti, které souvisejí s ještě základnější potřebou sebezachování a rozvoje individua. V interakci se tyto tendence uplatňují nejvýrazněji v jejím řízení, ale také konfliktu nebo agresivním nepřátelském chování. Při konfliktu a ohrožení se projevují jednak jako sebeprosazování, jednak jako pasivní sebeobrana, podřízení se. V sociální interakci a interindividuálních vztazích se uspokojují i další lidské potřeby, z hlediska rozvoje sociability však netvoří základ, nýbrž převážně proměnlivý obsah (Hrabal, st., Hrabal, ml., 2002).

Existence dvou uvedených kategorií potřeb a jejich fundamentálnost pro sociabilitu byly již prokázány různými cestami a z různých hledisek; např. podle vývojových studií dítě již ve třech měsících projevuje známky interakce tím, že reaguje pozitivně na lidskou tvář. Nemá-li naopak příležitost identifikovat se v raných stádiích vývoje s mateřskou osobou,

⁵Sociometricko-ratingové údaje popisují vztahy a interakce v malých sociálních skupinách, zejména ve školních třídách. Zjišťujeme pomocí dotazníku (SORAD).

mívá to často negativní následky po celý další sociální život v redukci nebo v chybném vývoji sociálních potřeb, kontaktů a vztahů. Jde o jev známý jako raná citová a sociální deprivace. Také studium a zkoumání sociálních interakce dospělých a charakteristik osobnosti, které s nimi souvisejí, vedly k podobným kategoriím, dimenzím lidských vlastností (např. Learyho dotazník ICL, který je orientován na vlastnosti projevující se v mezilidském kontaktu). Pojmová struktura ICL byla ověřena faktorovou analýzou a ukázalo se, že základ tvoří dvě protikladné dimenze: láska – hostilita a dominance – submisivita. Čáp (1996) považuje v rodinné výchově za základní aspekty jednak citový vztah, jednak řízení a kontrolu. I když nejsou uvedené klasifikace základních sociálních dispozic totožné, jsou východiska evidentně podobná. Také studium sociometrických odpovědí ukázalo, že sociometrické otázky lze rozdělit do dvou velkých skupin: na ty, které souvisejí s oblibou, přitažlivostí jedince, a na ty, které míří k podílu na vedení, regulaci (Hrabal, st., Hrabal, ml., 2002).

Tendence k přiblížení – vzdalování i tendence k regulaci chování partnerů – přizpůsobování se jim patří k dispoziční základně interakce u všech duševně zdravých lidí. V ontogenezi se obě protikladné tendence postupně integrují. Vytvářejí se diferencované, situacím a vlastnostem partnera adekvátní motivační struktury v jednotlivých interpersonálních vztazích (Hrabal, 2002). Konstrukt motivu je založen na postulátu, že většina lidského chování je zaměřena k určitému cíli, přičemž lidé své chování mění tak, aby dosáhli cíle. Reagují přitom na okolnosti, příležitosti, překážky a další druhy cílů (Barenbaum, Winter, 2008).

3.2 SOCIÁLNĚ EMOCIONÁLNÍ DISPOZICE

Emoce v sociálních vztazích souvisejí bezprostředně s motivací, poznáním i hodnocením druhých lidí. Emocionální dispozice jsou přitom součástí každého interpersonálního vztahu a aktivizují se, alespoň stopově, při každé interakci.

V interpersonálních kontaktech získávají partneři i sociální útvary poměrně stabilní emocionální zabarvení, stávají se sympatickými, nesympatickými nebo se k nim vážou ambivalentní city různé úrovně. V interpersonální interakci jsou v první řadě rozvíjeny vztahy, u kterých rozhoduje především emocionální složka a které jsou proto významné pro účastníky interakce (Musil, 2003).

Rozdíly v kvalitě emocionálního prožívání interakcí do určité míry vyjadřují sociometrické údaje o sympatičnosti partnerů pro subjekt. Tyto údaje jsou zobrazeny ve formě indexu náklonnosti sociometrického dotazníku V. Hrabala (1979), ale informační hodnota tohoto údaje je omezená, protože hodnocení vlastních emocionálních stavů je ovlivněno mnoha faktory, ostatně jako většina introspektivních údajů. Např. odmítnutí a izolovaní žáci mají často vysoký index náklonnosti, vyjadřují verbálně častěji než ostatní velmi pozitivní emocionální vztah ke spolužákům, ačkoli úroveň jejich afilačních potřeb bývá často relativně nízká. Slibnější a efektivnější je nepřímé poznání emocionálních komponent vztahů na základě *oblíby*, tj. údajů partnerů. V zásadě můžeme předpokládat, že ten, koho spolužáci označují jako sympatického, a hodnotí ho emocionálně pozitivně, vyjadřuje k nim převážně pozitivní citový postoj (analogicky u antipatie) (Hrabal, 2002).

Z této souvislosti, a nejen z ní, je patrný význam kvality a intenzity vnějších projevů emocionálních vztahů, které úzce souvisí s *temperantovými dispozicemi* (Kagan, 1999). Otevřenost, intenzivní, bezprostřední, spontánní projev citů lidí, kteří bývají zařazováni k extravertnímu typu, umožňuje partnerům rychleji navázat kontakt a posléze vytvořit interpersonální vztah. Uzavření lidé i s intenzivní sociabilitou nevyužívají často delší dobu svých sociálních potencialit, zůstávají izolovaní, nebo neoblíbení (Hrabal, 2002). V našem výzkumu půjde o zjištění, zda extraverte koreluje s oblíbeností.

Studium temperamentu je především součástí evropské výzkumné tradice. Známé jsou zejména práce H. J. Eysencka, který se zabýval vztahem mezi osobnostními rysy extraverte a neuroticismu a individuálními rozdíly v činnosti nervového systému. V posledních desetiletích biologické přístupy k osobnosti zakotvily i v americké psychologii a staly se pevnou součástí uvažování o osobnosti (Funder, 2001; Barenbaum, Winter, 2008).

V následující kapitole představíme krátký přehled některých faktorů, které mohou ovlivnit dětské společenské jednání a vztah vrstevníků. Začneme krátce o roli jedince, dispozicích temperamentu a biologických faktorech. Prostřednictvím nich zkoumáme spojitost, zda mohou ovlivnit jednání a vztahy dětských vrstevníků.

3.2.1 Temperament, sociální chování a vztahy vrstevníků

Temperament je předkládán jako základ individuálních odlišností v emočních, motorických a pozornostních reakcích i regulacích. Vědci, kteří studovali temperament, uvádějí, že jedinci se neliší pouze v prožívání svých pozitivních a negativních emocí, které jsou

vyvolány, ale i tím s jakou snadností mohou být tyto emoce regulovány (Rothbart, Ellis, Posner, 2004).

V některých ohledech je lepším termínem pro emocionalitu reaktivita, protože většina výzkumů tohoto jevu se zaměřuje na rozsah, do jaké míry lidé reagují na situace nebo události vztekem, podrážděností, strachem. A opět většina současných vědců se zajímá o způsob, jakým mohou být tyto reaktivní odpovědi sebeřízeny. Výzkumníci se zaměřili na různou míru sebekontroly u emočních, behaviorálních a pozornostních procesů (Sanson, Hemphil, Smart, 2004).

Konstrukce „obtížného temperamentu“ úrovně aktivity, inhibice (zpomalení) a sociability si zaslouží zvláštní pozornost ve studiích, které se věnují vrstevnickým vztahům. Obtížný temperament se vztahuje k častému a intenzivnímu výrazu negativního afektu (Thomas, Chess, 1977). Zmatek a vznětlivost jsou charakteristické pro obtížné dítě. V pojmech reaktivity a regulace je obtížné dítě takové, jehož negativní emoce se snadno vybudí a je obtížné je regulovat, utiřit. Vysoce aktivní je takové, které se snadno vzruší a rychle se pohybuje, je vysoce reaktivní. Inhibované děti jsou stydlivé, pozorné, ustrašené, když jsou vystaveny novým společenským podnětům. Podobně jako u ostatních dětí jsou rychle emocionálně vzrušitelné a obtížně se regulují. Děti, které jsou otevřené na sociální novosti, jsou popisovány jako sociabilní. Každá z těchto charakteristik temperamentu je relativně stabilní a každá se vztahuje k určitému nastavení sociálního chování, které popisujeme jako charakteristiku pro oblíbené, populární nebo odmítané děti. Každá z těchto charakteristik temperamentu je relativně stabilní a každá se vztahuje k určitému nastavení sociálního chování, které popisujeme jako charakteristiku pro oblíbené, populární nebo odmítané děti (Kagan, 1999).

Děti s obtížným nebo aktivním temperamentem se častěji chovají agresivně a impulzivně již v raném dětství (Rubin et al., 2003). Současně spojení mezi negativními emocemi a obtížným temperamentem a agresivním nebo vzdorovitým chováním, bylo objeveno řadou vědců na celém světě. Toto chování vykazuje prediktivní prognózu (Russell et al., 2003). A jak jsme dříve poznamenali, nekontrolovatelné, impulzivní a agresivní chování je charakterizováno odmítnutím ve vztazích s vrstevníky. Negativní emocionalita byla spojována s odmítnutím vrstevníků (Eisenberg et. al, 2000). A obdobně inhibice v chování je individuální rys, který byl identifikován již u kojenců a batolat a předpovídá, že dítě bude mít plaché a sociálně uzavřené chování v raném a středním dětství (Rubin, Burgess, 2002).

Spojení mezi zpomalením v chování a dětskou stydlivostí nebo mlčenlivostí byla nalezena během raného a středního dětství a puberty (Pfeifer et al., 2002). Stydlivé, sociálně nejisté, mlčenlivé dítě se projevuje jako méně společensky schopné, využívá méně pozitivních vycházejících strategií a zpravidla se u něj rozvinou problémy úzkosti, na rozdíl od otevřených dětí (Coplan et al., 1994). Navíc mlčenlivost a sociální uzavřenost předpovídá odmítnutí a viktimizaci ze strany vrstevnické skupiny již v předškolním věku (Ladd, Troop-Gordon, 2003).

Bylo navrženo, že dispoziční charakteristiky jsou vázány na emocionální regulaci a mohou být určující pro základ společenského chování a vztahů. (Rubin et al., 1995) se domnívali, že sociální důsledky obtížné emoční regulace se liší podle sklonu dětí přiblížit se a navázat vztah s vrstevníky v průběhu volné hry. Zjistili, že sociabilní děti, jejichž přístup v chování, přibližování se k vrstevníkům, postrádal regulační kontrolu, byly agresivní. A děti, které byly sociabilní, byly schopné ovládat svoje emoce, byly společensky kompetentní. Nesociabilní děti, které dobře regulovaly svoje emoce, se jevily, že netrpí nedostatkem sociálního chování, když si hrály samy, byly produktivní, vystavovaly se novým podnětům, aktivně se zapojovaly v konstruktivní a výzkumné aktivitě. Nebyly ani úzkostné mezi vrstevníky, nebyly označovány rodiči, že mají socioemocionální potíže. Nesociabilní děti, které obtížně regulovaly svoje emoce, se projevily více úzkostným chováním, byly více zamlklé než konstruktivní, když si hrály samy a byly vnímány rodiči, že mají větší vnitřní problémy než jejich vrstevníci. Tudíž obtížně emocionálně regulovaní předškoláci se mohou chovat takovým způsobem, že vyvolají odmítnutí vrstevníků a zpomalí či zamezí vzniku přátelství. Toto je případ pro emočně deregulované sociabilní i nesociabilní dítě. Výsledky studie Rubin et al. (1995) jsou jasně ve shodě s objevy Fabes et. al (2002), když zkoumali emocionální vzrušivost a regulaci na mladých dětech. Spinrad et. al (2004) našel, že emocionální deregulace předpovídá osamocenenost v dětském kolektivu. Vědci objevili, že schopnosti regulovat negativní emoce a zpomalit výraz nežádoucího afektu a chování jsou spojeny se společenskou schopností a přijetím vrstevníků, zatímco neschopnost regulovat afekt je spojena se společensky nekompetentním chováním (Eisenberg et al., 2001). Důležité je, že tyto objevy se zdají být v souladu napříč všemi kulturami (Eisenberg et al., 2004).

Většina výzkumů spojená s temperamentem se váže na vztahy vrstevníků spojené s popularitou nebo odmítnutím u vrstevníků. Stocker, Dunn, 1990 našli, že sociabilní děti měly pozitivnější vrstevnické vztahy než vysoce emotivní děti, které měly méně úspěšné vztahy s vrstevníky. Dunn, Cutting (1999) ve studii o dětech objevili, že negativní emocionalita byla spojena s pozorovanou frekvencí neúspěšné sociální nabídky a s méně

přátelskými vztahy směřovanými k nejlepšímu příteli, jako protipól děti prokazovaly méně přátelství těm, kteří byli stydliví a zaražení. Velmi nedávno ve studii o dospívajících Pike a Atzaba (2003) uváděli, že sociabilita byla spojena s pozitivními aspekty vnímání kvality přátelství, zatímco negativní emocionalita byla spojena s konfliktem přátelství.

3.3 SOCIÁLNĚ KOGNITIVNÍ DISPOZICE

Úroveň poznávání, zvláště poznávání sociálního partnera, je důležitou komponentou sociálních vztahů, interakce i sociability jako komplexu dispozic. To, že souvisí s celkovou úrovní sociálního vývoje, zřetelně dokládají vývojové psychologické studie. Např. v průběhu školní docházky klesá počet charakteristik týkajících se úrovně učební činnosti spolužáků, roste však důraz na rozhled a schopnosti spolužáka. Z výzkumného hlediska je zvláště významné, že byly zjištěny uvnitř všech věkových stupňů významné interindividuální rozdíly v množství, rozmanitosti a závažnosti uváděných charakteristik spolužáků.

Ti, kteří studují sociální kognici, věří, že přijetí nebo odmítnutí vrstevníků má souvislost s porozuměním výrazu v chování. Pokud jedinec má potíže rozeznat, porozumět způsobům chování, které je potřebné ke správnému vstupu, začlenění se do skupiny nebo, aby se vyhnulo obtěžování vrstevníků, mohlo by se to negativně odrazit v rámci chování ve skupině. Výzkumníci v těchto souvislostech zkoumali širokou škálu sociálně-kognitivních proměnných, které jsou relevantní pro přijetí vrstevníky. Oblíbené děti měly větší tendenci navazovat nová přátelství. Všeobecný závěr uvádí, že čím je dítě sociálně-kognitivně bystřejší, tím se zdá být oblíbenější. (Slaughter, Dennis, Pritchard, 2004).

Rozvoj intelektových schopností nemá jednoznačný vztah k sociabilitě ani k sociální percepci. Značnou nezávislost obou dispozic dokazují sociometrické studie vztahu mezi pozicí ve skupině a mezi výkony v testech rozumových schopností. Dosavadní znalosti lze shrnout tak, že úroveň rozvoje intelektu a školní zdatnosti v široce vzatém průměru je předpokladem normálního morálního a sociálního rozvoje. Vyšší úroveň rozvoje intelektu nezaručuje vyspělejší sociabilitu, avšak slabá úroveň ohrožuje její projevy a patrně i rozvoj.

Sociometrické metody (SORAD) přinášejí mnoho užitečného, ale interpretačně nesnadného pro zkoumání úrovně kognitivních dispozic. Zdrojem informací jsou údaje dvojího druhu. Předně jde o kvantitativně vyjádřené hodnocení spolužáků jedincem a dále jejich volné popisy. Volná slovní vyjádření, která žák používá k charakterizování spolužáků, jsou patrně nejcitlivějším ukazatelem úrovně sociální percepcie (Hrabal, 2002).

Bowly, Ainsworthová a další předpokládají, že „vnitřní model fungování“, *soubor kognitivních reprezentací interpersonálního vztahu* vzniklý na základě zkušenosti ze vztahu s pečovatelem, funguje jako šablona, která předdefinuje podobu všech blízkých vztahů, do nichž bude daný člověk během svého života vstupovat (Schneider, Atkinson, Tardif, 2001; Wilkinson, 2004). Podle citovaných autorů je tato teze základním principem teorie attachmentu; bývá označována jako kontinuitní model⁶ (Wilkinson, 2004). Oba anglické termíny odkazují na relativní stabilitu reprezentací interpersonálního vztahu.

Teoretické východisko attachmentu dokládá široké spektrum studií, zjišťujících různými metodickými postupy provázanost raného attachmentu s téměř všemi charakteristikami sociálního vývoje v adolescenci (Schneider, Atkinson, Tardif, 2001). Zejména jsou zdůrazňovány souvislosti jistého typu attachmentu s popularitou ve vrstevnické skupině, akceptací vrstevníky, snazším navazováním důvěrných vztahů a lepší schopností čerpání sociální opory. Naopak dospívající, jejichž reprezentace vztahu odpovídají úzkostně-vyhýbavému nebo odmítavému typu attachmentu, svojí sociální pasivitou vyvolávají spíše odmítnutí. Provedeme-li srovnání chování dle konstruktů vzorce attachmentu a příslušných temperamentových dimenzí, zjistíme značnou shodu. Nepřekonatelný rozdíl je samozřejmě v teoriích uchopení obdobných projevů chování – zatímco rysoví teoretici považují temperament za převážně vrozenou a jen málo měnící se strukturu, z pozice teorie vazby se jedná o naučené vzorce chování (Širůček, Širůčková, 2006).

Naše úvaha nemá vést k jednoznačnému tvrzení, že sociabilita a jistý attachment jsou dva názvy jedné věci. V průběhu raného vývoje dítěte se temperamentové charakteristiky podílejí na utvoření rané citové vazby; v pozdějším období je pravděpodobně jejich vztah vůči proměnným popisujícím začlenění dospívajícího do kolektivu interakční.

⁶ *Continuity* nebo i *cognitive model* (Wilkinson, 2004). Oba anglické termíny odkazují na relativní stabilitu reprezentací interpersonálního vztahu.

4 SOCIALIZACE V OBDOBÍ ADOLESCENCE

„Proces socializace je všeobecně vnímán jako proces začleňování a vrůstání jedince do společnosti“ (Šulová, 2004, s.1). Lidský jedinec se stává člověkem v procesu socializace. Cílem procesu socializace je integrovaný jedinec, který je schopný rozumět společnosti, v níž žije, je schopný ji využívat a zároveň být přínosem, obohacovat a rozvíjet ji svou existencí. Výsledkem socializace je získání specificky lidských způsobů psychického reagování, vnímání, myšlení, cítění a konání. Jsou to vlastnosti, které umožňují člověku život ve společnosti (Šulová 2004; Sollárová 2008).

„Socializaci osobnosti můžeme definovat jako proces utváření a vývoje člověka působením sociálních vlivů a jeho vlastních aktivit, kterými na tyto sociální vlivy odpovídá, vyrovnává se s nimi, podléhá jim, či je tvořivě zvládá“ (Helus, 2007, s. 71).

Podle Heluse (2007) se celý proces děje:

1) prostřednictvím začleňování člověka do mezilidských vztahů, zejména těch, ve kterých nachází své místo, postavení, porozumění pro své snahy rozvíjet se a smysluplně žít.

2) zapojováním člověka do společných činností, zvláště těch, kde spolu s druhými realizuje společenství, spoluvytváří produkty, nachází uplatnění a realizuje své i cíle společné.

3) integrováním jedince do společensko-kulturních poměrů, tzn. především do pospolitosti všech, kteří sdílí jisté hodnoty a cíle, respektují normy a zásady, uchovávají určité konvence a zvyklosti. Pospolitostí rozumíme, že je jedinec schopen hlubokých, trvalých, empatických vztahů, v nichž je spolehnutí jednoho na druhého. Takovým příkladem může být zakotvení v rodině, přátelství, partnerství.

Socializace v období časně adolescence je právě spojena s fází experimentace v oblasti mezilidských vztahů. Mění se vztahy jak k dospělým, tak i vrstevníkům. V případě rodiny dominuje snaha o zrovnoprávnění vlastní pozice, v případě vrstevníků jde především o vlastní zhodnocení (Macek, 2003). Dospívající se snaží uvolnit z přílišné závislosti na rodičích a navazovat diferencovanější a významnější vztahy s vrstevníky obojího pohlaví. Odmítá podřízené postavení a formální nadřazenost autorit. Polemizuje s názory dospělých a tato diskuse se pro něj stává tréninkem vlastních schopností a kvalit (Langmeier, Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2005).

S ohledem na téma dílčího cíle našeho výzkumu se nyní podíváme, jak rozdílná je genderová socializace v adolescenci.

Celá řada výzkumů potvrzuje, že socializace je genderově⁷ specifická (Giddens, 2001; Oakleyová 2000). Dětem od nejútlejšího věku jsou prezentovány odlišné obrazy femininity a maskulinity, u chlapců a dívek je kladen důraz na rozvíjení odlišných vlastností, schopností, zájmů apod. Zároveň se i okruh socializačních činitelů rozšiřuje o stále větší podíl masmédií a vrstevnické skupiny (Giddens, 2001; Oakleyová, 2000). Dospívající se ve vztahu k genderovým rolím posuzují přísněji, což souvisí s potřebou sebeprosazení v těchto rolích, a to zejména u chlapců.

U chlapců se předpokládá rozvinutí nezávislosti a autonomie, což podporuje vnější i vnitřní přijetí generové role, u dívek je naopak kladen větší důraz na orientaci na druhé a přizpůsobivost, což v podmínkách individualistické společnosti vede k mnohým rozporům a konfliktům (k tzv. rolovým dilematům). Střetem těchto dvou hodnot bývá vysvětlován i první výrazný propad mezi schopnostmi dívek a skutečnými výkony v období adolescence. Dobré studijní výsledky (čili zaměření na výkon) jsou v protikladu se sociální rolí dívek a jsou na úkor její femininity, a tudíž i popularity u chlapců. Jak ukazují výzkumy (Oakleyová, 2000), oblíbená děvčata jsou spíše závislá, kdežto oblíbení chlapci nezávislí.

4.1 SOCIÁLNÍ ZRÁNÍ

Sociální zrání chápeme jako proces vývojových změn v chování a postojích, které je schopen vůči daným sociálním stimulům zaujmout mladý člověk v určitém věku své přípravy.

Sak (2000, s.35) uvádí: „*Tento proces je provázen proměnami sociální pozice a z ní vyplývajícího souboru zastávaných rolí. Spolu s biologickým a psychickým dozráváním tyto sociální změny vytvářejí stimuly a tlak na sociální zrání v konkrétních položkách, spojených s danou sociální pozicí a sociálními rolemi.*“

Adolescenti se v současné době stále více distancují od tradičního prostředí a vytvářejí si vlastní formy života – tzv. subkulturu mládeže. Subkultura se dotýká specifických výrazových prostředků (specifický slovník, slang, zkratky), účesu či oděvu, které posilují výjimečnost ve vztahu k běžné konzumní společnosti na jedné straně, pocit příslušnosti a sounáležitosti ke specifické komunitě, skupině vrstevníků na druhé straně. Zcela ojedinělý

⁷ Gender - pojetí pohlaví v konkrétním sociálním, kulturním a historickém kontextu.

význam má v životě dospívajících hudba. Vyjadřuje hodnoty, názory a pocity adolescentů, je nástrojem pro sdělování a sdílení (Kraus, 2008; Macek, 2003).

Je ovšem nezbytné také podotknout, že na procesy socializace a sociálního zrání má vliv nástup nových informačních technologií do života společnosti. Dochází tak k prolínání virtuální a skutečné reality. Mezilidské vztahy ztrácejí na významu a postupně dohází k jejich virtualizaci (Sak, Saková, 2007). Nové technologie vytvořili novou kvalitu sociability – digitální sociabilitu.

Jak uvádí Sak, Saková (2004, s. 54): „*Výsledky výzkumu (2000) potvrzují, že proces sociálního zrání obsahuje proces osvojování sociálního prostoru. Toto osvojování probíhá ve směru od nejintimnějších a nejbližších vazeb ke stále širším celkům. Od rodiny, k místní komunitě, k regionu, národu až k evropské identitě.*“

4.2 SOCIALIZAČNÍ ČINITELE

Socializační činitele představují faktory, které nás ovlivňují během celého života. Obvykle se rozlišují jednak tzv. základní socializační činitele, tj. rodina, škola, skupiny vrstevníků (herní, přátelské, zájmové). Dalšími velmi významnými socializačními činiteli jsou masmédiá (způsob zpravodajství, reklama, propagace, struktura pořadů vůbec). V rámci různých sociálních skupin se specifikují role a postavení adolescentů.

4.2.1 Rodina

Rodina zůstává i v období dospívání významným faktorem socializace. V rodině probíhá tzv. primární socializace – realizuje se v ní první kontakt dítěte se společností a kulturou. Rodina tím, jak s dítětem jedná, jaké k němu zaujímá postoje, jakou vytváří oporu pro jeho vývoj, jakou citovostí je zahrnuje, mu zprostředkovává zvládání základních vzorců sociokulturního chování a myšlení. A díky nim dítě rozvíjí své vztahy k sobě samému, druhým lidem, širšímu sociálnímu okolí, k věcem a úkolům (Helus, 2007).

Mezi hlavní vývojové úkoly období časně adolescence patří, jak jsme již zmínili, uvolnění ze závislosti na rodičích a na druhé straně navazování významnějších vztahů k vrstevníkům.

Oba tyto vývojové úkoly jsou snáze dosahovány těmi dospívajícími, kteří si v útlém dětství vytvořili jistý vztah k rodičům a v průběhu dětství na něm vybudovali koherentní a

dobře integrovaný obecnější koncept emocionálních vztahů. Naopak ztíženo je to v případě znehodnocujícího pojetí vztahů, které obvykle staví na původně nejistém připoutání dítěte k rodičům a ve starším věku je význam emocionálních vazeb dalekosáhle popírán. Také v případě, že se dospívajícímu nepodaří uvolnit z přílišné závislosti na rodičích a přemístit zčásti své vazby na vrstevníky, může docházet k různým obtížím, které si potom okolí nedovede vysvětlit. Může lásku k rodičům obrátit v nepochopitelnou nenávist (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Dospívající tráví s rodiči stále méně času, ubývá vzájemné interakce a v důsledku rozdílnosti potřeb a postojů se mění i její kvalita. Generační rozpor mezi dospívajícími a jejich rodiči může mít různou intenzitu i různé příčiny, ale jak uvádí Macek (2003, s. 54) „*vzájemné konflikty nevadí, když mají adolescenti pocit, že mohou svobodně vyjadřovat své názory a že se na ně bere ohled.*“

Nejvíce konfliktů v tomto období pramení ze změn v chápání, uvažování v záležitostech z morální oblasti (Smetana, Dadis, 2002).

Touha dospívajícího po změně role a jejího statusu často nebývá v souladu s potřebami rodičů. Rodiče mají obvykle větší tendenci fixovat dětskou roli. Do určité míry zde dochází ke zdánlivému konfliktu potřeb rodičů a dospívajících. Pro rodiče je nutné přizpůsobit způsob komunikace i výchovného vedení proměnám svých dětí. Již Hall (1922) konstatoval, že podobné konfliktní situace nastávají tehdy, pokud rodiče vnímají své potomky stále jako děti a mají tendence zpřísnit své výchovné postoje v okamžiku, kdy by je měli uvolňovat. Na druhou stranu dospívající dávají najevo silnou potřebu nalézt dospělého, který je dokáže respektovat, dá jim najevo zájem, vede je a inspiruje, podporuje jejich rozvoj a nabízí jim pevné citové pouto (Hall, 1922; Ježek 2006; Wolfe, Jaffe, Crooks, 2006).

Kvalita vztahu rodič - adolescent také souvisí s kvalitou vztahů vrstevnických. Dle výzkumů je prokázáno, že vysoká míra kontroly ze strany rodičů a přísnost vede často k zvýšené orientaci na vrstevníky a k vyhledávání a vytváření aliancí proti rodičům. Dále platí, že špatný vztah s rodiči zvyšuje počet kontaktů s vrstevníky, ale nepodporuje kvalitu těchto vztahů (Dekovic, Meeus, 1993).

Z. Matějček (1986) uvádí dvě osobnostní vlastnosti, které si dle jeho zkušenosti nejvíce cení dospívající u svých rodičů. Je to upřímnost a statečnost (kterou lze v tomto případě interpretovat jako schopnost vydržet, být věrný svému přesvědčení a svým zásadám). Společným znakem uvedených vlastností je určitá stabilita, spolehlivost a jednoznačnost rodičovského chování.

Jestliže je rodina příliš autoritativní, dítě se může komplementárně rozvinout jako pasivní, submisivní jedinec. V tomto případě nemá na sebezprosažení a odpoutání z takové vazby dost sil ani potřebné vlastnosti osobnosti. Podobný efekt může mít zdánlivě submisivní strategie rodičů, jejíž součástí bývá emoční vydírání. Jakýkoliv pokus dítěte o odpoutání a vytvoření jiných vazeb mimo rodinu je trestán. Nebezpečím zůstává fixace infantilního, závislého vztahu s rodinou a ztráta možnosti osamostatnění a postupného rozvoje jiných vztahů i zralejších způsobů chování (Vágnerová, 2005).

V našich výzkumech jsme opakovaně zjistili, že v časně a střední adolescenci mají pozitivní vztah k sobě spíše ti, kteří považují za důležité referenční osoby rodiče a jiné dospělé autority, než ti, pro které je důležitější mínění vrstevníků (Macek, Osecká, 1996).

Problémy v psychosociální oblasti výchovy se všeobecně odehrávají, když rodiče jsou vysoce omezující nebo nedostatečně zapojeni; nebo příliš ochraňující. Děti v těchto případech mohou mít potíže s nalezením identity, která může vést až k depresi, úzkosti a zmenšení společenské způsobilosti. Na druhé straně, děti, kterým je darována autonomie, ale mohou cítit odtazitosť rodičů, vyústí ve špatnou míru psychologického formování (např. McElhoney, Allen, 2001).

Rodiče, obvykle matky, odmítaných dětí byly označovány, že užívají při výchově neobratné, rušivé, hrubé a autoritářské praktiky častěji než matky přijímaných dětí. Na druhé straně rodiče oblíbených dětí udávají v komunikaci více emocionální náklonnosti, empatie a vlídné jednání při kontrole úkolů svých dětí (McDowell, Parke, 2000).

Vědci dospěli k závěru, že agresivní děti mají rodiče, kteří modelově zdůrazňují buď agresivní a impulzivní chování anebo chladné, odmítavé a fyzicky trestající chování. Navíc u agresivních dětí bylo často shledáno rodičovské odmítání, užití vysoké síly asertivity, nesoustavné výchovné strategie, nedostatek dohledu (Rubin, Burgess, 2002). Tyto závěry jsou univerzální napříč kulturami (Cheah, Rubin 2004).

Pokud jde o vztahy k sourozencům, jejich význam se v adolescenci liší podle věku sourozenců. Není-li mezi sourozencem velký věkový rozdíl, jsou pro sebe významní v tom, že jako příslušníci stejné generace mají podobné potřeby, zájmy, postoje, reprezentují stejnou adolescentní kulturu. Pokud jsou sourozenci na různé vývojové úrovni, zvyšují se rozdíly jejich názorů, preferencí, přestávají si rozumět a četnost kontaktů slábne. Starší sourozenec je zdrojem nápodoby, obdivu a dospívající mu závidí větší volnost i zralost (Vágnerová, 2005).

Výchovné styly v rodinách dospívajících

Výchovné styly jsou považovány za jedny z nejdůležitějších atributů rodiny, které se promítají do rodinných interakcí a podstatně ovlivňují osobnostní vývoj dítěte (Řezáč, 1998).

Chování mladistvých v období dospívání se výrazně mění, dochází k proměně celé osobnosti. Mnoho rodičů z toho ale bohužel nevyvozuje závěry pro své jednání, často se k nim chová jako k malým dětem. Dospívající jsou ve zvýšené míře citliví na silné nebo rozporné výchovné řízení i na nedostatek porozumění (kladného emočního vztahu) dospělých. Tak se zvyšuje množství konfliktů mezi generacemi a také se komplikuje způsob výchovy, popřípadě mladiství v něm citlivěji a ve větší míře spatřují nedostatky (Čáp, Mareš, 2001).

Způsob výchovy v rodině i ve škole je závislý na makrosociálních podmínkách – na názorech, postojích a tradicích země, lokality, národa, sociální vrstvy, doby, kultury. Některé rozdíly ve způsobu výchovy v závislosti na makrosociálních podmínkách jsou relativně jednoznačné. Byly např. srovnány projevy rodičovské a dětské agresivity v Německu, Švýcarsku, Japonsku a Indonésii; ve východních zemích bylo zjištěno méně agrese matky k dítěti a také méně agrese u dětí než v středoevropských zemích. Vztahy matky a dítěte raného věku se jeví na Východě jako intenzivnější a kladnější než ve střední Evropě (Oerter, Montada, 1995).

V našich současných podmínkách by bylo ukvapené predikovat způsob výchovy podle sociokulturní úrovně rodiny. Společnost a historická situace ovlivňují způsob výchovy v rodině i ve škole také šířením určitých názorů na dítě a jeho výchovu. Změny těchto názorů v průběhu devatenáctého a dvacátého století u nás podrobně zkoumal J. Langmeier (1983). Např. v období 1920 do 1950 se zdůrazňuje výchova dobrých návyků pravidelným režimem dne, výchova věcná, vědecky střízlivá. Po roce 1950 se postupně klade důraz na význam emočních vztahů v rodině a láskyplnou mateřskou péči. Lze vysledovat také souvislosti těchto populačních postupů s vývojem psychologických koncepcí. Vědecká, chladná výchova byla podporována behaviorismem a psychologíí spjatou s Pavlovou fyziologií. Na emoční vztahy upozorňovala psychoanalýza, od poloviny století humanistická psychologie a příbuzné směry.

Výraznější posun k liberalizaci výchovy v průběhu posledních dvou desetiletí zjistila v českém prostředí Gillernová (2009). Lze předpokládat, že společenské změny při něm rovněž sehrály významnou roli.

D. Baumrind (1991) popsala na základě svého longitudinálního výzkumu „*model výchovných stylů*“ dospívajících v rodinách. Autorka sledovala výchovu dětí v rodinách od jejich předškolního věku do dospívání. Na základě výsledků výzkumu stanovila několik typů

rodičovského chování vůči dětem a současně vývojové tendence dětí a dospívajících, které se vyprofilovaly pod vlivem rodičovské výchovy.

D. Baumrind (1991) je charakterizovala následujícím způsobem:

Autoritářská výchova, při níž se rodiče snaží ovlivňovat, kontrolovat a hodnotit chování a postoje svých dětí v souladu se souborem norem, které mají obvykle absolutní charakter a byly formulovány vyšší autoritou. Rodiče převážně kontrolují, jejich emocionální vztah k dětem je spíše záporný.

Autoritativní rodiče se naopak snaží vést své děti aktivním způsobem, hledají řešení problémů, podporují verbální komunikaci a vysvětlují důvody svých rozhodnutí. Oceňují u svých potomků na jednu stranu autonomii, na druhou stranu disciplínu. Tento výchovný styl zpravidla úspěšně kombinuje kontrolu dítěte a kladný emocionální vztah mezi rodiči a dítětem.

Liberální rodiče kontrolují zcela minimálně, reagují na potřeby a chování svých dětí nenásilným, akceptujícím způsobem. Ve výchově dominuje zejména složka kladného emocionálního vztahu.

Při druhém měření v průběhu školní docházky byly popsány další dva výchovné styly:

Odmítající rodiče, kteří nereagují na potřeby svého dítěte, jejich emocionální vztah není příliš pozitivní. Dítě ani nekontrolují, ani výchovně nevedou.

Tradiční výchova, při které pozorovala v rodinách typické, genderově vymezené role otců a matek. Tímto rodovým členěním se výchova významně lišila od předchozích popsaných modelů.

Z výzkumu dále vyplynulo, že dospívající, jejichž rodiče na ně kladli více požadavků, vykazovali méně výchovných obtíží. Pokud však ve výchově dominovala pouze kontrola, dospívající měli tendenci být více konformní, méně samostatní a s nižším sebevědomím. Naopak při kombinaci kontroly s kladným emocionálním stylem se dospívající projevovali jako kompetentnější, s rozvinutými sociálními dovednostmi a vyšší sebedůvěrou. Kladný emocionální vztah mezi rodiči a dětmi se ukázal jako velmi významný pro rozvoj optimálních schopností a dovedností dospívajících, i jejich sebevědomí. Zejména v případě chlapců však sám o sobě nestačil jako prevence rizikového chování v dospívání. Studie současně prokázala jistou stabilitu výchovných stylů rodičů od útlého věku dětí do dospívání. K jejich změně v období dospívání došlo jen ve výjimečných případech, kdy pravděpodobně ve větším rozsahu zapůsobily vnější okolnosti. Autorka se však domnívá, že i extrémně výrazné projevy chování

dospívajících mohly být v některých případech příčinou změny výchovných postojů rodičů (Baumrind, 1991).

U nás se podobné problematice věnoval svými studii rodičovských stylů výchovy J. Čáp (1996), který také sledoval dimenze řízení a emocionálního vztahu vůči dítěti. Ve svém pojetí v rámci jednotlivých dimenzí rozlišil intenzitu jejich působení.

Kombinací obou dimenzí vyjádřil hlavní formy způsobů výchovy „*schématem dvanácti polí*“, jak ukazuje obr. č. 1.

Způsob výchovy v rodině		Řízení			
		silné	střední	slabé	rozporné
Emoční vztah k dítěti	záporný	1	2	3	4
	střední	5	6	7	8
	kladný	9	10	11	12

1...12 jednotlivé formy způsobu výchovy v rodině

příznivý vývoj dítěte

průměrný vývoj dítěte

nepříznivý vývoj dítěte

formy s nízkými četnostmi

Obr. 1: Způsob výchovy v rodině vyjádřený modelem dvanácti polí (převzato z Čáp, 1996)

Optimální způsob rodinné výchovy je vyjádřen kladným emocionálním vztahem v kombinaci se středním řízením. Je spjato se svědomitostí, dobrým sebeovládáním, stabilitou, kooperativností, altruismem, absencí dominance. Naproti tomu záporný emocionální vztah k dítěti podporuje nedostatek vytrvalosti, nesvědomitosti, někdy i nedostatky ve vztahu k lidem, oslabení kooperativnosti, zesílení agresivity. Zvlášť silné je působení způsobu výchovy v rodině na stabilitu – labilitu osobnosti. V rodinách s kladným emocionálním vztahem se zjišťuje u dětí emoční stabilita, vyrovnanost, citová rovnováha; naproti tomu u dětí z rodin se záporným emocionálním vztahem k dítěti bývá výrazná emocionální labilita, snadno jsou vyvedeny z rovnováhy, jejich nálada se lehce mění, jsou napjaté, nejisté, se zbytečnými obavami apod. (Čáp, 1996).

Kromě individuálních odlišností ve vývoji dospívajících styly výchovy ovlivňují také typy vrstevnických vztahů, které dospívající budují. Při nadměrné volnosti v období časně adolescence, stejně jako při extrémně silném vedení, mají dospívající v pozdějším věku zvýšenou tendenci k vytváření rizikových vrstevnických vztahů. Naopak čím pevnější se jeví emocionální vztah mezi rodičem a dítětem, tím méně pravděpodobný je vznik problematických vztahů dospívajícího s jeho vrstevníky (Goldstein, Davis-Kean, Eccles, 2005).

Rodičovský styl výchovy je pokládán také za jeden z významných zdrojů prevence různorodých forem rizikového chování (mj. zneužívání návykových látek, výchovných obtíží, agresivity vůči okolí, suicidálních tendencí).

Mezi klíčové charakteristiky interakcí rodičů s dětmi, které působí preventivně v dospívání řadí D. A. Wolfe, P. G. Jaffe a C. V. Crooks následující:

1. *„Rodiče kontinuálně monitorují vývoj a chování svých dětí.*
2. *Mezi rodiči a dospívajícími je vybudován kvalitní interpersonální vztah.*
3. *Rodiče s dospívajícími hovoří o rizicích a zodpovědnosti, které se vážou k nově vzniklým vztahům a aktivitám v rámci vrstevnické skupin.“* (Wolfe, Jaffe, Crooks, 2006, s. 155).

Výzkum, kterého se účastnilo více než třicet šest tisíc dospívajících ve věku 13-18 let, poukázal na nutnost pozitivního a podporujícího vztahu s alespoň jednou dospělou osobou v rodině jako formu prevence problematického chování. Nepotvrdil však v této souvislosti nezbytnou přítomnost obou rodičů v rodině (Resnick, Harris, Blum, 1993).

4.2.2 Škola

Škola je po rodině druhý nejvýznamnější socializační činitel a instituce, která ovlivňuje osobnost, vztahy a běžnou každodenní zkušenost dospívajících (Helus, 2007).

Škola výrazně ovlivní vývoj dítěte. Zkušenosti, které zde získá, a požadavky, s nimiž se musí vyrovnat, budou stimulovat rozvoj určitých sociálních dovedností a osobnostních vlastností. Škola může působit jako výzva, nabídka možností vlastního rozvoje a sebepotvrzení, ale i jako zdroj ohrožení (Vágnerová 2001). Působení školy se dá shrnout do tří oblastí: školní práce, dětský kolektiv a učitel a ostatní dospělí (vychovatelé, vedoucí kroužků atd.) (Gillernová 1998).

Způsob vzdělávání a styl výchovy jsou klíčovými body, které mohou vědomí vlastní účinnosti dospívajících posilovat nebo také utlumovat. Škola rozvíjí schopnosti, které společnost považuje za důležité. Úspěšnost v této oblasti často ovlivní sebehodnocení a další postoje. Jak uvádí Vágnerová (2005, s. 370): „*Vztah ke škole lze interpretovat jako transformovaný vztah k celé společnosti, jejím normám a hodnotám i k vlastnímu postavení, které zde jedinec zaujímá.*“

V populaci českých dospívajících na konci devadesátých let minulého století se škola ukázala jako zdroj nejčtenějších starostí a problémů. V rámci mezinárodního srovnání vykazovali čeští dospívající obtíže se školou dokonce s výrazně vyšší frekvencí než jejich zahraniční vrstevníci (Macek, 1999).

Za předpokladu silněji vnímané vazby ke škole dospívající lépe čelí nárokům dospívání, jejich vzdělávací proces je úspěšnější a výskyt problémového chování v tomto období je nižší.

4.2.3 Vrstevníci

Nová kvalita interpersonálních vztahů je jednou ze základních psychosociálních charakteristik adolescence. Způsobnost dospívajícího obstat v interpersonálních vztazích je zdrojem jeho sebedůvěry, pocitu autonomie a vědomí vlastní účinnosti a také kritériem samostatnosti při jeho rozhodování (Čáp, Mareš, 2001).

Vrstevnický vztah je unikátní a svým způsobem těžko zastupitelný typ vztahu. Mezi jedenáctým a třináctým rokem získávají skupiny vrstevníků zvlášť důležité místo v životě jedince – platí to o spontánních skupinách kamarádů, zájmových kroužcích. Skupina vrstevníků se jim stává referenční skupinou, jsou na ni závislí (Čáp, Mareš, 2001). Umožňuje zdroj emocionální a sociální opory a tvoří podstatnou část sociálních vztahů. Členství ve vrstevnické skupině ovlivňuje procesy rozhodování v běžných každodenních situacích, je příležitostí pro osvojování nových rolí, nápodobu a v neposlední řadě pro zpětnou vazbu o vlastním chování. Členstvím dospívající získávají sociální status a pocit vlastní hodnoty. Nejvyšší vrstevnická konformita je obvykle v časně a střední adolescenci. Je vyšší než v dětském věku a než v pozdějších fázích adolescence či v dospělosti. Opírá se o ni sociální prestiž a pocit vlastní hodnoty většiny dospívajících. (Seifert, Hoffnung, 1991).

Funkce vrstevníků je dále důležitá v tom, že pomáhá mladistvému osamostatnit se z dětské závislosti na rodině, na autoritě rodičů. Pokud se nevymaní z této závislosti, je

ohroženo formování rysů, jako je samostatnost, iniciativa, ale také důležité sociální dovednosti včetně organizačních.

Pro vývoj dospívajícího ve zralou, a tedy nezávislou osobnost je důležité uvědomit si, že přechází ze závislosti na rodině do závislosti na skupině vrstevníků; že by neměl nekriticky podléhat nátlaku jedné skupiny, že má možnost volby. Volit si i mezi svými kamarády a přáteli, popř. mezi různými skupinami s odlišnými cíli, způsobem zábavy, hodnotovými orientacemi (Mareš, Čáp, 2001).

Kraatz-Keily et al., (2000) uvedli, že odmítání vrstevníků v časně adolescenci předpovědělo následný rozvoj vnitřních problémů jako deprese, osamocení. Jejich výsledky platily pouze pro chlapce, kteří byli odmítáni svými vrstevníky po dobu dvou let. Chronické odmítání nepředvídalo vnitřní (internalizační) problémy pro dívky. Autoři vyvozovali, že dívčí odmítnutí větší skupinou vrstevnic je méně deprimující než nedostatek blízkého vztahu.

Socializace ve vrstevnické skupině postupně vede k individualizaci a k dalšímu osamostatňování. Dyadické blízké vztahy mohou mít trvalejší charakter. Nutno podotknout, že kamarádské a vrstevnické vztahy a jejich vývoj v průběhu adolescence mají značný význam na formování pozdějších partnerských vztahů. Vrstevnické skupiny slouží především také k vývoji heterosexuálního sociálního chování.

Výzkumy dokazují, že dospívající, kteří vykazují dobré vztahy s rodiči, tak současně vykazují uspokojivější vztahy s kamarády z okruhu svých vrstevníků. Vykazují vyšší míru vzájemného zájmu, pochopení, důvěry a menší míru konfliktů a agrese (Širůček, Širůčková 2006).

Vědomí příslušnosti ke skupině, solidarita a vzájemná kamarádská pomoc často podporují pozitivní emoce a sebeúctu (Macek, 2003). Je nutné připomenout, že mohou také směřovat k rizikovému chování a k různým rizikovým aktivitám. Především se jedná o konzumaci alkoholu a jiných návykových drog, promiskuitu, delikvenci.

Kon (1980) rozlišuje tři psychologické funkce vrstevnických skupin:

1. Interakce s vrstevníky funguje jako velmi důležitý a specifický **informační kanál**, jehož prostřednictvím se dospívající dovídají mnoho informací, které jim dospělí z různých důvodů neřeknou (např. otázky pohlavního života).
2. Interakce s vrstevníky je specifickým druhem **činnosti a mezosobnostních vztahů** – společná činnost vrstevníků vypěstuje u jedince návyky vzájemného sociálního působení, **dovednost** podřizovat se kolektivnímu zájmu a současně hájit svá práva.

Vzájemné vztahy se vytvářejí na principu rovnoprávnosti, kde si každý své postavení musí nejen zasloužit, ale také udržet.

3. Interakce s vrstevníky je specifickým druhem **emocionálního kontaktu** – uvědomění si skupinové příslušnosti, solidarity a vzájemné pomoci usnadňuje dospívajícímu osamostatnění od dospělých a zároveň poskytuje velmi důležitý pocit emocionální spokojenosti a stability. Respekt rovnocenných osob má pro sebeúctu adolescenta rozhodující význam. V průběhu adolescence se mění charakter, velikost i složení vrstevnických skupin.

5 SOCIÁLNÍ VZTAHY VE ŠKOLE

5.1 INTERAKCE MEZI UČITELEM A ŽÁKEM

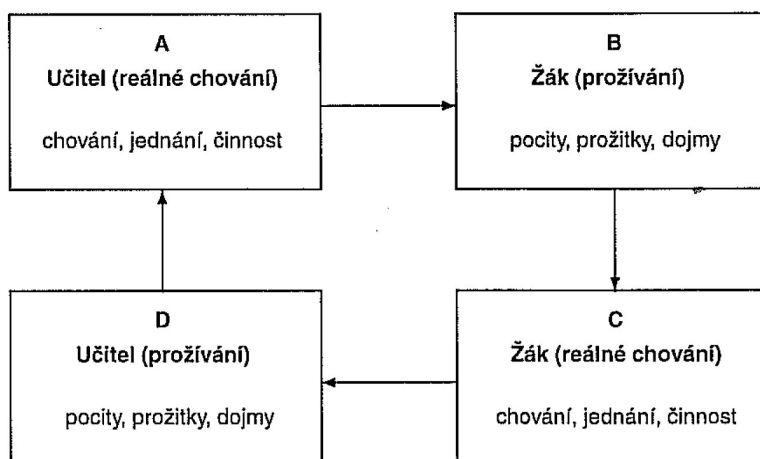
Interakce mezi učitelem a žákem jsou v zásadě asymetrické a uskutečňují se převážně v souvislosti s učivem, ale průběh i výsledek výchovy a vzdělávání spoluurčuje širší interakční kontext. Interakční asymetrie znamená plné rozvinutí aktivity obou partnerů, a to díky vysoké úrovni učitelovy způsobilosti aktivizovat žáka (Helus, 2007).

Kontakt učitele a žáka je vzájemným vztahem, kde nejde pouze o předání poznatků a vědomostí žákovi. Jde o podstatně složitější vzájemné působení, komunikaci a společnou činnost. Sociální interakce ve škole probíhají v určitých sledech (Helus, 2007).

Helus (2007) rozlišuje: interakční bludný kruh, sestupnou interakční spirálu, vzestupnou interakční spirálu. Pozitivní komunikace a přijímání iniciativ žáky vede ke zlepšování jeho výkonu, čímž se utvrzuje i pozitivní interakce učitele vůči žákovi, naopak negativní přijímání žáka znejišťuje, ten pak podává horší výkon a následně se utvrzuje negativní interakce učitele. Zatímco při vzestupné spirále interakční proces uvolňuje možnosti vzájemné součinnosti učitele a žáka, a tak podporuje i jejich individuální výkon a rozvoj, v případě sestupných spirál dochází k blokování vzájemné interakce i rozvoje učitele a žáka.

Učitel by měl být uznávanou autoritou, na niž se mohou studenti obrátit v případě jakýchkoli problémů či sporu, mnohdy je v pozici „soudce“ a vykonavatele, svým chováním může ovlivnit i vztahy žáků mezi sebou. Je nezbytné, aby k němu žáci měli důvěru a považovali ho za součást „svého týmu“ (Říčan, 1995).

Úspěch učitele, efektivita jeho vzdělávací činnosti i účinnost školy podstatnou měrou závisí na tom, jak se podaří navázat vztahy s žáky a jak s nimi komunikuje. Je to děj stále otevřený – žáci se vyvíjejí, přicházejí další, učitel získává nové vědomosti, dovednosti a zkušenosti. Pro komunikace ve škole platí obecnější charakteristiky sociální komunikace – společné činnosti, vzájemné působení a interpersonálních vztahů (Čáp, Mareš 2001). K tomu je třeba dodat, že informace se netýkají pouze věcné stránky sdělených obsahů, ale její důležitou součástí je sdělování pocitů, dojmů, postojů a dalších pravidel komunikace (Gillernová, 1998). Prokázalo se, že zejména emocionální atmosféra je do značné míry ovlivňována osobností učitele. (Hrabal, 2002).

Obr. 2: Chování a prožívání v interakci učitele a žáka (převzato z Výrost, Slaměník, 1998)

Učitelé patří k významným osobám v životě a jejich vliv na adolescenty je velmi rozsáhlý. Zodpovědnost za průběh interakce klade na učitele zvýšené nároky ohledně poznávání žáků, které je nutným předpokladem efektivní práce učitele ve třídě. Čáp, Mareš (2001) uvádí několik chyb, které se mohou vyskytnout při poznávání žáků a následně mohou negativně ovlivnit interakci ve škole:

- projekce, promítání vlastních psychických procesů a stavů, vlastností do žáka;
- individuální subjektivní zkreslení – sklon ke spíše pozitivnímu či spíše negativnímu hodnocení;
- předsudky – objevující se zejména v případě příslušníků odlišné národnosti nebo jiné sociální skupiny;
- haló-efekt – přetrvávající působení prvního dojmu při posuzování jedince;
- stereotypizace – snaha zařadit žáka do určitých kategorií, které si učitel utváří na základě svých předchozích zkušeností;
- přeceňování psychických vlastností a podceňování situačních vlivů;
- vysvětlování projevů žáka jedinou příčinou (např. dominantní vliv prospěchu na hodnocení i dalších stránek žáka – jeho rodinného zázemí, jeho charakteru apod.);
- přehlížení vývoje osobnosti žáka.

Dlouhodobé pozitivní vztahy s dospělou osobou mimo rodinu, což pro všechny dospívající bez ohledu na jejich další aktivity může představovat vazba s učitelem, znamenají zdroj dalšího vývoje ve smyslu socializace. Dospívající, kteří mají příležitost k těmto vztahům, získávají výrazně vyšší množství zkušeností se širším sociálním kontextem mimo vlastní rodinu a více se zapojují do různorodých interakcí s osobami ve svém okolí (Scales,

Benson, Mannes, 2006). Ukazuje se také, že zejména v období časně a střední adolescence mívají pozitivnější vztah k sobě dospívající, kteří vnímají nejen rodiče, ale i další dospělé autority mimo rodinu jako významné referenční osoby (Macek, 1999).

Učitelé by měli poskytovat studentům adekvátní úroveň struktury, která odpovídá jejich aktuální vyspělosti a současně jim vytvářet natolik podnětné prostředí, které je nutí k dalšímu vývoji ve sféře kognitivních funkcí i sociálních dovedností. Významným činitelem, který je pro rozvoj poznávání a učení důležitý, je práce s dospívajícími v zóně nejbližšího vývoje popsané L. S. Vygotským v jeho teorii (Vygotskij, 1976). Vyučovací proces má podněcovat a stimulovat aktuální potenciál dospívajících. Ve smyslu Vygotského teorie tedy množství vývojových procesů, které se v daném okamžiku mohou u dospívajícího rozvinout, závisí na vzájemných interakcích s vrstevníky a především jejich výrazné podpoře učiteli. Teprve až proběhne tato část edukačního procesu, stávají se internalizovanými psychickými funkcemi jedince. Cílem učení je rozvoj takových kognitivních, emocionálních i sociálních procesů žáků a studentů, které by bez něj pravděpodobně neproběhly (Krejčová, 2011).

5.2 INTERAKCE MEZI ŽÁKY

Vztahy mezi žáky jsou symetrické a mají svoji autonomii. Každý účastník má možnost vzájemnou interakci ovlivňovat. Záleží na mnoha okolnostech, do jaké míry tuto možnost využije. Vzhledem k tématu práce se zaměříme na zvládnutí vzájemně závislých, do určité míry protichůdných důležitých dimenzí sociability. Žák by měl opustit školu s aktivním emocionálním i v činnosti se projevujícím pozitivním vztahem k lidem, s vyvinutými dispozicemi pro kooperaci a na druhé straně s rozvinutou potřebou a schopností růstu a sebeprosazení, seberealizace. V zásadě to znamená seberealizaci mezi druhými lidmi a spolu s nimi, ale také schopnost unést a řešit konflikty s egocentrickými jednotlivci a překážkami individuálního růstu. Krátce řečeno: jde o utváření a vývoj v kooperativní a zdravě soutěživého jednatelce (úspěšně sociabilizovaného) (Hrabal, 2002).

V tomto kontextu je třída prostředím, v němž jedinec v rámci interakce s vrstevníky může uspokojovat různé psychické a sociální potřeby, nebo naopak, interakce s vrstevníky může být zdrojem různých frustrací.

1) Spolužáci mohou sloužit jako zdroj emocionální jistoty a bezpečí, poskytují dítěti oporu v různých situacích, sdílejí s ním problémy a projevují mu solidaritu. Ve skupině se jedinec

cítí jistější. Na druhé straně mohou spolužáci jeho emocionální jistotu narušovat, mohou představovat i určité ohrožení, příkladem může být i šikanované dítě.

2) Spolužáci mohou uspokojovat potřebu stimulace a učení, poskytují určitou zkušenost, která ovlivňuje rozvoj sociálních dovedností. Žák se ve vrstevnické skupině učí jiným způsobem chování než v interakci s dospělým. Vztahy jsou se spolužáky, jak jsme již uvedli symetrické, spolužáci jsou na přibližně stejné vývojové úrovni, a tak je nápodoba jejich chování i porozumění jejich výkladu obvykle snadnější. Ve třídě si osvojí i nežádoucí způsoby chování, naučí se např. jednat nadřazeně, bezohledně a zneužívat své postavení.

3) Potřeba seberealizace a sebeprosazení může být snadněji saturována ve skupině, kde jsou kompetence všech jejích členů srovnatelné. Ve škole slouží žáci jako referenční skupina a jejich výkony jsou základem pro posouzení vlastních výsledků. Úspěšnost i neúspěšnost je z tohoto hlediska relativní. Záleží na tom, jakou pozici dítě ve skupině zaujímá. To je důvodem, proč jsou děti méně stresovány srovnáním s ostatními ve specializovaných třídách, kde je konkurence spolužáků přijatelnější jejich možnostem (Vágnerová, 2001).

Sebeprosazení ve skupině spolužáků a dosažení přijatelné sociální pozice ve třídě vyžaduje určité vlastnosti a kompetence. Hrabal (2002) rozlišuje dva faktory ovlivňující postavení dítěte ve třídě, je to sympatie a vliv, podrobněji uvedeme v kapitole 6.3.1.

Typické způsoby chování, které se projevují v interakci se spolužáky, lze je rozdělit do několika kategorií. Tyto projevy, jejich preference i obsah, se v průběhu školního věku, v závislosti na vývoji, mění.

- **Sdílení** se projevuje tendencí dělat něco společně, sdílet určité teritorium (třídu, lavici) nebo věc. Je projevem pozitivního vztahu, vzájemné akceptace.
- **Podpora a pomoc** vyjadřuje pozitivní vztah k určitému spolužákovi, ale zároveň je výrazem respektu k vrstevnickým normám, které solidaritu ke třídě chápou jako velmi důležitou. Zejména pokud jde o ochranu spolužáka před dospělými, zastávání se spolužáka před učitelem nebo před ostatními. Takové projevy chování se objevují ve větší míře právě ve starším školním věku starších žáků. Příkladem pomoci může být půjčení vlastní pomůcky, poskytnutí vlastní práce k opsání, napovídání nebo jiná pomoc, která nemusí souviset se školou. Neposkytnutí pomoci bývá v tomto věku považováno za závažné porušení norem třídy.
- **Nápodobování** spolužáků, zejména těch, kteří mají ve třídě vysokou prestiž. U starších žáků souvisí ve větší míře s tendencí vyjádřit takto příslušnost ke skupině, resp. konformitu ke skupinovým normám, přijetí určitého standardu třídy. Nápodoba je výrazem přijetí určité sociální identity. Nápodoba může být zaměřena různým směrem,

na různé projevy a aktivity, v závislosti na tom, co připadá žákům v určitém období důležité. U dospívajících to může být styl v oblékání, hudba atp.

- **Předvádění a vytahování**, které lze chápat jako způsob potvrzení vlastní hodnoty před ostatními, resp. ve srovnání s ostatními. Jeho cílem je získat žádoucí ocenění a pozici ve skupině.
- **Soupeření, rivalita** slouží jako potvrzení vlastních kvalit ve srovnání s někým, kdo je chápán jako rovnocenný. Žák se potřebuje ve skupině prosadit, potvrdit svoji hodnotu a zároveň potřebuje být akceptován. Starší školáci mají tendenci soupeřit v mimoškolních oblastech, školní prospěch není již pro pozici ve třídě tak důležitým kritériem.
- **Vnucování se, podlézání** jako způsob upoutávání pozornosti, iniciování kontaktu s cílem získat alespoň nějakou alternativu sociální akceptace. Tímto způsobem se chovají společensky neatraktivní a neúspěšné děti, které nemají ve třídě dobrou pozici. Do této kategorie patří i uplácení, šaškování a posluhování. Ve všech případech jde o méně imponující strategie, které potvrzují nižší sociální status.
- **Agresivní chování, prosazování násilím** může být projevem neschopnosti získat žádoucí postavení přijatelnějším způsobem nebo neznalosti adekvátního způsobu chování. Rvačky patří mezi standardní projevy chování, jde spíše o to, aby dítě nepřekročilo určitou, skupinou tolerovanou hranici (Berger, Thomson, 1998).

5.3 ŠKOLNÍ TŘÍDA JAKO MALÁ SOCIÁLNÍ SKUPINA

Školní třída splňuje kritéria, kterými sociální psychologie vymezuje malou sociální skupinu. Tvoří jí určitý počet jedinců, kteří společně vykonávají činnosti vedoucí ke společným cílům, jsou v dlouhodobé interakci (způsobem „tváří v tvář“) a uvědomují si vzájemnou pospolitost. Její členové se řídí skupinovými normami, zaujímají různé pozice i role za relativně stálé struktury vztahů. S tímto pojetím malé sociální skupiny se setkáváme v mnoha učebnicích a textech ze sociální psychologie, např. Výrost, Slaměník 1998.

Školní třída vzniká jako formální sociální skupina, ustanovená institucí – školou. Každá školní třída prochází určitým vývojem, kdy se postupně vedle formální podoby třídy vytváří i neformální struktury. Jsou to malé neformální podskupiny, které vznikají na základě vzájemných sympatií mezi spolužáky ve třídě. Formální řád zajišťuje fungování školy jako vzdělávací instituce, neformální struktury i vztahy zajišťují její fungování jako malé sociální skupiny (Gillernova, 1998).

Po celou školní docházku představuje školní třída jedno z nejvýznamnějších prostředí pro sociální interakce dětí a dospívajících (Chang, 2004).

Ve třídě je uspokojována řada individuálních potřeb žáka (např. potřeba úspěchu, výkonu, uznání, potřeba činnosti, potřeba sociálních interakcí a vzájemného porozumění, potřeba bezpečí, seberealizační potřeby). Školní třída je prostředí, ve kterém se realizují cíle skupinové i individuální, existují zde skupinové hodnoty, jimiž se její členové řídí, někdy popisované jako „*zvnitřnělé cíle skupiny přijaté jejími členy*“ (Hrabal 2007). Chování žáků ve třídě je podřízeno cílům a hodnotám třídy a je určováno skupinovými normami třídy a jejím systémem pozic a rolí.

Rostoucí nezávislost žáků vede ke kritickému hodnocení učitele. Postoje a hodnocení učitele mají i nadále značný vliv na hodnotící postoje spolužáků. Teprve postupně se vztahy mezi žáky a jejich vzájemné hodnocení více diferencují a zvyšuje se orientace žáků na vzájemné vztahy (Vágnerová, 2001).

Skupinovým normám chování se blíží a jsou na nich významně závislé sociální hodnoty skupiny. Mezi základní řadí sociální psychologie kooperaci, kompetici, individualismus, altruismus a agresi. Pokud jedinci ve skupině prosazují určitou hodnotu velmi intenzivně, probouzejí v druhých lidech tendenci jednat obdobným způsobem. Dospívající by se měli naučit o hodnotách přemýšlet, projevat je a zaujímat k nim postoje. Vývojové období adolescence umožňuje rozvoj právě takových dovedností (Krejčová, 2011)

Ve školních interakcích se ve specifických podobách vyskytují různé sociální jevy jako je sociální konformita, facilitace, konflikt.

Sociální konformita ve škole je fenomén, bez kterého by nebylo možné školu provozovat. Současně by měla škola poskytovat dostatek podnětů ke kreativě jednotlivců, které podpoří jejich další rozvoj (Gillernová, 1998).

Sociální facilitace vyznačuje ovlivnění výkonu nebo prožívání člověka v přítomnosti druhých, jejíž vliv můžeme při interakci ve skupině pozorovat. Řada experimentů ukázala, že výkon kvalitně osvojených činností se za těchto okolností zvyšuje, jednoduché úkoly se vlivem facilitace mohou stát ještě jednoduššími, ale splnění složitých úkolů se může týmž vlivem znesnadňovat. Při učení a zkoušení nového a neznámého se může vlivem sociální skupiny snížit aktivita jedince (Lovaš 1997). Je proto velmi důležité, aby učitelé při práci se třídou problematiku sociální facilitace důsledně zvažovali k přihlídnutí k faktu, že velká část

vzdělávacího procesu obnáší osvojování si nových vědomostí, znalostí a dovedností (Krejčová, 2011).

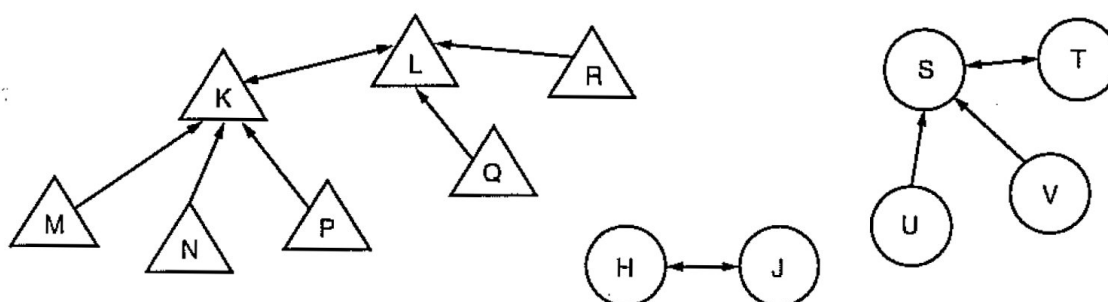
Další důkladnější studium facilitace ukázalo, že posiluje dominantní, tj. převažující složku činnosti, a je tím intenzivnější, čím jsou si účastníci bližší svými – pro situaci významnými charakteristikami. Dokladem působení sociální blízkosti je výsledek experimentu, který prokázal, že dívky, jejichž přítelkyně dostávaly lepší známky, zlepšovaly svůj prospěch. Důležitost podobné osobní struktury a podobnosti situace pro intenzitu jiného příbuzného hromadného jevu – zástupnému učení prokázal experiment, v němž se slabým žákům v matematice před řešením úloh se zlomky exponoval videozáznam řešení podobných úkolů dvěma odlišně výkonnými žáky. Jedné skupině velmi úspěšný počtář, druhé skupině pomaleji pracující, ale zdokonalující se žák. Druhá skupina byla při vlastním učení úspěšnější. Je tedy odůvodněné očekávat, že bude ve třídě působit více „příklad“ takového žáka, s nímž se mohou spolužáci identifikovat (Hrabal, 2002).

Množství sociálních prvků ve škole zákonitě přispívá ke vzniku nedorozumění, konfliktu. Interpersonální konflikt vzniká v sociálních vztazích jako důsledek rozdílně percipované situace, sám o sobě není negativním projevem. Dospívání představuje zvýšeně senzitivní období pro osvojování si dovedností komunikace v rámci skupiny, budovat si vztahy a obhájit si svoje názory ve skupině. Mezi účastníky školních interakcí dochází k intenzivní konfrontaci názorů, postojů, potřeb, zájmů, přání, hodnot. Problém není v samotných konfliktech, ale jak se naučit je zvládat. To se může příznivě odrazit jak ve skupinových vztazích samotných, tak v osobnostním růstu žáků i profesním růstu učitelů. Naučit se zvládat konfliktní situace patří k důležitým sociálním dovednostem učitele i žáků (Gillernová, 1995).

Ve školní třídě musíme mít na paměti, že zde funguje souběžně formální a neformální struktura a každá z nich si vytváří své vlastní cíle, hodnoty, normy, pozice a role. Někde se mohou struktury prolínat, jinde rozcházet. Ve školní třídě lze tyto rozdíly pozorovat např. v oblasti skupinových rolí, kdy kromě učitelem stanoveného vedoucího třídy působí také neformální vůdce (vlivný žák), který pak po určitou dobu ovlivňuje dění ve skupině. Ostatní členové zaujímají různé pozice (status), dané většinou individuální povahou člena (tím, jak ztělesňuje skupinové hodnoty). Stejně, jako je pro adolescenty důležitý význam vrstevníků, vzrůstá také význam vlastní pozice a akceptace ve třídě.

Do jaké pozice a role se jednotlivec dostane, to závisí na spolužácích a třídě jako celku, ale také na jeho individuálních charakteristikách a dispozicích. Působí obojí činitelé a jejich

podíl na zařazení žáka do určité role a pozice je třeba zajišťovat od případu k případu, protože se liší podle výraznosti osobních rysů a podle typu skupiny a její situace. Výzkumy varují před podceňováním situačních činitelů a přeceňováním „vlastností“, k čemuž může snadno vést povrchní laický pohled. V mnoha případech má např. skupina rozhodující podíl na zatlačení žáka do role odmítaného, i když proto není dostatečný „důvod“ v jeho vlastnostech. Menší skupinu lze znázornit sociogramem. Dobré zařazení do skupiny – opak izolovanosti, nebo dokonce zavrženosti skupinou – přináší dítěti a mladistvému uspokojení, *podporuje jeho pocit jistoty, sebehodnocení*. To vše jsou důležité momenty v socializaci, ve formování osobnosti, v přípravě pro život. (Hrabal 1979, 2002; Vágnerová 2001; Čáp, Mareš, 2001).

Obr. 3 Část sociogramu školní třídy (převzato z Čáp, Mareš, 2010)

Jednotlivé role žáků ve třídě bývají nejčastěji určovány prostřednictvím sociometrických měření, které pomáhají orientovat se v síti vzájemných vztahů ve škole a zejména ve školní třídě. Tato metoda zjišťuje pozice členů v malých sociálních skupinách na základě zjišťování vzájemných či jednostranných voleb nebo odmítnutí mezi jednotlivými členy.

Základní sociometrická pozice jedince ve skupině může být vyjádřena několika významnými typy (podle M. Nakonečného, 1994):

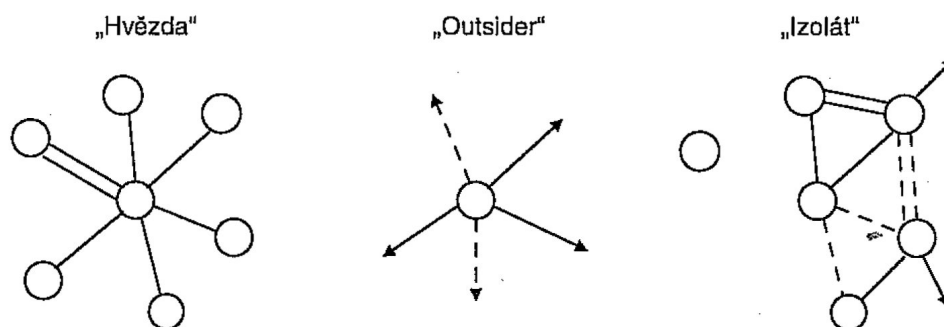
- „hvězda“ je jedinec s nejvyšším součtem obdržných voleb;
- „outsider“ je člen skupiny, který mnoho voleb dává, ale sám není mnoho volen, je odmítaný;
- „izolát“ není volen a nevolí, skupina ho ignoruje;
- „šedá eminence“ je jedinec v pozadí, nenápadný, ale prostřednictvím hvězdy ovlivňuje skupinu;
- „antihvězda“ je člen skupiny, který získal nejvíce negativních voleb;
- *jedinec s ambivalentním statusem* má komplikovanou pozici ve skupině, je často volen i často odmítán.

Sociometrie pracuje s tím, že pozice jednotlivce ve skupině je dána jeho:

- sociální přitažlivostí, která souvisí s oblíbeností, důvěryhodností, popularitou apod.
- osobní prestiží, která je ovlivněna zejména aktivitou, sebeprosazováním, profesionalitou (M. Nakonečný, 1994).

Z provedených výběrů a odmítnutí lze sestavit sociogram (tabelárně nebo graficky), který je přehledným obrazem vztahů ve skupině (obr. 4).

Analýza sociogramu se orientuje na aktuální socioprefereční vztahy této malé sociální skupiny a na umístění jednotlivce v ní. Usiluje i o získání informací pro vysvětlení pozice jednotlivého žáka.

„Hvězda“ (hvězda je mnohými volena)

„Outsider“ (outsider sám volí i odmítá, ale zůstává ostatními nepovšimnutý)

„Izolát“ (izolát není volen ani odmítán a sám rovněž nevolí)

Vysvětlivky:

- volba
- == vzájemná volba
- - - odmítnutí
- = = = vzájemné odmítnutí

Obr.4 Následující příklady graficky znázorňují některé typické pozice žáků ve školní třídě. (převzato z Čáp, Mareš 2010)

5.3.1 Základní dimenze žakovy pozice ve třídě

Významné kategorie pozic, které vytvářejí strukturu třídy, jsou u různých autorů a v různých souvislostech označovány různě; jsou však tři druhy nebo aspekty pozice žáka a spolužáka, které nelze zanedbat při důkladnějším zkoumání třídy;

- pozice a systém pozic podle kompetence, zdatnosti, výkonnosti ve škole, především podle školní výkonnosti a zdatnosti;

- pozice a systém pozic podle vlivu, tj. podle podílu na řízení interakce ve skupině a skupiny vůbec;
- pozice podle oblíbenosti, podle stupně citového přijetí spolužáky (Hrabal, 2002).

Kompetence

Celková pozice žáka úzce souvisí s jeho kompetencí, výkonností – zvláště školní. Nejjednodušeji zjistitelným ukazatelem školní kompetence žáka jsou známky, jeho školní prospěch. Školní prospěch je základním ukazatelem jeho pozice ve formální, institucionální struktuře třídy. Pro třídu jako neformální skupinu to platí především v počátečních třídách a ani tam bez výjimek. Neformální pozice žáka je s věkem stále více závislá na reálných výkonech a na dispozicích, které výkony umožňují a mají širší než školský význam. Ve vyšších třídách se vysoce hodnotí rozhled, hloubka speciálních znalostí a dovedností. Široce pozitivně působí i sportovní pohybová zdatnost, šikovnost a síla. Např. v některých adolescentních třídách – zvláště u chlapců – hypertrofuje zaměření na sport (Hrabal, 2002).

Do věku 12 let je většina dětí členem party stejného pohlaví, kde se odehrává většina jejich interakcí. Chlapci dávají přednost větším skupinám, které podporují soutěživost, sebekritičnost. Dívky naopak preferují menší skupiny či dyády, mají méně zkušeností se soutěžením. Tento rozdíl může vysvětlit proč dívky nejsou tak soutěživé (Roy, Benenson, 2002).

Vliv

Pozice podle vlivu vyjadřuje, v jakém rozsahu žák ovlivňuje interakci a činnost spolužáků i třídy jako celku. Determinanty vlivu žáka ve třídě jsou různorodé, většinu z nich však lze zařadit do tří kategorií: zdatnost, kompetence, dále moc a konečně motivace k ovlivňování spolužáků.

- a) Zdatnost, kompetence, o které jsme již pojednali, výrazně ovlivňuje pozici žáka podle vlivu ve třídě. Jde o dispozice a výkony v těch směrech, které třída přijala jako centrální hodnoty.
- b) Moc je dalším významným zdrojem vlivu. Vedoucí formální skupiny – také učitel – získává legitimní moc od instituce. Vůdčím postavám v neformální struktuře dává moc skupina svým sociálním tlakem na přijetí názoru a realizaci rozhodnutí žáka ve vedoucí pozici.
- c) Třetí komponentou, na niž výrazně závisí pozice jedince ve vlivu, jsou osobnostní dispozice v oblasti motivace a sociálních schopností a dovedností, které se projevují

jako potřeba a schopnost ovlivňovat a regulovat partnery v interakci. Jde o potřebu sebeprosazení, šířeji pojato o tendenci k sociální aktivitě (Hrabal 2002).

Obliba

Pozice podle obliby bývá označována také jako pozice podle akceptace, přijetí jedince skupinou. Z tohoto hlediska je pozitivně hodnoceno takové chování, které usnadní navazování a udržování kontaktu (sociabilitu jedince). Jako zdroje determinanty obliby bývají uváděny: prestiž, zdatnost, kompetence a za druhé sociabilita a s ní související úroveň sociálního a morálního rozvoje. Tyto zdroje ovlivňují jak sympatie v dyádě (např. přátelských vztazích), tak pozici žáka ve skupině podle obliby.

- a) Zdatnost, kompetence, prestiž vytváří také předpoklady i pro umístění ve skupinové hierarchii podle obliby, i když závislost tu není tak bezprostřední jako u vlivu.
- b) Vydatnější determinantou obliby je však **úroveň sociability**, tj. morální a sociální vyspělost žáka projevovaná v činnosti a interakci. Podle jedné z vlivných teorií – teorie „výměny“ – porovnává jedinec v interakci s jiným člověkem „své náklady a svůj zisk“ a hledí udržet vyrovnanou bilanci obou, mj. i emocionální bilanci. Z tohoto hlediska má žák šanci stát se ve zdravé „třídě“ oblíbeným, dovede-li ve vztazích ke spolužákům udržovat rovnováhu dávání a brání. (Hrabal, 2002).

Děti mají tendenci se s imponovanými spolužáky identifikovat, chtěly by být stejné jako oni. Preferují je i na vztahové úrovni, kamarádství s takovým spolužákem zvyšuje i jejich prestiž. Když je takový jedinec akceptuje, tak tímto způsobem sociálně potvrzuje jejich kvality (Vágnerová, 2001).

Činorodá empatie a interpersonální prosociální jednání mají sice značnou, často rozhodující váhu jako pramen obliby, z přijetí ve skupině však nelze jednoduše zpětně vyvozovat bezpečné závěry o úrovni morálního a sociálního rozvoje jednotlivce.

Oblíbení spolužáci oplývají převážně pozitivním emocionálním laděním, které je ostatním dětem příjemné, vyjadřují solidaritu, pomoc a podporu i důraz na sdílení zážitků. Tito žáci svým prosociálním chováním a projevovanými pozitivními emocemi vyvolávají u svých spolužáků kladnou citovou odezvu, kterou si uvědomují a také pozitivně hodnotí (Hrabal, 2002). Oblíbené děti měly větší tendenci navazovat nová přátelství (Slaughter, Dennis, Pritchard, 2004). Tyto předpoklady získá dítě většinou již v předškolním věku. Jsou dány dědičnými dispozicemi (např. typem temperamentu), ale spoluvytváří je i různé sociální

zkušenosti (Vágnerová, 2001). Z výzkumů Poledňová et al. (2003) vyplynulo, že žáci lépe adaptovaní na školu, kteří jsou ve škole oblíbeni a uznáváni svými spolužáky, se vyznačují převážně vyšší výkonovou motivací, lepším školním výkonem.

Neoblíbení spolužáci nezvládají dovednosti, které jsou potřebné k navazování kontaktu, nedovedou se s ostatními dětmi domluvit, nejsou schopni respektovat společné normy a nedovedou spolupracovat. Obvykle jim chybí některé kompetence, nejsou schopni vyhovět požadavkům třídy. Prosazují se neadekvátním způsobem, jejich projevy jsou nepříjemné a rušivé. Bývají náladoví a dráždiví (Hrabal, 2002).

Odmítání spolužáci mívají často některé neimponující vlastnosti jako neprůbojnost, úzkostnost a bojácnost dětí, neschopných se bránit či prosadit. Takové děti jsou odmítány proto, že jsou nositelem nežádoucích vlastností. V tomto případě se projevuje tendence k antiidentifikaci, tj. k odmítání nositelů takových rysů osobnosti, které by jedinec sám nechtěl mít, resp. se obává, aby je neměl. Příčinou odmítání samozřejmě mohou být i takové projevy, které činí kontakt nepříjemný a něčím obtížný (Vágnerová, 2001).

V osobnostním vývoji zůstává rozvinutá sociabilita ve všech věkových obdobích i v různě vyspělých třídách jedním ze základních činitelů ovlivňujících pozici podle oblíbenosti.

5.4 SOCIÁLNÍ KLIMA ŠKOLNÍ TŘÍDY

Školní úspěšnost a neúspěšnost žáka, jeho vhodné či nevhodné chování vůči spolužákům i vůči učiteli – to všechno jsou proměnné, které nejsou ovlivňovány jen osobnostními zvláštnostmi žáka jako jednotlivce, ale také školním mikrosociálním prostředím (prostředím školy, třídy apod.). Pokud jde o školní třídu, vzniká v ní specifická sociálněpsychologická proměnná, která se označuje jako sociální klima školní třídy (Čáp, Mareš, 2001).

Klima ve školní třídě vzniká jako výsledek vzájemného působení učitelů a žáků v určitém prostředí, jeho podstatou jsou vzájemné vztahy, je trvalejší sociální a emoční charakteristikou školní třídy. Klima školní třídy se projevuje např. v soudržnosti třídy, ve vzájemné toleranci a snášenlivosti žáků, v přizpůsobivosti třídy zátěži nebo novým podmínkám, ve vztahu k učitelům i k učení. S klimatem školní třídy souvisí i klima školy a učitelského sboru (Mareš, Křivohlavý, 1995).

S ohledem na téma naší práce se v následujících odstavcích poohlédneme po postupech respektujících a vyvolávajících skupinovou aktivitu směřující k tvorbě zdravého klimatu v oblasti dvou dimenzí sociability.

Pokud hovoříme o vytvoření zdravého klimatu v oblasti důležitých dimenzí sociability, jde o vytvoření kooperativní a zároveň zdravě soutěživé atmosféry ve třídě (Hrabal, 2002).

Obtížnějším úkolem je tvorba kooperativního klimatu. Vyučování poskytuje více příležitostí k posilování a k vytváření soutěživé atmosféry ve třídě a dispozic k sebeprosazení, především ovšem u úspěšných žáků. V zásadě nejde o odstranění či zamezení zdravé soutěživosti, či rozvoje individualit, ale o posílení motivace a dovednosti kooperovat. Ovšem kooperace třídy jako celku je složitá, při náročnějších úkolech vyžaduje značnou organizační přípravu. Pro rozvoj interpersonálních a skupinových vztahů se jeví jako nejpřirozenější východisko spolupráce žáků ve dvojicích, které jsou pro kooperaci jednodušší než trojice a větší mikroskupiny. Přesto je dosud využití dyadické společné činnosti spíš výjimkou (Mareš, Křivohlavý, 1995).

Možnou efektivitu jedné varianty stálých mikroskupin ve třídě naznačil přirozený experiment opakovaně provedený. Experimentální třída byla po sociometrickém šetření rozdělena na mikroskupiny po čtyřech, aby v každé z nich byli sociálně vyspělí žáci s dobrou pozicí ve třídě, tak odmítnutí či izolovaní a aby vazby mezi členy byly pokud možno pozitivní nebo neutrální. Po půlroční činnosti došlo k vyhodnocení obou tříd. Ve vývoji klasifikace se třídy nelišily, ale učitelé hodnotili experimentální třídu jako pozitivnější. K nejpodstatnější a nejprůkaznější změně došlo ve vzájemných vztazích mezi žáky. V experimentální třídě bylo oproti kontrolní nepoměrně více pozitivních změn v hodnocení spolužáků než před experimentem. Někteří odmítnutí či okrajoví žáci zlepšili svoji pozici ve třídě – ne však většina. Ukázalo se, že přiblížení k problémovým žákům nezvyšuje samo o sobě jejich kompetenci (Hrabal, 2002).

Budování kolektivu, ve kterém fungují otevřené, kamarádské a bezpečné vztahy je účinné pro prevenci mnoha patologických jevů jako např. šikana (Bendl, 2005). Částečnou restrukturu třídy v zájmu ohroženého dítěte, např. při řešení zmíněné šikany, lze dosáhnout významných výsledků. Změna pozice žáků vyžaduje ovšem aktivnější účast psychologa nebo učitele. Restrukturace může úspěšně proběhnout jen tehdy, předchází-li ji poznání interindividuálních vztahů a neformálních pozic ve třídě a jsou-li respektovány zjištěné sociálně psychologické reality. Oblíbené a vlivné žáky, u nichž je možno předpokládat

pozitivní a sociální vývoj může učitel neformálním přiblížením získat pro určitou míru spolupráce (Hrabal, 2002; Bendl, 2005).

Efektivní možnost změn klimatu třídy i pozice jedince poskytuje uvážený zásah do zasedacího pořádku, který znamená již zmíněnou změnu v prostorovém uspořádání, změnu blízkosti a distance. Působí, nebo může působit na přesazovaného žáka i na třídu mnohostranně a dlouhodobě. Jako příklad může sloužit posazení nepokojných, rušících žáků – často s diagnózou lehké mozkové dysfunkce – buď do první nebo do poslední lavice, a to ještě někdy bez souseda, aby měli méně příležitosti navazovat během vyučování rušivé kontakty. Jiný způsob jak modifikovat chování žáka, který představuje jedno z rušivých center, je obklopit jej sociál

ně vyspělými spolužáky, kteří jsou schopni trvale mnohostranně, mnohdy „neviditelně“ ovlivňovat jeho postoje a postupně i jeho hodnotovou orientaci (Hrabal, 2002).

EMPIRICKÁ ČÁST

6 CÍLE VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Nikdo nepochybuje o významu „povahových“ vlastností žáků, ani sociálních, morálních a charakterových vlastností; a to nejen pro vlastní školní a pracovní výkony žáka, ale i harmonický rozvoj jeho osobnosti (Hrabal, st., Hrabal, ml., 2002). Sociabilita je vlastnost či schopnost člověka navazovat kontakty s jinými subjekty, sdružovat se s nimi do různých seskupení a udržovat s nimi sociální kontakt. Za empirické východisko uchopení sociability jsme zvolili interindividuální vztahy žáků. Význam kvality a intenzity vnějších projevů vztahů úzce souvisí s temperamentovými dispozicemi.

Hlavním cílem tohoto výzkumného projektu je zjistit, zda mají individuální zvláštnosti sociability žáků (reprezentované indexem vlivu a oblíby) souvislost s extravertí.

Účelem je také zjistit do jaké míry je schopnost sociability rozdílná v závislosti na pohlaví, jak se liší sociální charakteristiky (oblíbenost a vliv) mezi pohlavími. Zajímá nás, zda školní kompetence a výkonnost, jejichž ukazatelem je školní prospěch, koreluje s extravertí, oblíbeností a vlivem. Rovněž se snažíme odhalit, zda velmi oblíbení žáci vyvolávají u svých spolužáků kladnou emocionální odezvu a také ji převážně u nich zpětně registrují a pozitivně hodnotí.

Ze souhrnných údajů stanovíme *třídní index vlivu*, který ukazuje na míru koheze zkoumaných skupin, a *třídní index oblíby* vyjadřující emocionální atmosféru ve třídě. Dílčím úkolem je také porovnat míru koheze a úroveň emocionální atmosféry ve zkoumaných školách vzhledem k normám v České republice.

Víme, že neexistuje na žádné úrovni uniformita, nýbrž široká škála odlišných osobností s různou dispoziční skladbou. Ty si přinášejí do plného společenského života jedinečné potenciality, ale i slabiny a indispozice. Získané výsledky mohou pomoci objevit, pochopit a dát impuls k pozitivnímu rozvoji individuálních schopností žáků.

6.1 FORMULACE HYPOTÉZ

Na základě pilotního průzkumu (o kterém se zmíníme později) a výše uvedených cílů, předpokládáme, že v rámci jednotlivých dimenzí a proměnných budou existovat statisticky významné rozdíly, které budou předmětem následujících hypotéz. Výzkumné hypotézy jsou rozdělené do tří oblastí podle ukazatele proměnných.

A. UKAZATELÉ NA POHLAVÍ

1. Schopnost sociability a pohlaví

Ženy jsou zdatnější ve verbální inteligenci, více se zaměřují na komunikaci. Studie často ukazují, že jednotlivá pohlaví se liší v jejich důrazu na vzájemné vztahy s jinými lidmi. Pro ženy jsou vztahy více důležité než pro muže (Gore, Cros, 2006). Schopnost sociability značí také míru přátelství mezi členy skupiny. Je-li míra sociability vysoká, projevuje se obvykle vysokou mírou sociální interakce a sdílením informací mezi členy skupiny. Naše první hypotéza z výše uvedených faktů vychází a předpokládá obecně vyšší míru sociability u dívek než u chlapců. Na tomto základě jsme pro testování zvolili jednostrannou hypotézu.

H0: Míra sociability není závislá na pohlaví.

H1: Míra sociability u dívek je vyšší než u chlapců.

2. Vliv a pohlaví

Podle výsledků dosavadních výzkumů jsou femininita a maskulinita⁸ převážně percipovány jako komplementární opozita (Deax, Lafrance 1998; Unger, 2001) a mají téměř univerzální význam (Williams, Best, 1990; Wojciszke, 2002). Maskulinitu spojujeme se sílou, kompetencí, racionalitou, sebevědomím, nezávislostí, asertivitou, odolností, dominancí, rozhodností a dalšími vlastnostmi, které společně tvoří cluster síly a nástroje vlivu (Unger, 2001). Rozdíly ve výchově chlapců a dívek jsou statisticky významné. Chlapci jsou více ve výchově povzbuzováni k dominanci, síle, kompetici (Wyrobková, 2005). Z výsledku projektu Euronet Pilot Study vyplývá, že možnost ovlivnit školní dění souvisí s přímým sebezprosazováním, tedy spíše s maskulinním či asertivním chováním – právě to může být faktor, který přispěl k tomu, že chlapci si přisuzují větší míru vlivu než dívky (Macek, 2003). Na základě těchto faktů předpokládáme, že chlapci budou dosahovat většího vlivu. Zvolili jsme proto i v tomto případě jednostrannou hypotézu.

H0: Míra vlivu nezávisí na pohlaví.

H2: Míra vlivu u chlapců je vyšší než u dívek.

⁸ Femininita a maskulinita neboli gender jsou pojetím pohlaví v konkrétním sociálním, kulturním a historickém kontextu.

3. Obliba a pohlaví

Femininita je naopak asociována s citlivostí k potřebám druhých, emocionalitou, empatií, jemností, submisí, péči o druhé, expresivitou, což jsou charakteristiky spojované s interpersonálními vztahy (Unger, 2001, Wojciszke, 2002). Ženy projevují více interpersonální vřelosti a soudržnosti (Costa, Terracciano, McCrae, 2001). Dívky jsou ve výchově více povzbuzovány k orientaci na druhé (Wyrobková, 2005). V rámci těchto souvislostí vyvozujeme i tomto případě jednostrannou hypotézu.

H0: Míra oblíby nezávisí na pohlaví.

H3: Míra oblíby u dívek je vyšší než u chlapců.

4. Extraverze a pohlaví

Typický extravert je družný, má rád společnost, má hodně přátel. Jsou to muži nebo ženy, kdo je více společenský? Studie ukázaly, že ženy mají větší sklon být extravertní, zejména co se týká rysů mezi interpersonální vřelostí a soudržností (Costa, Terracciano, McCrae, 2001). Přestože ženy mohou mít větší sklon přikládat větší hodnotu vztahům, nemusí být více společenské než muži. Na základě těchto skutečností volíme oboustrannou hypotézu.

H0: Extraverze není závislá na pohlaví.

H4: Extraverze je závislá na pohlaví.

B. UKAZATELE NA ŠKOLNÍ PROSPĚCH

5. Obliba a školní prospěch

Hrabal (2002) uvádí, že školní kompetence a výkonnost, jejichž ukazatelem je školní prospěch, ovlivňují celkovou pozici žáka ve třídě. Prospěch odráží pozici žáka ve formální struktuře třídy, zatímco pro pozici žáka v neformální struktuře třídy má obvykle větší vliv jen u mladších žáků. Neformální pozice žáka, jeho vliv a obliba, s věkem stále více závisí na jeho výkonech, které mají širší než jen školský význam, a na dispozicích, které tyto výkony umožňují. Vysoká školní úspěšnost však obvykle v adolescentní třídě nepomáhá k dosažení podobné pozice podle vlivu a oblíby (Hrabal, 2002). Z výzkumů Poledňová et al. (2003) vyplynulo, že žáci lépe adaptovaní na školu, kteří jsou ve škole oblíbeni a uznáváni svými spolužáky, se vyznačují převážně vyšší výkonovou motivací, lepším školním výkonem. Na základě zmíněných údajů jsme zvolili oboustrannou hypotézu.

H0: Obliba nesouvisí s prospěchem.

H5: Obliba souvisí s prospěchem.

6. Vliv a školní prospěch

Jelikož vliv a obliba obecně vykazují vysokou míru korelace, můžeme usuzovat při formulaci následující hypotézy obdobným způsobem jako v předchozí spojitosti obliby se školním prospěchem. Některé vlastnosti u vůdců a vedoucích, jako např. inteligence, důraznost se potvrzují jako charakteristické pro úspěšné vůdce v rozličných situacích (Krech, Crutchfield, Ballachey, 1968). Šestá oboustranná hypotéza má znění:

H0: Vliv nesouvisí s prospěchem.

H6: Vliv souvisí s prospěchem.

7. Extraverze a školní prospěch

Uzavřené děti jsou méně schopné dosáhnout svých cílů než jejich otevřenější vrstevníci (Wichman, Coplan, Daniels, 2004). Otevřenost, intenzivní, bezprostřední projev u dětí dává větší předpoklad k sebezprosazení ve skupině vrstevníků. Uzavřené děti, při řešení sociálních problémů, přivolají pomoc dospělé osoby (Nelson, Rubin, Fox, 2005). Na základě zmíněných údajů se domníváme, že extravertované děti budou zdatnější v prezentaci svých vědomostí a bude zde korelace se školním prospěchem, volíme tedy jednostannou hypotézu.

H0: Extraverze nesouvisí s prospěchem.

H7: Extravertovaní žáci mají lepší prospěch.

C. KOREORELACE DVOU UKAZATELŮ

8. Extraverze a oblība

Otevřenost, intenzivní, bezprostřední, spontánní emocionální projev lidí, kteří bývají zařazováni k extravertovanému typu, umožňuje partnerům rychleji navázat kontakt, a posléze vytvořit interpersonální vztah. Uzavření lidé nevyužívají často delší dobu svých sociálních potencialit, zůstávají izolovaní, nebo i neoblíbení (Hrabal, 2002).

Většina výzkumů spojená s temperamentem se soustředila na popularitu nebo odmítnutí u vrstevníků. Stocker, Dunn (1990) našli, že sociabilní děti měly pozitivnější vztah s přáteli, vysoce emotivní děti měly méně úspěšný vztah s přáteli. Dunn, Cutting (1999) ve studii o dětech objevili, že negativní emocionalita byla spojena s pozorovanou frekvencí neúspěšné sociální nabídky a s méně přátelskými vztahy směřovanými k nejlepšímu příteli, jako protipól děti prokazovaly méně přátelství těm, kteří byli stydliví a zaražení.

Váhavost a sociální uzavřenost předpovídá odmítnutí ze strany vrstevníků již v předškolním věku (Ladd, Troop-Gordon, 2003; Hart et al., 2000).

Na základní a střední škole mnoho společensky uzavřených dětí je odmítáno svými vrstevníky (Nelson, Rubin, Fox, 2005). Na základě výše zmíněného formulujeme jednostrannou hypotézu.

H0: Extraverze nesouvisí s oblíbou.

H8: Extravertovaní žáci dosahují vyšší oblíby.

9. Náklonnost a oblība

Index náklonnosti je ukazatelem míry, do jaké prožívá jedinec uspokojení ze svých vztahů ke spolužákům. Je „subjektivním indexem“, a proto je ovlivněn nejen charakteristikami posuzovaných spolužáků, ale především osobností posuzujícího. Míra vyjádřené náklonnosti může být jednak potvrzením reálných sympatií, jednak vyjádřením subjektivního předpokladu oblíby vlastní (žák, který vysoce akceptuje své spolužáky, tím často zároveň sděluje, že předpokládá vysokou oblību své osoby mezi nimi) (Hrabal, 1979, 2002). Osmou hypotézu proto formulujeme jako oboustrannou.

H0: Náklonnost nesouvisí s oblíbou.

H9: Náklonnost souvisí s oblíbou.

10. Psychoticismus a vliv

Pokud jde o děti s vysokým skóre ve škále psychoticismu, jsou popisovány podle H. Eysenck, S. Eysenck (1981) jako zvláštní, izolovaní, nepříjemní a problémoví jedinci. Mohou být agresivní a hostilní, dokonce i k blízkým osobám. Jedná se tedy o problémovou osobu, se kterou se těžko vychází, což by mohlo vést k rizikovému chování. Na základě této skutečnosti nás zajímá, zda bude tato škála korelovat s vlivem u našich respondentů a následující oboustrannou hypotézu formulujeme takto:

H0: Psychoticismus nesouvisí s vlivem.

H10: Psychoticismus souvisí s vlivem.

6.2 VYMEZENÍ A OPERACIONALIZACE POJMŮ

Mnohé z pojmů, které jsou vymezeny ve výše uvedených hypotézách, jsme již objasnili v rámci teoretické části této práce. Jako nezbytně nutné však považujeme operacionalizovat pojmy, které jsou odvozeny z indexu či škál jednotlivých dotazníků.

Index oblíby – synonymně označován v nové příručce jako index sympatie = oblíba

Index vlivu = vliv

Index náklonnosti = náklonnost

Celkové hodnocení – průměr indexu vlivu a indexu oblíby = sociabilita

Každý jedinec hodnotí ostatní členy skupiny podle vlivu a oblíby. Odpovědi ve formě známek 1 – 5 (1 – nejlepší, 5 – nejhorší) zaznamenává do záznamového archu. Čím nižší je průměr indexu, tím vyšší je míra dané oblasti; tzn. 1 = nejvíce oblíbený.

Škála E - extraverze

Škála N - neuroticismus

Škála P - psychoticismus

7 METODY

7.1 SPECIFIKACE VÝZKUMNÉHO POSTUPU

Pro výzkum dané problematiky je zvolen kvantitativní sociologický výzkum. Charakteru výzkumu odpovídají následující metody:

- **metoda dotazníku** – pro získání hromadných údajů
- **metoda matematicko – statistická** - slouží ke kvalifikaci údajů, ke třídění dat a ke stanovení korelací. Kvantitativně orientovaný výzkum je vymezen proměnnými. V tomto případě se jedná o nezávislé proměnné – pohlaví a školní prospěch.

7.2 VOLBA ZÁKLADNÍCH METOD

Pro získání potřebných údajů jsme použili:

- Sociometricko-ratingový dotazník (SORAD), autor V. Hrabal (1979), příručka (Slavíková, Homolová, Doležel, 2007). Záznamový arch, příloha č. 3.
- Eysenckův osobnostní dotazník pro děti (B-J.E.P.I.), autor J. Senka (1988). Vzor dotazníku, příloha č. 2.

Sociometricko-ratingový dotazník V. Hrabala (1979) jsme zvolili *jako nástroj výzkumu sociability žáka* (tj. na oblast osobnosti, která se projevuje ve vztazích mezi lidmi, především v dyadických vztazích). *Získávají se jím vzájemné údaje o interindividuálních vztazích mezi žáky ve třídě a zároveň vzájemné osobnostní charakteristiky, které bezprostředně působí na sociální život jedince, jako např. oblíbenost nebo vliv.*

Dotazník SORAD je určen pro skupinové zadávání dětem od druhého stupně základní školy, to znamená přibližně od jedenácti let věku. Každý jedinec hodnotí ostatní členy skupiny podle vlivu a obliby, odpovědi ve formě známek 1 – 5 (1 – nejlepší, 5 – nejhorší) zaznamenává do záznamového archu.

Zpracování získaných údajů nám umožňuje stanovit následující indexy:

Index vlivu ukazuje pozici žáka ve skupině a to z hlediska jeho podílu na regulaci dění ve třídě a na regulaci v dyadických vztazích. Zjistí se tak vůdcové na jednom a okrajoví žáci na druhém „pólu“. Pokud jde o osobnostní hodnocení, vypovídá index vlivu zvláště o

dispozicích, které konstituují „sociální sílu“, zdatnost jedince z hlediska norem a hodnot skupiny.

Index oblily vyjadřuje pozici žáka podle oblíbenosti, míru přijetí či odmítnutí spolužáky, tedy sociální distanci, která se v chování projevuje tendencí spolužáků navazovat se subjektem kontakt nebo se od něj vzdalovat, což vede v krajním případě až k izolaci. Základním osobnostním zdrojem oblily je dispoziční komplex interindividuální sociability.

Index náklonnosti- signalizuje míru, v jaké jedinec emocionálně akceptuje ostatní členy skupiny.

Výsledky je možno analyzovat z hlediska třídy, ale také z hlediska pozice a role jednotlivých žáků ve skupině. Údaje umožní vyslovovat a ověřovat hypotézy o úrovni sociální vyspělosti jednotlivého žáka. Ze souhrnných údajů lze také stanovit *třídní index vlivu*, který ukazuje na míru koheze této skupiny, a *třídní index oblily* vyjadřující emocionální atmosféru ve třídě.

Dotazník vznikl na základě klasické Morenovy sociometrie, patří mezi testy založené na vzájemném hodnocení členů skupiny a vznikl na základě dlouholetého ověřování v pedagogicko-psychologické praxi autora. Jeho nesporná výhoda spočívá v tom, že je standardizovaný a nově i v možnosti zadání a zpracování výsledků na počítači. Návod k ukládání, zpracování a interpretaci výsledků je možno nalézt v příručce k SORAD.

Pro zjištění dimenze extraverte jsme použili Eysenkův osobnostní dotazník (B-J.E.P.I) (Senka, 1988). Základy teoretických východisek dimenzionálního chápání struktury osobnosti H. J. Eysencka jsou odborné veřejnosti dostatečně známé. Proto na tomto místě uvádíme pouze minimum relevantních informací důležité pro naše výzkumné účely.

Projevy chování lidí badatel vyčleňuje do jasně se projevujících a mimořádně důležitých dimenzí: extraverte – introverte a neuroticismus (emocionalita, nebo stabilita – labilita). Extraverte a stabilita jsou navzájem statisticky téměř nezávislé. Dimenzi psychoticismu Eysenck objevil (či zkonstruoval) jako poslední. U dětí, které vysoce skórují v této škále můžeme popsat takto: Je zvláštní, izolovaný, nepříjemný problémový jedinec, absence emocí k lidem. Bývá agresivní a hostilní. Takové dítě si nedostatek citů vynahrazuje vyhledáváním vzrušujících zážitků, bez toho, aby myslelo na nebezpečí, které se za nimi může skrývat, případně ve vyžívání se ve zlomyslnostech.

7.3 VÝBĚR VZORKU

Výběr vzorku často bývá jedním z nejchoulostivějších míst výzkumu. Respondenti se obtížně shánějí v dostatečném množství, ovšem jelikož je toto téma týkající se škol, nebylo jejich získání až tak problematické.

Výběr posuzovaných tříd je záměrný, výzkum byl realizován u žáků 6. ročníků ZŠ, protože v tomto věku může již výzkum interpersonálních vztahů přinést vhled do sociální dimenze osobnosti. Žáky je možno požádat o spolupráci při výzkumu tříd a vztahů mezi spolužáky. Učitel může žáky motivovat také tím, že sdělí úmysl získat podklad pro případná výchovně organizační opatření, jako jsou změna zasedacího pořádku, výběr žáků pro skupinové úkoly a v neposlední řadě může být výsledkem usnadněné rozhodování pro volbu budoucí profesní orientace.

Za účelem dotazníkového šetření pro diplomovou práci byly osloveny základní školy. Pro účely našeho výzkumu jsme se domluvili na šesti třídách 6. ročníků ze dvou ZŠ. V obou případech se jedná o úplnou základní školu (školu s prvním i druhým stupněm, kterou navštěvuje kolem 500 žáků), která sídlí ve městě s 17 tis. obyvateli. Celkový počet žáků v šesti třídách je 151, z toho 74 dívek a 77 chlapců

7.4 PILOTNÍ STUDIE

Zahájení dotazníkového šetření předcházela tzv. „pilotní studie“, která byla realizována v květnu 2010 v jedné třídě 6. ročníku, v celkovém počtu 26 žáků (z toho 10 chlapců a 16 dívek), kterým byl administrován dotazník SORAD. Jejím smyslem bylo prokázat, že dotazníky jsou pro výběrový soubor srozumitelné, byl odhadnut přibližný čas trvání sběru dat v jedné třídě.

Cílem studie bylo na jedné straně ověřit výzkumné otázky a to:

1. Nízký index vlivu a oblíbenosti signalizuje nízkou sociabilitu?
2. Vysoký index vlivu a oblíbenosti je ukazatelem úspěšné sociability?

Na straně druhé poskytnout metodickou pomoc učitelům při práci s touto třídou. Praktická ukázka šetření jedné školní třídy sociometricko-ratingovým dotazníkem je součástí přílohy č. 1.

Údajů ze sociometricko-ratingového dotazníku je možno použít předně při diagnostice skupiny, podskupin až dyád. U jednotlivého žáka jsou *individuální indexy* zřejmé na

nejkomplexnější rovině ukazatelem *pozice* ve skupině, která odráží aktualizovanou sociabilitu žáka jako komplex sociopsychických dispozic. Analýzou individuální struktury interindividuálních vztahů je možno proniknout hlouběji k psychickým, případně biopsychickým komponentám *sociability* i k nevyužitým sociálním potencialitám žáka, případně odhalit indispozice a brzdící mechanismy.

Získané údaje ze SORAD byly pomocí počítačového programu vyhodnoceny. Na základě vytyčených cílů pilotní studie byly výsledky použity jako podklad pro metodickou pomoc škole a učitelům popsané třídy.

Z analýzy výsledků u jednotlivých žáků vyplynulo, že nízký index obliby a vlivu signalizuje nízkou sociabilitu a naopak, že vysoký index vlivu a obliby je ukazatelem úspěšné sociability. Výsledky tak přinesly podněty k formulaci hypotéz pro náš výzkumný projekt.

7.5 ZÍSKÁVÁNÍ DAT

Po navázání spolupráce s vybranými školami, realizaci pilotní studie, proběhlo v březnu – červnu 2011, samotné dotazníkové šetření, tj. administrace Sociometricko-ratingového dotazníku (SORAD) a Eysenckova osobnostního dotazníku pro děti (B-J.E.P.I). Na prvním setkání, které předcházelo sociometrickému šetření, byli ředitelé škol i třídní učitelé uvedeni do problematiky a zároveň byly ujednány konkrétní termíny sběru dat v jednotlivých třídách.

Další setkání, která se uskutečnila na základě domluvených termínů, byla věnována zadávání výše uvedených dotazníků.

Rozhovor se žáky o cílech a způsobu provádění výzkumu vedl až sám realizátor. Nejdříve byl administrován dotazník SORAD, který byl ve třídách zadáván ve formě „papír-tužka“. Jelikož se jedná o metodu výběrovou, je třeba, aby žáci neměli čas k vzájemnému domlouvání ještě před samotným vyplňováním dotazníku, to by mohlo jeho výsledky zkreslit. Ještě před zadáním dotazníku byly všechny otázky žáků pravdivě zodpovězeny a žáci v učebně rozsazení tak, aby měl každý z nich lavici sám pro sebe. Toto rozsazení pomohlo zajistit, že zadávání dotazníku proběhlo standardním postupem, který je popsán v příručce.

Přesný postup zadávání a znění instrukcí zde uvádět nebudeme. Vyškolení odborníci ho znají a podrobnější informace lze bez problémů získat ve druhém oddílu příručky (Slavíková, Homolová, Doležel, 2007).

Poté jako druhý v pořadí byl administrován dotazník B-J.E.P.I. Jeho zadání je jednoduché a praktické, platí pro něj běžná pravidla používání dotazníkových psychodiagnostických metod. Nejčastěji se čas vyplnění pohybuje kolem 20 minut. Podrobnější informace lze nalézt v příručce (Senka, 1988).

Ve třídách nebyl vždy v době administrace dat úplný počet žáků, takže se nevrátil plný počet vyplněných dotazníků. **Dotazník vyplnilo celkem 138 dětí, návratnost dotazníků je 91,4%.**

7.6 ZPRACOVÁNÍ DAT

Zadání dotazníku SORAD proběhlo, jak již bylo zmíněno, klasickým způsobem „tužka-papír“ a získané údaje byly posléze přeneseny do počítače ke zpracování. Nová verze SORAD má výhodu elektronického zpracování. Vyhodnocení dat se tedy odehrávalo převážně touto formou.

Vyhodnocení a skórování dotazníku B-J.E.P.I. se vyhotovilo přímo na testovém archu pomocí šablon, které se kryjí se symptomatickými odpověďmi v příslušných škálách. Výsledné skóre, součet zakroužkovaných odpovědí v jednotlivých škálách, zaznamenáme do rubriky P, E, N, L.

Získané údaje z jednotlivých dotazníků byly převedeny do elektronické podoby, konkrétně jednotlivé skórování z dotazníků bylo zapsáno do tabulek v MS Excelu, kdy každý jednotlivý řádek tabulky odpovídá jednomu respondentovi.

Dotazníky byly analyzovány kvantitativní metodou a pro zpracování výzkumných dat byly použity metody matematicko – statistické. Pro názornou interpretaci výsledku výzkumu jsme použili sloupcové grafy a tabulky.

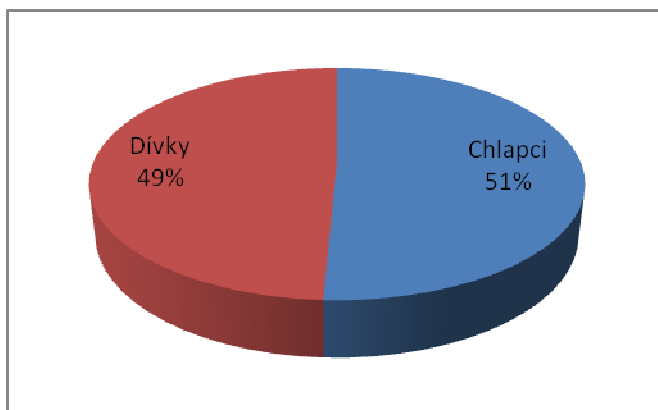
Statistická analýza byla provedena pomocí statistického programu Statistica 10 a StatGraphics Plus. K testování distribuce byl použit Shapiro-Wilkův test. Vzhledem k tomu, že nebyl splněn požadavek na normální rozložení veličin, byly použity neparametrické testy. Statistická významnost rozdílů mezi hodnotami vybraných parametrů mezi skupinami byla hodnocena pomocí Mann – Whitney U testu. Pro vyjádření vztahu dvou veličin byl použit Spearmanův koeficient korelace. Zvolená hladina významnosti $\alpha = 0,05$

P-value – výsledek 0,00000 neznamena, že vyšlo 0, ale číslice až na dalších desetinných místech. Pro zjištění statisticky významného rozdílu vybraného parametru mezi několika skupinami byla použita Kruskal – Wallisova ANOVA. Hladina významnosti byla zvolena $\alpha = 0,05$

8 VÝSLEDKY

8.1 VZOREK RESPONDENTŮ

Celkový počet respondentů 138 odpovídá počtu vrácených a úplně vyplněných dotazníků. Z toho 70 chlapců a 68 dívek.

Graf č. 1: Rozložení respondentů podle pohlaví

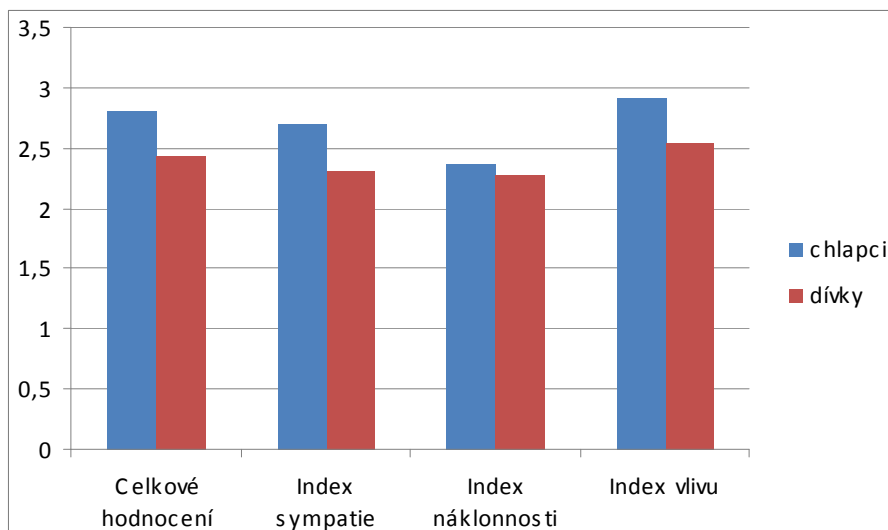
Z grafu č. 1 je vidět, že mezi respondenty „pouze nepatrně“ převažují chlapci (51%) nad děvčaty (49 %). Podíl chlapců a dívek ve výzkumném souboru odpovídá rozložení v populaci.

8.2 ZKOUMANÉ OBLASTI

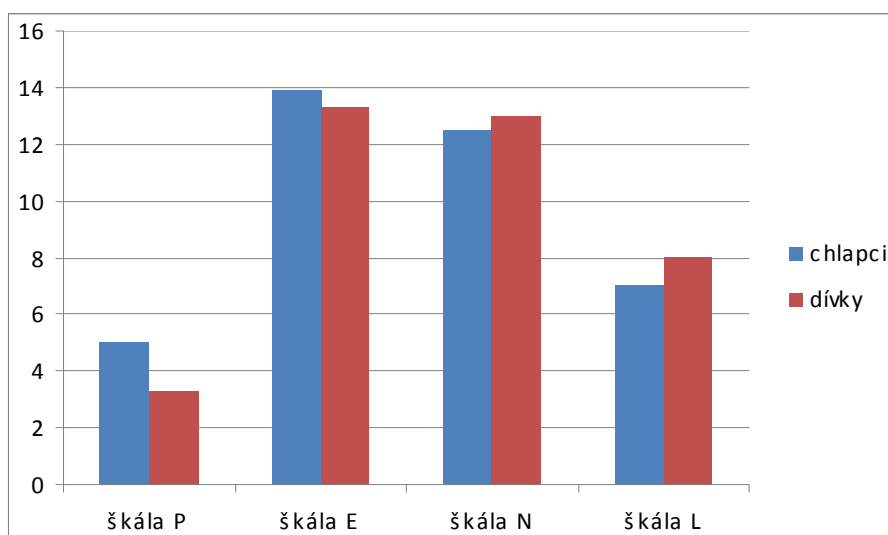
V této kapitole jsou znázorněny průměrné hodnoty výsledků z dotazníkového šetření.

Tabulka 1: Popisné statistiky pro soubor celkem

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
skala P	138	4,181	4,000	0,000	15,000	1,000	6,000	3,309
skala E	138	13,638	14,000	5,000	21,000	12,000	16,000	3,615
skala N	138	12,725	13,000	1,000	20,000	11,000	15,000	3,845
skala L	138	7,522	7,000	0,000	16,000	5,000	10,000	3,659
Celkové hodnocení	138	2,625	2,500	1,500	4,444	2,196	3,071	0,604
Index sympatie	138	2,512	2,342	1,450	4,389	2,100	2,913	0,600
Index vlivu	138	2,736	2,610	1,050	4,500	2,304	3,136	0,665
Náklonnost	138	2,328	2,478	0,000	3,846	2,160	2,731	0,809
Školní Průměr	138	1,628	1,570	1,000	3,000	1,220	1,930	0,480

Graf č. 2: Průměrné výsledky z dotazníku Sorad v závislosti na pohlaví
 Hodnota osy X: pohlaví
 Hodnoty osy Y: jednotlivé oblasti (nižší hodnota znamená vyšší míru)

Graf č. 3: Průměrné výsledky z Eysenckova dotazníku v závislosti na pohlaví
 Hodnota osy X: pohlaví
 Hodnoty osy Y: jednotlivé škály (vyšší hodnota znamená vyšší míru)

8.3 VÝSLEDKY TESTOVÁNÍ HYPOTÉZ

Pro větší přehlednost jsou výsledky rozdělené podle jednotlivých ukazatelů.

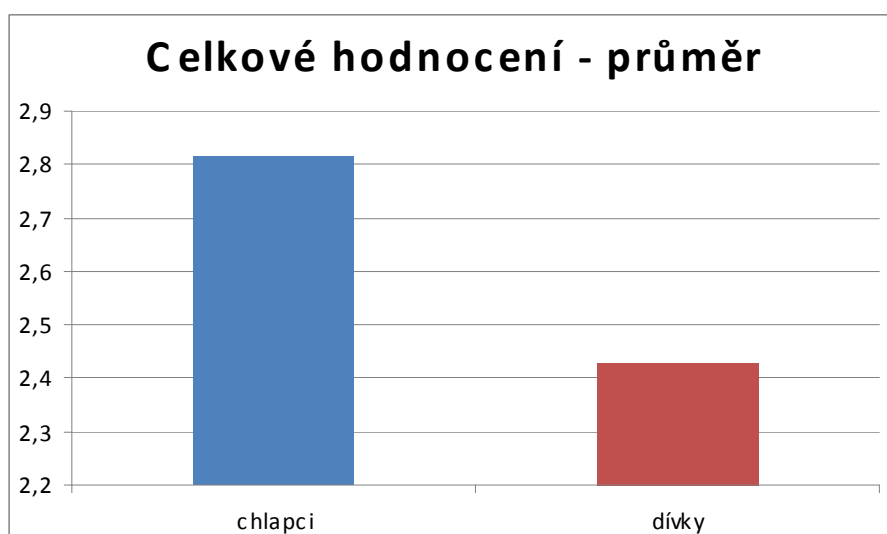
A. UKAZATELE NA POHLAVÍ

1. Schopnost sociability a pohlaví

Schopnost sociability chlapců a dívek byla ve zkoumaném vzorku různá. Dívky dosáhly průměrně 2,429 bodů, chlapci 2,815 bodů.

Tabulka 2: Deskriptivní statistika schopnosti sociability

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	2,815	2,775	1,786	4,444	2,333	3,304	0,611
Dívky	68	2,429	2,354	1,500	4,286	2,109	2,694	0,534

Graf č. 4: Průměrná schopnost sociability v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast sociability (nižší hodnota znamená vyšší míru sociability)

Graf č. 4 ukazuje na vyšší míru sociability u dívek a níže se díváme na to, jestli je to statisticky signifikantní rozdíl.

Formulace statistické hypotézy:

H0: Míra sociability nezávisí na pohlaví.

H1: Míra sociability u dívek je vyšší než u chlapců.

Výsledek:

Z = - 3,94584

p-value = 0,000063

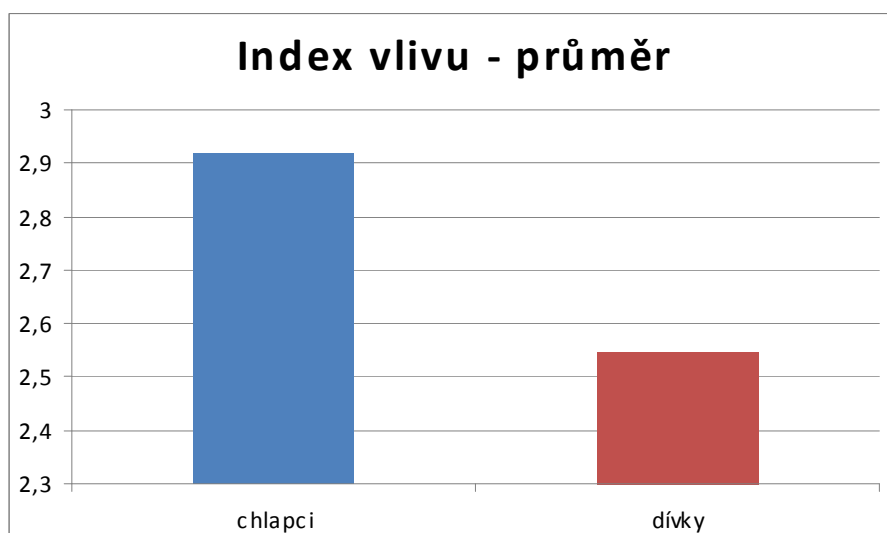
Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že míra sociability nezávisí na pohlaví.

Jinak řečeno: Míra sociability u dívek je signifikantně vyšší než u chlapců.

2. Vliv a pohlaví

Tabulka 3: Deskriptivní statistika vlivu

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	2,919	2,854	1,450	4,500	2,429	3,391	0,682
Dívky	68	2,547	2,500	1,050	4,333	2,282	2,828	0,595

Graf č. 5: Průměr indexu vlivu v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast vlivu (nižší hodnota znamená vyšší míru vlivu)

Graf č. 5 ukazuje na vyšší míru vlivu u dívek a níže se díváme na to, jestli je to statisticky signifikantní rozdíl.

Formulace statistické hypotézy:

H₀: Míra vlivu nezávisí na pohlaví.

H₂: Míra vlivu u chlapců je vyšší než u dívek.

Výsledek:

U = - 3,29236, p-value = 0,000994

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že míra vlivu nezávisí na pohlaví

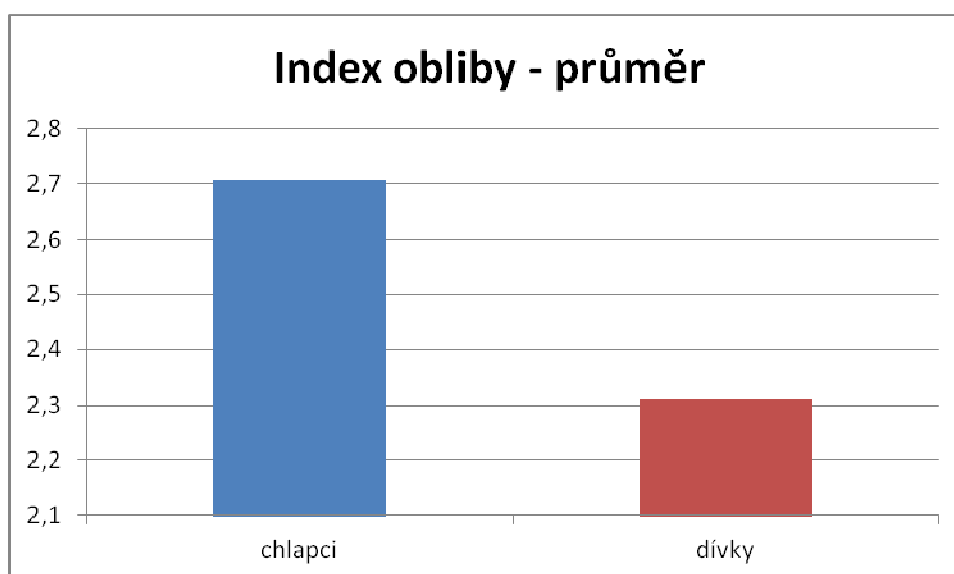
Komentář: Volili jsme jednostranný test, protože vycházíme z teorie a studií o tom, že chlapci si přisuzují větší míru vlivu než dívky, ale již z popisné statistiky bylo zřejmé, že takovou nulovou hypotézu nebudeme moci zamítnout. Po tomto zjištění jsme provedli ještě oboustranný test a opačný jednostranný (H_A: Míra vlivu u dívek je vyšší než u chlapců.) a v obou případech zamítáme nulovou hypotézu. Tudíž: v našem vzorku mají statisticky

významně vyšší vliv dívky než chlapci. **Míra vlivu u dívek je signifikantně vyšší než u chlapců.**

3. Obliba a pohlaví

Tabulka 4: Deskriptivní statistika oblíbenosti

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	2,707	2,618	1,696	4,389	2,190	3,050	0,598
Dívky	68	2,311	2,230	1,450	4,238	1,932	2,564	0,535

Graf č. 6: Průměr indexu oblíbenosti v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast oblíbenosti (nižší hodnota znamená vyšší míru oblíbenosti)

Graf č. 6 ukazuje na vyšší míru oblíbenosti u dívek a níže zjistíme, zda je to statisticky signifikantní rozdíl.

Formulace statistické hypotézy:

H0: Míra oblíbenosti nezávisí na pohlaví.

H3: Míra oblíbenosti u dívek je vyšší než u chlapců.

Výsledek:

Z = - 3,98872

p-value = 0,000067

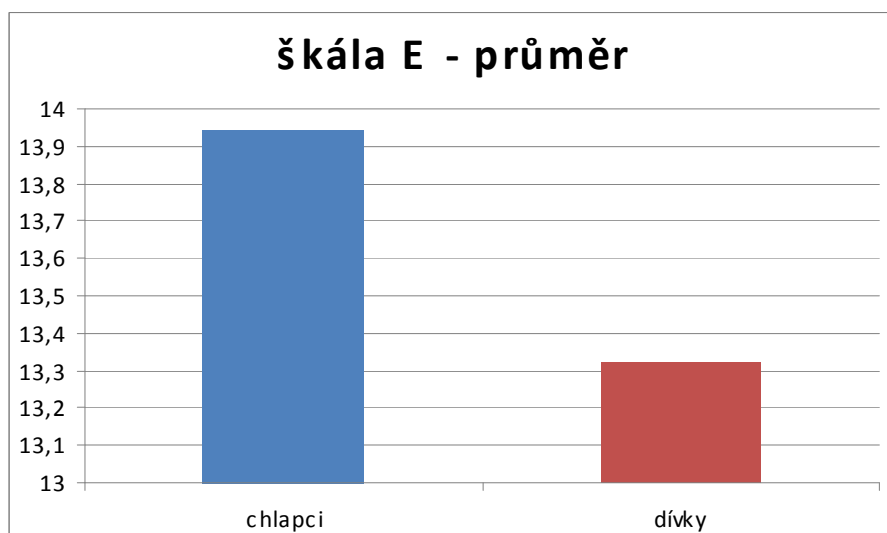
Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že míra oblíbenosti nezávisí na pohlaví.

Jinak řečeno: Míra oblíbenosti u dívek je signifikantně vyšší než u chlapců.

4. Extraverze a pohlaví

Tabulka 5: Deskriptivní statistika extraverze

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	13,943	14,000	5,000	21,000	12,000	17,000	3,908
Dívky	68	13,324	13,000	5,000	20,000	11,500	15,500	3,285

Graf č.7: Průměr pro dimenzi extraverze v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast extraverze (vyšší hodnota znamená vyšší míru extraverze)

Graf č. 6 ukazuje na vyšší průměr extraverze u chlapců a níže zjistíme, zda je to statisticky signifikantní rozdíl.

Formulace statistické hypotézy:

H0: Extraverze není závislá na pohlaví.

H4: Extraverze je závislá na pohlaví.

Výsledek:

Z = - 1,01112

p-value = 0,31196

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ nezamítáme nulovou hypotézu o tom, že extraverze není závislá na pohlaví.

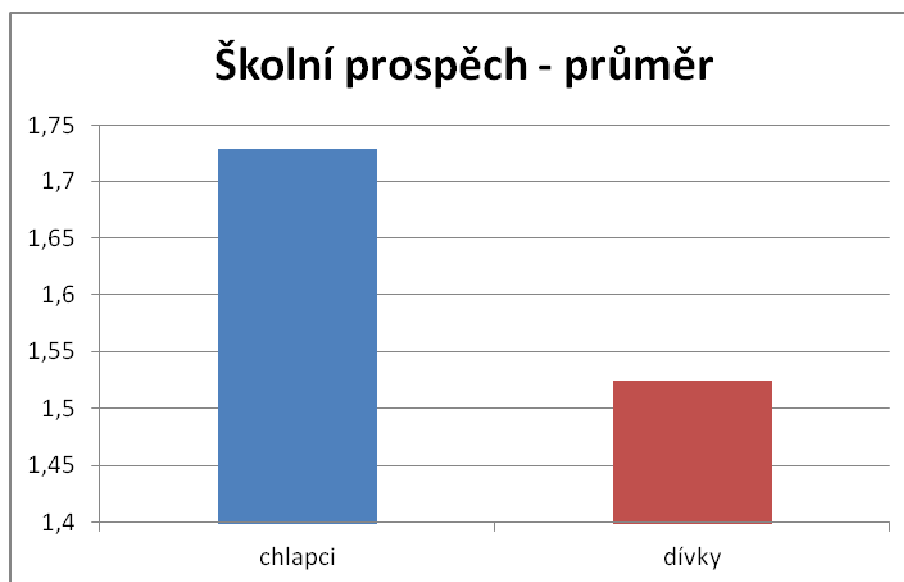
Jinak řečeno: **Extraverze není závislá na pohlaví dítěte.**

Na základě průměrné hodnoty extraverze u obou pohlaví, uvedené v tabulce č. 5, viz výše, lze konstatovat, že chlapci dosahují mírně vyšší extraverze než dívky, ale ne statisticky významně vyšší. Neexistuje dostatek evidencí domnívat se, že je extraverze závislá na pohlaví.

B. UKAZATELE NA ŠKOLNÍ PROSPĚCH

Tabulka 6: Deskriptivní statistika školního prospěchu

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	1,729	1,640	1,000	3,000	1,290	2,070	0,513
Dívky	68	1,525	1,500	1,000	2,640	1,140	1,780	0,422

Graf č.8: Průměr prospěchu v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast prospěchu (nižší hodnota označuje lepší průměr)

Graf č. 8 ukazuje na nižší průměr u dívek než u chlapců. Rozdíl ve školním průměru mezi chlapci a dívkami je i statisticky významný ($p = 0,015$), můžeme tedy konstatovat, že dívky dosahují lepšího prospěchu než chlapci, ale není to kauzální souvislost. A nyní se podíváme, jak koreluje školní prospěch s ostatními ukazateli.

5. Obliba a školní prospěch

Formulace statistické hypotézy:

H0: Obliba nesouvisí s prospěchem.

H5: Obliba souvisí s prospěchem.

Výsledek: $r = 0,401$, $p\text{-value} = 0,00000$

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že obliba nesouvisí s prospěchem.

Jinak řečeno: **Je statisticky významná souvislost mezi oblibou a prospěchem**, a to pozitivní, tzn. čím lepší prospěch, tím je žák oblíbenější.

6. Vliv a školní prospěch

Formulace statistické hypotézy:

H0: Vliv nesouvisí s prospěchem.

H6: Vliv souvisí s prospěchem.

Výsledek: $r = 0,473852$, $p\text{-value} = 0,000001$

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že vliv nesouvisí s prospěchem.

Jinak řečeno: **Je statisticky signifikantní korelace mezi vlivem a prospěchem**, a to pozitivní, tzn. čím lepší prospěch, tím je žák vlivnější.

7. Extraverze a školní prospěch

Formulace statistické hypotézy:

H0: Extraverze nesouvisí s prospěchem.

H7: Extravertovaní žáci mají lepší prospěch.

Výsledek: $r = -0,24722$, $p\text{-value} = 0,003464$

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že extraverze nesouvisí s prospěchem.

Jinak řečeno: **Je statisticky významná souvislost mezi extraverzí a prospěchem**, čím je žák více extravertovaný, tím lepší prospěch.

C. KORELACE DVOU UKAZATELŮ

8. Extraverze a obliba

Formulace statistické hypotézy:

H0: Extraverze nesouvisí s oblibou.

H8: Extravertovaní žáci dosahují vyšší obliby.

Výsledek: $r = -0,27896$, $p\text{-value} = 0,00017$

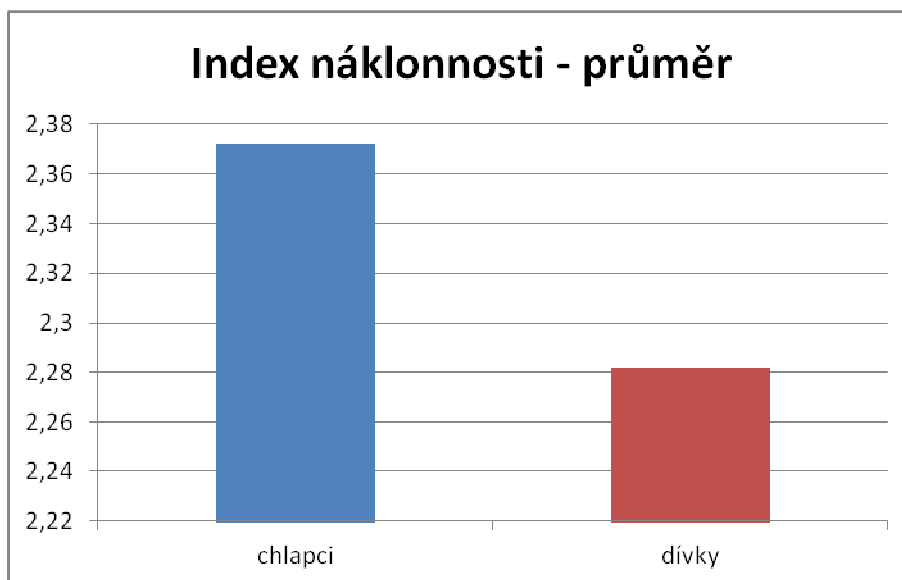
Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ zamítáme nulovou hypotézu o tom, že extraverze nesouvisí s prospěchem.

Jinak řečeno: **Je statisticky signifikantní korelace mezi extraverzí a oblibou**, čím je žák více extravertovaný, tím větší obliba.

9. Náklonnost a obliba

Tabulka 7: Deskriptivní statistika indexu náklonnosti

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	2,372	2,500	0,000	3,476	2,200	2,800	0,785
Dívky	68	2,282	2,440	0,000	3,846	2,064	2,717	0,837

Graf č.9: Průměr náklonnosti v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast náklonnosti (nižší hodnota znamená vyšší náklonnost)

Graf č. 9 ukazuje na vyšší míru náklonnosti u dívek.

Formulace statistické hypotézy:

H0: Náklonnost nesouvisí s oblibou.

H9: Náklonnost souvisí s oblibou

Výsledek:

$r = 0,083808$

$p\text{-value} = 0,32843$

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ nezamítáme nulovou hypotézu o tom, že náklonnost nesouvisí s oblibou.

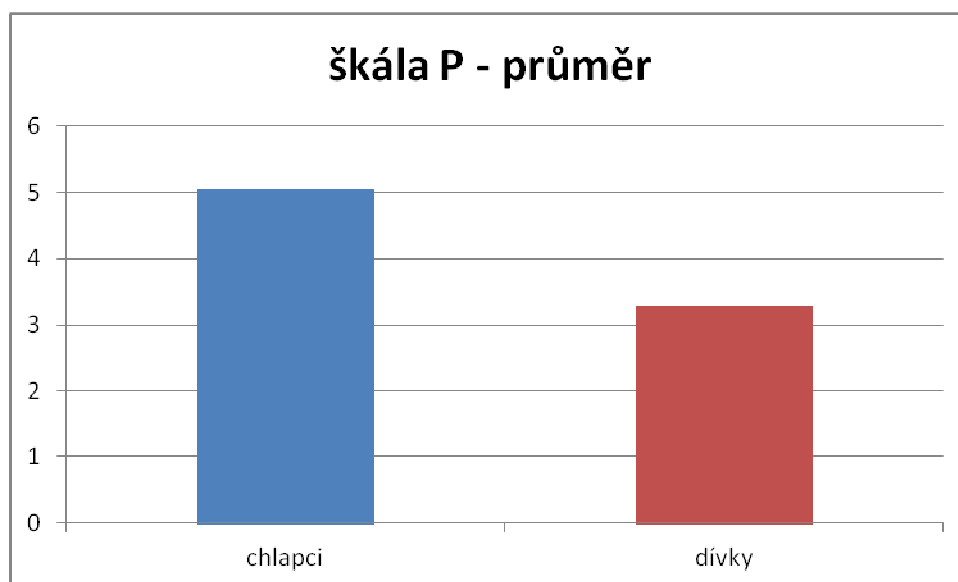
Jinak řečeno: **Není statisticky významná souvislost mezi náklonností a oblibou.**

Neexistuje dostatek evidencí domnívat se, že náklonnost koreluje s oblibou.

10. Psychoticismus a vliv

Tabulka 8: Deskriptivní statistika psychoticismu

	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
Chlapci	70	5,043	5,000	0,000	15,000	3,000	6,000	3,458
Dívky	68	3,294	2,000	0,000	13,000	1,000	5,000	2,917

Graf č.10: Průměr škály psychoticismu v závislosti na pohlaví

Hodnota osy X: pohlaví

Hodnoty osy Y: oblast psychoticismu (vyšší hodnota označuje vyšší psychoticismis)

Graf č. 10 ukazuje na vyšší průměr psychoticismu u chlapců.

Formulace statistické hypotézy:

H0: Psychoticismus nesouvisí s vlivem

H10: Psychoticismus souvisí s vlivem

Výsledek:

$r = 0,142599$

$p\text{-value} = 0,095225$

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ nezamítáme nulovou hypotézu o tom, že psychoticismus nesouvisí s vlivem.

Jinak řečeno: **Není statisticky významná korelace mezi psychoticismem a vlivem.**

Neexistuje dostatek evidencí domnívat se, že psychoticismus koreluje s oblibou.

8.4 VÝSLEDKY TRÍDNÍCH INDEXŮ

1. Rozdíl mezi třídami / Index vlivu

Tabulka 9: Deskriptivní statistika indexu vlivu pro jednotlivé třídy

Index vlivu	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
1.	19	2,728	2,500	2,111	4,500	2,278	3,167	0,635
2.	21	2,483	2,550	1,500	3,450	2,100	2,800	0,548
3.	24	2,925	2,916	2,217	3,957	2,413	3,326	0,530
4.	22	2,706	2,524	1,667	4,381	2,286	3,000	0,706
5.	26	2,747	2,634	1,050	4,429	2,250	3,476	0,888
6.	26	2,784	2,714	1,762	4,143	2,381	3,048	0,580

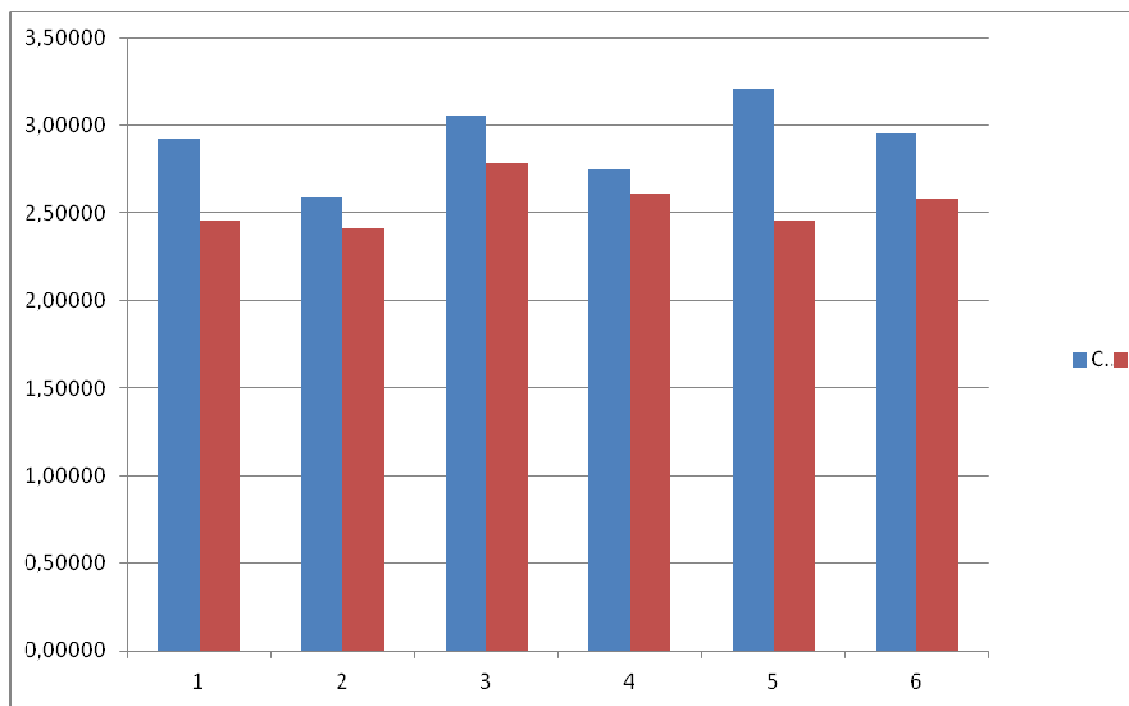
H0: Nemá rozdíl v indexu vlivu mezi třídami

HA: Existuje rozdíl v indexu vlivu mezi třídami

Pro zjištění, zda existuje mezi třídami statisticky významný rozdíl v indexu vlivu, byla použita Kruskal – Wallisova ANOVA. P-hodnota dosáhla 0,3622.

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ nezamítáme nulovou hypotézu o tom, že není rozdíl v indexu vlivu mezi třídami.

Jinak řečeno: Nemá statisticky významný rozdíl v indexu vlivu mezi jednotlivými třídami.

Graf č.11: Průměry indexu vlivu pro jednotlivé třídy

2. Rozdíl mezi třídami / Index sympatie

Tabulka 10: Deskriptivní statistiky indexu oblíbenosti pro jednotlivé třídy

Index Sympatie	N platných	Průměr	Medián	Minimum	Maximum	Dolní - kvartil	Horní - kvartil	Sm.odch.
1.	19	2,605	2,389	1,944	4,389	2,222	2,944	0,606
2.	21	2,429	2,400	1,450	3,400	2,150	2,900	0,551
3.	24	2,521	2,486	1,696	3,609	1,935	3,022	0,606
4.	22	2,578	2,357	1,571	4,238	2,190	2,857	0,692
5.	26	2,404	2,175	1,550	4,095	2,000	2,850	0,585
6.	26	2,555	2,429	1,636	3,818	2,095	2,857	0,591

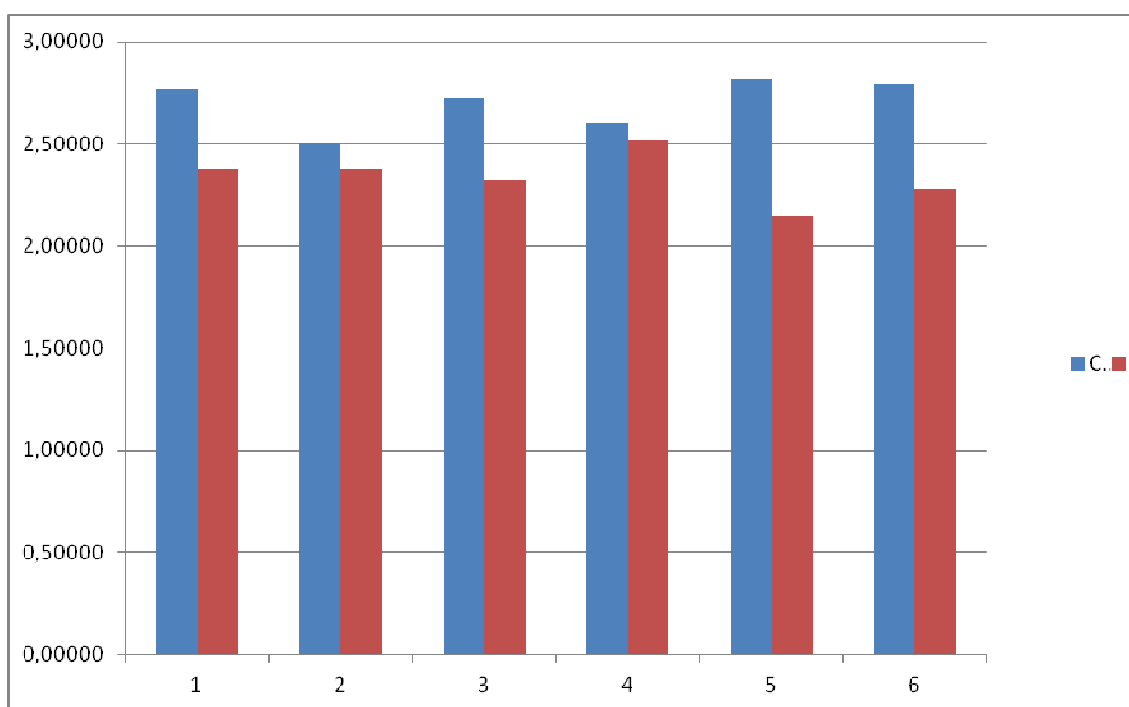
H0: Nemá rozdíl v indexu sympatie mezi třídami

HA: Existuje rozdíl v indexu sympatie mezi třídami

Kruskal – Wallisova ANOVA dosáhla $p = 0,8498$.

Závěr: Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ nezamítáme nulovou hypotézu o tom, že není rozdíl v indexu sympatie mezi třídami.

Jinak řečeno: **Není statisticky významný rozdíl v indexu sympatie mezi jednotlivými třídami.**

Graf č.12: Průměry indexu sympatie pro jednotlivé třídy

3. Rozdíl mezi školami / celkové hodnocení

Tabulka 11: Deskriptivní statistiky celkového hodnocení pro jednotlivé školy

	Minimum	Maximum	Průměr	Sm. odchylka
ŠKOLA 1	1,50	4,44	2,56	0,58
ŠKOLA 2	1,53	4,29	2,65	0,61

U první školy vyšel průměr celkového hodnocení o něco nižší než u druhé školy. Pro porovnávání průměrných hodnot u dvou nezávislých výběrů škol je nejvhodnější t-test. Zvolená hladina významnosti na úrovni $\alpha = 0,05$.

Průměrný výsledek první školy odpovídá podle norem pro vyhodnocování sociometricko-ratingového dotazníku v kategorii pro 6. ročníky 20% percentilu.

Průměrný výsledek druhé školy odpovídá podle norem pro vyhodnocování sociometricko-ratingového dotazníku v kategorii pro 6. ročníky 30% percentilu.

Při vzájemném porovnání těchto dvou škol (t-test) jsme zjistili, že mezi nimi není statisticky významný rozdíl.

8.5 SOUHRN VÝSLEDKŮ

Pro testování prvního okruhu hypotéz jsme použili pro zjištění statistické závislosti Mann – Whitney U test. Ve schopnosti sociability mezi chlapci a dívkami byl potvrzen signifikantní rozdíl. Dívky dosahují vyšší míry sociability než chlapci. Rovněž bylo prokázáno, že dívky dosahují vyšší míry obliby a vlivu než chlapci. Extraverze není závislá na pohlaví.

Pro vyjádření vztahu dvou veličin byl použit Spearmanův koeficient korelace. Mezi oblibou, vlivem a prospěchem byla nalezena statisticky významná korelace, a to pozitivní, čím lepší prospěch, tím je žák oblíbenější a vlivnější. Rovněž je statisticky významná souvislost mezi extravertí a prospěchem. Dívky dosahují průměrně lepšího školního prospěchu než chlapci. Je to statisticky významný rozdíl, ale není to kauzální souvislost.

Mezi extravertí a oblibou byla potvrzena korelace. Extravertovaní žáci dosahují vyšší obliby. Mezi náklonností a oblibou není statisticky významná souvislost. Taktéž mezi psychoticismem a vlivem není statisticky významná souvislost.

Pro zjištění, zda existuje mezi třídami statisticky významný rozdíl v celkovém hodnocení, byla použita Kruskal – Wallisova ANOVA. Mezi jednotlivými třídami nebyl

nalezen statisticky významný rozdíl. Průměrný index vlivu u tříd je 2,7 a průměrný index obliby u tříd je 2,5.

Pro porovnávání průměrných hodnot u dvou nezávislých výběrů škol jsme použili t-test. Při vzájemném porovnání těchto dvou škol jsme nezjistili statisticky významný rozdíl.

Z hlediska umístění škol ke standardizovaným normám pro Českou republiku pro vyhodnocování sociometricko-ratingového dotazníku, v kategorii pro 6. ročníky, odpovídá první škola 20% percentilu. Druhá škola dosahuje 30% percentilu.

9 INTERPRETACE / DISKUSE

Hlavním cílem tohoto výzkumu bylo zjistit, zda mají individuální zvláštnosti sociability žáků (reprezentované indexem oblíbenosti a vlivu) souvislost s extravertí. Účelem také bylo určit, zda je schopnost sociability rozdílná v závislosti na pohlaví, jak se liší sociální charakteristiky (oblíbenost, vliv) mezi pohlavími. Rovněž byla sledována korelace mezi školním prospěchem a extravertí, oblíbeností a vlivem. Dále bylo zkoumáno, zda velmi oblíbení žáci vyvolávají u svých spolužáků kladnou emocionální odezvu a také ji převážně u nich zpětně registrují a pozitivně hodnotí. V neposlední řadě byla stanovena míra koheze a emocionální atmosféry zkoumaných tříd.

V prvním okruhu výzkumného projektu jsme věnovali pozornost ukazatelům na pohlaví, ať již v oblasti sociability, tak extraverte. Bylo v něm sledováno do jaké míry se liší sociální charakteristiky (oblíbenost a vliv) mezi pohlavími.

V hypotéze č. 1 bylo předpokládáno, že dívky dosahují vyšší míry sociability. Tato hypotéza byla potvrzena. Tyto výsledky se shodují s teoretickými východisky v oblasti interpersonálních vztahů. Již zmiňované studie uvádí, že se ženy obecně více zaměřují na komunikaci a jsou pro ně vztahy více důležitější než pro muže (Gore, Cross 2006). Často se předpokládá, že dívky jsou v období dospívání více než chlapci orientovány na interpersonální vztahy. Uvádí se, že blízké přátelství mezi dívkami je v období dospívání častější a důležitější než mezi chlapci. Dominuje u nich otevřená komunikace. Úspěšná sociabilita rovněž ukazuje na integraci obou tendencí (oblíbenost, vliv): společenskou nezávislost i prosazení jedince v interindividuálních vztazích, úspěšný podíl regulaci v dyádách i ve skupině a zároveň schopnost vytvořit a udržet sociální blízkost s partnery. Úroveň rozvoje obou tendencí se projevuje v obsahu interakce, v hodnotách a dalších komponentách vztahu.

Ačkoli bylo v **hypotéze č. 2** předpokládáno, že chlapci budou dosahovat vyšší míry vlivu než dívky, získané výsledky se neshodují s těmi, které byly predikovány na základě různých konceptů a studií. Výzkum ukázal, k našemu překvapení, že jsou to dívky, kdo dosahují vyšší míry vlivu. Index vlivu ukazuje, do jaké míry se žák podílí na regulaci dění ve třídě, jaký má podíl na ovlivňování interakcí dění ve třídě jako celku. Žáci, kteří stojí z hlediska vlivu na vedoucích pozicích, jsou sociálně aktivnější a zdatnější než žáci nevlivní, mají vyšší schopnost prosadit se.

V. Hrabal (1979) a pozdější výzkumy uvádí, že nejvlivnější žáci nemusejí vždy být efektivní vedoucí, organizátoři, často jde o žáky nezávazně a někdy i nezáměrně ovlivňující chování ostatních.

Vyšší vliv u dívek může být interpretován několika způsoby. Může se jednat o určitý celospolečenský trend směřující k androgynii, která znamená svobodné rozvíjení jak maskulinních, tak femininních vlastností a která se odráží při výchově dětí. V důsledku toho snahy o sebeprosazování a zaměření na výkon nejsou pouze výsadou mužů. Výzkum Wyrobkové (2005) tomu nasvědčuje. Z výsledků vyplývá, že ženy se ve větší míře maskulinizovaly, naproti tomu mužská role se v menší míře feminizovala.

Tento výsledek by dále mohl ukazovat na fakt, že často zmiňovaný trend sekulární akcelerace je zřetelnější u dívek. S ohledem na tuto skutečnost můžeme usuzovat i na zrychlený vývoj v sociální oblasti. Můžeme očekávat, že v průběhu dospívání se tyto vývojové rozdíly srovnají a v dospělosti vykristalizují k dominanci u mužů. Rozhodně by bylo zajímavé tuto hypotézu ověřit v pozdní adolescenci.

Hypotéza č. 3 předpokládala, že míra obliby u dívek je vyšší než chlapců. Tento předpoklad nebyl vyvrácen. Index obliby je ukazatelem míry přijetí jedince třídní skupinou, jeho oblíbou mezi spolužáky. Obliba je komplexní jev, podrobně byly zdroje obliby popsány v teoretické části. Hrabal (2002) uvádí jako její „nejvydatnější“ determinantu úroveň sociability, kterou chápe jako pomoc druhým a podporu druhých vyplývající z empatie a z reálné potřeby pomáhat, přičemž odměnou je takovému jedinci emocionální přijetí druhými. Tato determinanta obliby je v souladu se zahraničními studiemi, které uvádí více soudržnosti, prosociálního chování, vřelosti, empatie u žen (Costa, Terracciano, McCrae 2001). Lze se tedy domnívat, že jsou to dívky, které vykazují na základě výše zmíněných faktů větší oblību. Ovšem je třeba také přihlídnout ke specifickému činiteli, který ovlivňuje oblību mezi dospívajícími, a to působení fyzického vzhledu (včetně stylu oblékání).

U hypotézy č. 4 jsme testovali, zda extraverte koreluje s pohlavím. Souvislost mezi extravertí a pohlavím nebyla statisticky významná. Extraverte není závislá na pohlaví. Průměrně skórovali chlapci o něco více než dívky. Vzhledem k tomu, že podíl chlapců a dívek ve výzkumném souboru odpovídá rozložení v populaci, deklaruje i náš výsledek rozložení extraverte v populaci.

Ve druhém okruhu jsme svoji pozornost směřovali ukazatelům na školní prospěch.

Hypotéza č. 5 testovala, zda je souvislost mezi oblibou a školním prospěchem. Souvislost byla skutečně potvrzena. Je statisticky signifikantní korelace mezi oblibou a prospěchem, a to pozitivní, tzn. čím lepší prospěch, tím je žák oblíbenější. Dalo by se spíše předpokládat, že u našich žáků již tato korelace nebude zjištěna. Hrabal (2002) sice uvádí, že školní kompetence a výkonnost, jejichž ukazatelem je školní prospěch, ovlivňují celkovou pozici žáka ve třídě, platí to ovšem pouze pro mladší školní věk. S věkem se neformální pozice žáka stává stále více závislou spíše na jeho reálných výkonech, které mají význam nejen ve škole, a na schopnostech, které tyto výkony umožňují. Skutečnost, že na počátku školní docházky bývají známky v mnoha případech určujícím faktorem pozice v třídní skupině, souvisí i s tím, že vztah ke spolužákům je zpočátku značně závislý na hodnocení učitelem. Zřejmě u našich žáků ve výzkumném souboru nedošlo k nezávislosti na autoritě učitele a postoje a hodnocení učitele mají i nadále značný vliv na hodnotící postoje spolužáků. Bylo by zajímavé tuto korelaci ověřit ještě v pozdějším věku.

Hypotéza č. 6 zjišťovala korelaci mezi oblibou a školním prospěchem. Vzhledem k vysoké korelaci mezi oblibou a vlivem jsme předpokládali statistickou závislost i zde. Souvislost byla skutečně zjištěna. Platí tedy i pro tento závěr uvedené výše u hypotézy č. 5. Snad ještě dodat, že v prostředí našich škol zaměřených převážně na výkon, mohou nastat situace, kdy výrazně neúspěšní žáci jsou odmítnuti v interpersonálních vztazích. Nadměrná motivovanost ve škole u dospívajících může vést spíše ke snížení sociometrické pozice – to však často souvisí s nízkou sociabilitou takto zaměřených žáků.

Hypotéza č. 7 předpokládala, že bude nalezena pozitivní korelace mezi extravertí a školním prospěchem. Tento předpoklad nebyl vyvrácen. Byla nalezena statisticky významná souvislost mezi extravertí a prospěchem. Lze tedy předpokládat, jak dokládají některé teorie, že uzavřené děti jsou méně schopné dosáhnout svých cílů než jejich otevřenější vrstevníci (Wichman, Coplan, Daniels, 2004). Otevřenost, intenzivní, bezprostřední projev u dětí dává větší předpoklad k sebezprosažení ve skupině (Nelson, Rubin, Fox 2005). Extravertované děti budou zdatnější v prezentaci svých vědomostí.

V posledním okruhu jsme svoji pozornost směřovali ukazatelům na (nezávislou proměnnou) školní prospěch.

Hypotéza č. 8 předpokládala korelaci mezi extravertí a oblibou. Souvislost byla skutečně zjištěna a dosahovala statistické významnosti. Otevřenost, intenzivní, bezprostřední, spontánní emocionální projev lidí, kteří bývají zařazováni k extravertovanému typu, umožňuje partnerům rychleji navázat kontakt a posléze vytvořit interpersonální vztah. Uzavření lidé nevyužívají často delší dobu svých sociálních potencialit, zůstávají izolovaní, nebo i neoblíbení (Hrabal, 2002). V SORAD jsou výrazně expresivní jedinci často v extrémních pozicích podle oblíby, která je závislá na prosociální nebo antisociální motivaci.

Většina výzkumů spojená s temperamentem se soustředila na přijetí nebo odmítnutí u vrstevníků. Stocker, Dunn (1990) našli, že sociabilní děti měli pozitivnější vztah s přáteli, vysoce emotivní děti měli méně úspěšný vztah s přáteli. Dunn, Cutting (1999) ve studii o dětech objevili, že negativní emocionalita byla spojena s pozorovanou frekvencí neúspěšné sociální nabídky a s méně přátelskými vztahy směřovanými k nejlepšímu příteli, jako protipól děti prokazovaly méně přátelství těm, kteří byli stydliví a zaražení.

Váhavost a sociální uzavřenost předpovídá odmítnutí ze strany vrstevníků již v předškolním věku (Ladd, Troop-Gordon, 2003; Hart et al., 2000). Na základní a střední škole je mnoho společensky uzavřených dětí odmítáno svými vrstevníky (Nelson, Rubin, Fox, 2005). Častěji pozitivně emocionálně naladěni, veselí žáci svým chováním vyvolávají kladnou citovou odezvu a také ji převážně u nich zpětně registrují a pozitivně hodnotí. Prostě dělají lidi šťastnějšími a radostnějšími a sami tím zvyšují své emocionální uspokojení z interpersonálního kontaktu.

Hypotéza č. 9 nenalezla korelaci mezi náklonností a oblibou. Index náklonnosti je ukazatelem míry, do jaké prožívá jedinec uspokojení ze svých vztahů ke spolužákům. Je „subjektivním indexem“, a proto je ovlivněn nejen charakteristikami posuzovaných spolužáků, ale především osobností posuzujícího. Míra vyjádřené náklonnosti může být jednak potvrzením reálných sympatií, jednak vyjádřením subjektivního předpokladu oblíby vlastní (žák, který vysoce akceptuje své spolužáky, tím často zároveň sděluje, že předpokládá vysokou oblibu své osoby mezi nimi) (Hrabal, 1979, 2002).

Průměrně udávají dívky o něco vyšší náklonnost než chlapci, tzn. o něco pozitivněji hodnotí vztahy ke spolužákům. Z toho je možno usuzovat na větší přijetí spolužáků a také na subjektivní adaptovanost, o něco větší uspokojení ze vztahu ke spolužákům. Tento fakt také dokládají studie, které došly k závěrům, že ženy mají větší sklon orientovat se na interpersonální vztahy a skupinu než muži (Gore a Cross, 2006). Všechny tyto fakty by ovšem spíše nasvědčovaly o souvislosti náklonnosti s oblibou.

Hrabal (1979) také uvádí, že vztah mezi oblíbeností posuzovaného jedince ve třídě a výši jeho náklonnosti nemusí být lineární. Extrémní hodnoty se někdy vyskytují u problematických jedinců, kteří pozitivní volbou vyjadřují především svoji potřebu přijetí spolužáků. Z uvedeného vyplývá, že index náklonnosti je třeba interpretovat ve vztahu k ostatním indexům a to spíše v individuální úrovni. Přesto by bylo nepochybně zajímavé zjistit, zda by se tato korelace statisticky potvrdila alespoň u dívek, protože v oblíbě dosahují signifikantně vyšší míry oblíbenosti než chlapci.

Hypotéza č. 10 nepotvrdila korelaci mezi psychoticismem a nízkou oblíbeností. Pokud jde o děti s vysokým skóre ve škále psychoticismu, jsou popisovány podle H. Eysenck a S. Eysenck (1981) jako zvláštní, izolovaní, nepříjemní a problémoví jedinci. Mohou být agresivní a hostilní, dokonce i k blízkým osobám. Jedná se tedy o problémovou osobu se kterou se těžko vychází, což by mohlo vést k rizikovému chování.

Ze souhrnných údajů dotazníkového šetření Sorad v jednotlivých třídách jsme získali výsledky o třídním indexu vlivu a oblíbenosti. Mezi jednotlivými třídami nebyl nalezen statisticky významný rozdíl. Průměrný index vlivu tříd odpovídá 20 percentilu. Index vlivu je ukazatelem míry vnitřní koheze. Průměrný index oblíbenosti tříd odpovídá 30 percentilu. Index oblíbenosti naznačuje úroveň emocionální atmosféry ve třídě. Čím pozitivnější jsou obě charakteristiky, tím kvalitnější podmínky poskytuje třídní skupina pro sociální rozvoj jednotlivých žáků. Prokázalo se, že zejména emocionální atmosféra je do značné míry ovlivňována osobností třídního učitele; ve třídách, kde třídní učitel preferuje sociálně integrativní chování před autoritativním, bývá třídní index nadprůměrný (Hrabal, 2002).

Při vzájemném porovnání dvou škol z našeho výzkumného souboru jsme nezjistili statisticky významný rozdíl. Z hlediska umístění škol ke standardizovaným normám pro Českou republiku pro vyhodnocování sociometricko-ratingového dotazníku v kategorii pro 6. ročníky, odpovídá první škola 20% percentilu. Druhá škola dosahuje 30% percentilu.

Na podkladě těchto výsledků lze konstatovat, že ačkoli první škola dosahuje z celkového průměru o něco příznivější výsledek, tak obě školy dosahují nadprůměrných výsledků, což poukazuje na kvalitu třídních skupin vybraných škol, ať z pohledu vnitřní koheze, tak emocionální atmosféry třídy.

Domníváme se, že výsledky výzkumného projektu mohla ovlivnit především motivace probandů. Máme na mysli motivaci probanda s výzkumným projektem spolupracovat,

pozorně si přečíst instrukce, zadání dotazníků a následně co nejlépe dotazníky vyplnit. Předpokládáme, že žák ve třídě, který má před sebou dotazník, na kterém je jeho jméno, má větší motivaci porozumět a pravdivě odpovědět, než proband, který by odpovídal anonymně.

10 ZÁVĚR

Tato práce o sociabilitě prokázala přinejmenším složitost sociability, i když zúženou na interindividuální oblast.

V teoretické části práce jsme se nejdříve věnovali obecnému pojmovému rámci sociability. Byly vymezeny interindividuální vztahy jako teoretické a empirické východisko výzkumu sociability. Také jsme uvedli základní charakteristiku vývojového období časné adolescence. V další části byla stručně popsána analýza sociability žáků z hlediska základních psychických komponent, na ni navazuje socializace a sociální vztahy ve škole.

Empirickou část tvořil výzkum individuálních zvláštností sociability žáků prostřednictvím analýzy jejich vztahů. Jeho hlavním cílem bylo zjistit, zda mají individuální zvláštnosti sociability žáků (reprezentované indexem oblíbenosti a vlivu) souvislost s extravertivitou. Účelem také bylo zjistit do jaké míry je schopnost sociability rozdílná v závislosti na pohlaví, jak se liší sociální charakteristiky mezi pohlavím. Rovněž byla sledována korelace mezi školním prospěchem a extravertivitou, oblíbeností a vlivem. Dále bylo zkoumáno, zda velmi oblíbení žáci vyvolávají u svých spolužáků kladnou emocionální odezvu a také ji převážně u nich zpětně registrují a pozitivně hodnotí. V neposlední řadě potom stanovit míru koheze a emocionální atmosféry zkoumaných tříd.

Výzkum prokázal korelaci sociability a extravertivity. Extravertovaní žáci dosahují vyšší oblíbenosti. Rovněž byla prokázána souvislost mezi extravertivitou a prospěchem. Dívky dosahují vyšší míry sociability než chlapci. Dále bylo zjištěno, že dívky dosahují vyšší míry oblíbenosti a vlivu než chlapci. Mezi oblíbeností, vlivem a prospěchem byla nalezena korelace, a to pozitivní, čím lepší prospěch, tím je žák oblíbenější a vlivnější. Dívky dosahují průměrně lepšího školního prospěchu než chlapci. Je to statisticky významný rozdíl, ale není to kauzální souvislost. Zkoumané třídy dosahují nadprůměrných výsledků z hlediska standardizovaných norem pro Českou republiku, což poukazuje na kvalitu třídních skupin vybraných škol, ať z pohledu vnitřní koheze, tak emocionální atmosféry třídy.

Doufejme, že se podařilo alespoň částečně naplnit konečný praktický cíl této práce - být inspirací učitelů při hledání a plnějším využití individuálních možností jednotlivých žáků a nacházení překážek vývoje v sociální oblasti.

Výzkum sociability může podstatně ovlivnit výchovu i rozhodování ve významných a nezdánlivě zanedbávaných oblastech. Prohlašuje znalost vztahů, možností i obtíží v oblasti sociability, poskytuje učitelům příležitost předat získané informace v přiměřeném rozsahu,

přiměřené podobě a čase samému žákovi, a tím rozvinout jeho vhléd do vlastní činnosti a dispozic, korigovat či prohloubit tak jeho *sebeobraz* a ovlivnit *sebepojetí*. Výsledkem může být usnadněné rozhodování, zvláště v období vrcholící profesionální orientace. Pro povolání, v nichž je styk s lidmi rozhodující, jsou jak při individuálním rozhodování, tak v poradenství, ale i při výběru dosud nedostatečně respektovány právě sociální dispozice. Výzkum sociability zároveň pomáhá učitelům nalézt vhodný okamžik a volit přiměřený rozsah a formu sdělení, aby nedošlo k poškození či zabrzdění růstu. V některých případech mohou být objevené výrazné pozitivní sociální dispozice žáka, které by zůstaly bez zaměřené pozornosti zastíněny nevýraznou školní zdatností, dostat příležitost k uplatnění a rozvoji již ve škole i později v životě. Na sociálně nerozvinuté žáky se naopak nekladou nároky přesahující jejich síly, sociálně nežádoucí dispozice nejsou vystavovány příliš silným provokujícím podnětům. Zkrátka u každého žáka je možno zřetelněji rozeznat a důsledně respektovat zónu sociálního vývoje.

11 LITERATURA

- Arnett, J. J. (2009). *Adolescence and emerging adulthood*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
- Barenbaum, N. B., & Winter, D. G. (2008). History of modern personality theory and research. In O. P. John, R. W. Robins, L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of Personality*. New York, London: Guilford Press.
- Baumrind, D. (1991). Effective parenting during the early adolescent transition. In P. A. Cowan, M. Hetherington (Eds.), *Family transition*. Hillsdale: Erlbaum.
- Bendl, S. (2005). *Ukázňená třída*. Praha: Triton.
- Berger, K. S., & Thompson, R. (1998). *The developing person*. New York: Worth Publ.
- Coplan, R. J., Rubin, K. H., Fox, N. A., Calkins, S., & Stewart, S. L. (1994). *Being alone, playing alone, and acting alone: distinguishing between reticence and passive-and active-solitude in young children*. *Child development*, 65, 129-138.
- Costa, P. T., Terracciano, A., & McCrae, R. R. (2001). *Gender differences in personality traits across cultures: Robust and surprising findings*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 322-331.
- Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV nakladatelství.
- Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- Deaux, K., & LaFrance, M. (1998). Gender. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *The Handbook of social psychology* (357-401). New York: The McGraw-Hill Companies.
- Dekovis, M., & Meeus, W. (1993). *Family determinants of emotional problem in adolescence*. Bonn: Poster presented at the Vith European conference on Developmental Psychology.
- Denham, S. A. (1998). *Emotional development of young children*. New York: Guilford Press.
- Dunn, J., & Cutting, A. (1999). *Understanding others and individual differences in friendship interactions in young children*. *Social Development*, 8, 201-219.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K., & Reiser, M. (2000). *Dispositional emotionality and regulation: Their role in predicting quality of social functioning*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 136-157.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Reiser, M., Cumberland, A., Shepard, S. A., & et al. (2004). *The relations of effortful control and impulsivity to children's resiliency and adjustment*. *Child Development*, 75, 25-46.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L., Shepard, S. A., Reiser, M., Murphz, B. C., et al. (2001). *The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior*. *Child Development*, 72, 1112-1134.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (2003). *The facial action coding system*. Pablo Alto: Psychologists Press.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.

- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1981). *Manual to the Eysenck personality questionnaire (junior and adult)*. Hodder and Statton.
- Fabes, R. A., Hanish, L. D., Martin, C. L., & Eisenberg, N. (2002). *Young children's negative emotionality and social isolation: A latent growth curve analysis*. *Merrill-Palmer Quarterly*, 48, 284-307.
- Fabes, R. A., Leonard, S. A., Kupanoff, K., & Martin, C. L. (2001). *Parental coping with children's negative emotions. Relation with children's emotional and social responding*. *Child Development*, 72, 907-920.
- Funder, D. C. (2001). *Personality*. *Annual Review of Psychology*.
- Garton, A. F. (2001). *Peer assistance in children's problem solving*. *British Journal of Development Psychology*, 19, 307-319.
- Gazelle, H., & Ladd, G. W. (2003). *Anxious solitude and peer exclusion: A diathesis-stress model of internalizing trajectories in childhood*. *Child Development*, 74, 557-278.
- Geist, B. (1992). *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.
- Giddens, A. (2001). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Gillernová, I. (1998). *Sociální psychologie školy*. In J. Výrost, I. Slaměník (Eds.), *Aplikovaná sociální psychologie I.: Člověk a sociální instituce*, 259-297. Praha: Portál.
- Gillernová, I. (1995). *Konflikty a jejich řešení-výcvikový program pro žáky a studenty*. In A. Vališová a kol.: *Asertivita, sebereflexe, kooperace*. Praha: Univerzita Karlova.
- Gillernová, I. (2009). *Edukační interakce dětí a dospělých*. Praha: Karolinum.
- Golbeck, S. L. (1998). *Peer collaboration and children's representation of horizontal surface of liquid*. *Journal of Applied Psychology*, 19, 542-572.
- Goldstein, S. E., Davis-Kean, P. E., & Eccles, J. S. (2005). *Parent, peers, and problem behavior: A longitudinal investigation of the impact of relationship perceptions and characteristic on the development of adolescent problem behavior*. *Developmental Psychology*, 41(2), 401-413.
- Gore, J. S., & Cross, S. E. (2006). *Pursuing goals for us: Relationally autonomous reasons in long-term goal pursuit*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 848-861.
- Hall, G. S. (1922). *Adolescence and its psychology*. New York, London: D. Appleton and company.
- Hart, C. H., Yang, C., Nelson, L. J., Robinson, C. C., Olsen, J. A., Nelson, D. & et al. (2000). *Peer acceptance in early childhood and subtypes of socially withdrawn behavior in China, Russia, and United States*. *International Journal of Behavioral Development*, 24, 73-81.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hastings, P., & Rubin, K. H. (1999). *Predicting mothers' beliefs about preschool-aged children's social behavior: Evidence for maternal attitudes moderating child effects*. *Child Development*, 70(3), 722-741.
- Helus, Z. (2004). *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.

- Hrabal, V. (1979). *Sociometricko-ratingový dotazník*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Hrabal, V. (2002). *Sociální psychologie pro učitele*. Praha: Karolinum.
- Hrabal, V. st., Hrabal, V. ml. (2002). *Pedagogickopsychologická diagnostika žáka s úvodem do diagnostické aplikace statistiky*. Praha: Karolinum.
- Chang, L. (2004). *The role of classroom norms in contextualizing the relations of children's social behaviors to peer acceptance*. *Developmental Psychology*, 40(5), 691-702.
- Cheah, C. S. L., & Rubin, K. H. (2004). *A cross-cultural examination of maternal beliefs regarding maladaptive behaviors in preschoolers*. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 83-94.
- Jandourek, J. (2001). *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- Ježek, S. (2006). *Vztahy s dospělými mimo rodinu*. In P. Macek, L. Lacinová (Eds.), *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister and Principal.
- Josselson, R. (1980). Ego development in adolescence: In J. Adelson, *Handbook of adolescent psychology*. New York: Willey.
- Kagan, J. (1999). The concept of behavioral inhibition. In L. A. Schmidt & J. Schulkin (Eds.), *Extreme fear, shyness, and social phobia: Origins, biological mechanisms, and clinical outcomes* (3-13). London: Oxford University Press.
- Kaschack, E. (1996). *Nova psychologia kobiety*. Gdansk: GWP.
- Kon, I. S. (1980). *Psichologija staršklassnika*. Moskva: Prosveščeniye.
- Kraatz-Keily, M., Bates, J. E., Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2000). *A cross-domain analysis: Externalizing and internalizing behaviors during 8 years of childhood*. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 161-179.
- Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., & Ballachey, E. L. (1968). *Človek v spoločnosti*. Bratislava: SAV.
- Krejčová, L. (2011). *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, J. (1986). *Já a ty: O zdravých vztazích mezi lidmi*. Praha: Avicenum.
- Ladd, G. W., & Troop-Gordon, W. (2003). *The role of chronic peer difficulties in the development of children's psychological adjustment problems*. *Child Development*, 74(5), 1344-1367.
- Langmaier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Langmeier, J. (1983). *Vývojová psychologie pro dětské lékaře*. Praha: Avicenum.
- Larsen, R., Moneta, G., Richards, M., & Wilson, S. (2002). *Continuity, stability, and change in daily emotional experience across adolescence*. *Child development*, 73, 1151-1165.
- Lovaš, L. (1997). Malé sociální skupiny. In J. Výrost, I. Slaměnk.: *Sociální psychologie*. Praha: ISV nakladatelství.
- MacDonald, R. A. R., Miell, D., & Morgan, L. (2000). *Social processes and creative collaboration in children*. *European Journal of the Psychology of education*, 15, 405-416.

- Macek, P. (1999). *Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Macek, P., & Osecká, L. (1996). The Importance of adolescents selves: Development, Context, and Typology. *Personality and Individual Differences*, 21 (6), 1021-1027.
- Marcia, J. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson.(Eds.), *Handbook of adolescent psychology*. New York: Willey.
- Mareš, J., & Křivohlavý, J. (1995). *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita.
- Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- McDowell, D. J., & Parke, R. D. (2000). *Differential knowledge of display rules for positive and negative emotions: Influences from parents, influences on peers*. *Social Development*, 9, 415-432.
- McElhaney, K. B., & Allen, I. P. (2001). *Autonomy and adolescent social functioning: The moderating effect of risk*. *Child Development*, 72, 220-231.
- Musil, J. V. (2003). *Sociometrie v psychologické kognici*. Olomouc: Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého.
- Muus, R. E. (1996). *Theories of Adolescence*. New York: Random House.
- Nakonečný, M. (1994). *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář.
- Nelson, L. J., Rubin, K. H., & Fox, N. A. (2005). *Social and nonsocial behaviors and peer acceptance" a longitudinal model of the development self-perceptions in children ages*. *Education and Development*, 20, 185-200.
- Oakleyová, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Oerter, R., & Montada, L. (1995). *Entwicklungspsychologie*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Parkinson, B., Fischer, A. H., & Manstead, A. S. R. (2005). *Emotion in social relations. Cultural, group and interpersonal processes*. New York: Psychology Press.
- Pfeifer, M., Goldsmith, H. H., Davidson, R. J., & Rickman, M. (2002). *Contibility and change in inhibited and uninhibited children*. *Child Development*, 73, 1474-1485.
- Piaget, J. (1983). Piagetova teorie. In P. Mussen (Ed.), *Handbook of Child Psychology*.
- Pike, A., & Atzaba-Poria, N. (2003). *Do sibling and friend relationship share the same tempereament origins? A twin study*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 44, 598-611.
- Poledňová, I., Vízdalová, H., Stránská, Z., & Klímusová, H. (2003). *Vzorce maladaptivního sociálního chování současné mládeže*. In P. Mareš, & T. Potočný (Eds.), *Modernizace a česká rodina* (251-263). Brno: Barrister&Principal
- Průcha, J., Mareš, J., & Walterová, E. (2009). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2003). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Resnick, M. D., Harris, L. J., & Blum, R. W. (1993). *The impacz of caring and connectedness on adolescent health and well-being*. *Journal of Paediatrics*.

- Rothbart, M. K., Ellis, L., & Posner, M. I. (2004). Temperament and self-regulation. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: research, theory, and applications* (357-370). New York: Guilford Press.
- Roy, R., & Benenson, J. F. (2002). *Sex and contextual effects on children's use of interference competition*. *Development Psychology*, 38, 306-312.
- Rubin K. H., Coplan, R. J. Fox, N. A., Calkins, S. (1995). *Emotionality, emotion regulation, and preschoolers' social adaptation*. *Development and Psychology*, 7, 49-62.
- Rubin, K. H., & Burgess, K. (2002). Parents of aggressive and withdrawn children. In M. Bornstein (Eds.), *Handbook of parenting*, (383-418). Hillsdale: Erlbaum.
- Rubin, K. H., Burgess, K. B., Dwyer, K. D., & Hastings, P. (2003). *Predictin preschooler's externalizing behaviors from toddler temperament, conflict, and maternal negativity*. *Development Psychology*, 39, 164-176.
- Russell, K. H., Hart, C. H., Robinson, C. C., & Olsen, C. F. (2003). *Children's sociable and aggressive behavior with peers: A comparison of the U.S. and Australia, and contributions of temperament and parenting styles*. *International Journal of Behavior Development*, 27, 74-86.
- Řezáč, J. (1998). *Sociální psychologie*. Brno: Paido.
- Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Říčan, P. (1995). *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál.
- Sak, P. (2000). *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč.
- Sak, P., Saková, K. (2004). *Mládež na křižovatce*. Praha: Svoboda servis.
- Sak, P., Saková, K., (2007). Digitalizace životního stylu a životního pole člověka. In P. Sak et al. (Eds.), *Člověk a vzdělání v informační společnosti: Vzdělání a život v komputerizovaném světě* (249-273). Praha: Portál.
- Sanson, A., Hemphill, S. A., & Smart, D. (2004). *Connections between temperament and social development: A review*. *Social development*, 13, 142-170.
- Scales, P. C., Benson, P. L., & Mannes, M. (2006). *The contribution to adolescent well being made by nonfamily adults: an examination of developmental assets as contexts and processes*. *Journal of Community Psychology*, 34(4), 401-413.
- Seifert, K.L., Hoffnug, R.J. (1991). *Child and adolescent development*. Boston: Houghton Mifflin company.
- Senka, J. (1988). *Osobnostný dotazník pre deti (B-J.E.P.I.)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Schneider, B., Atkinson, L., & Tardif, C. (2001). *Child-parent attachment and children's peer relations*. *Developmental Psychology*, 37(1), 86-100.
- Slaměník, I. (2011). *Emoce a interpersonální vztahy*. Praha: Grada.
- Slaughter, V., Dennis, M. J., & Pritchard, M. (2004). *Theory of mind and peer acceptance in preschool children*. *British Journal of Development Psychology*, 20(4), 545-564.
- Slavíková, I., Homolová, K., & Doležel, P. (2007). *Socometricko-ratingový dotazník V. Hrabala, st. příručka*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR.

- Smetana, J., & Daddis, C. (2002). *Domain-specific antecedents of parental psychological control and monitoring: The role of parenting beliefs and practises*. *Child development*, 73(2), 563-580.
- Sollárová, E. (2008). Socializace. In J. Výrost, I. Slaměník (Eds.), *Sociální psychologie 2* (49-65). Praha: Grada.
- Spinrad, T. L., Eisenberg, N., Harris, E., Fabes, R. A., Kupanoff, K., & Ringwald, S., et al. (2004). *The relation of children's everyday nonsocial peer play behavior to their emotionality, regulation, and social functioning*. *Developmental Psychology*, 40, 67-80.
- Stocker, C., & Dunn, J. (1990). *Sibling relationship in childhood: Links with friendship and peer relationship*. *British Journal of Development Psychology*, 8, 227-244.
- Širůček, J., & Širůčková, M. (2006). Vývoj a zkoumání vrstevnických vztahů. In P. Macek, L. Lacinová (Eds.), *Vztahy v dospívání* (41-53). Praha: Barrister&Principal.
- Šulová, L. (2004). Proces socializace. In L. Šulová, *Problémové dítě a hra* (1-9). Praha: Raabe.
- Švancara, J. (1975). *Emoce, city a motivace*. Praha: SPN.
- Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Thompson, R. A., & Lagattuta, K. (2007). Socialization of emotion regulation in the family. In J. J. Gross (Eds.), *Handbook of emotion regulativ* (249-268). New York: Guilford Press.
- Thompson, R. A., & Meyer, S. (2007). Socialization of emotion regulation in the family. In: J. J. Gross (Eds.), *Handbook of emotion regulativ* (249-268). New York: Guilford Press.
- Unger, R. K. (2001). *Psychology of women and children*. New York: Willey&Sons.
- Vágnerová, M. (2001). *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum
- Vygotskij, L. S. (1976). *Vývoj vyšších psychických funkcí*. Praha: SPN.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (Eds.) (1998). *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál.
- Wichman, C., Coplan, R. J., & Daniels, T. (2004). *The social cognition of socially withdrawn children*. *Social Development*, 13, 377-392.
- Wilkinson, R. B. (2004). *The role of parental an peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents*. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6), 479-493.
- Williams, J. E., & Best, D. L. (1990). *Mesuring sex stereotypes: A multinational study Newbury park*. Cambridge: Sage.
- Wojciszke, B. (Ed.) (2002). *Kobiety i mezczyzni: odmienne spojrzenia na roznice*. Gdansk: GWP.
- Wolf, N. (2000). *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.
- Wolfe, D. A., Jaffe, P. G., & Crooks, C. V. (2006). *Adolescent risk behaviors: Why teens experiment and strategies to keep them safe*. London: Yale University Press.
- Wyrobková, A. (2005). *Femininita a maskulinita v sociálně-psychologických teoriích a výzkumu*. *Československá psychologie*, 6, 540-553.

12 PŘÍLOHY

12.1 PRAKTICKÁ UKÁZKA ŠETŘENÍ ŠKOLNÍ TŘÍDY (SO-RA-D)

Získané údaje byly vyhodnoceny pomocí počítačového programu, výsledky byly použity jako podklad pro metodickou pomoc škole a učitelům popsaných tříd.

Zpracování získaných číselných údajů je v zásadě možné dvojím způsobem podobně jako v jiných sociometrických dotaznících a to ve formě matice – číselně a ve formě sociogramu – graficky. Základní zpracování číselných hodnot v SORAD je algebraické.

VYHODNOCENÍ A POPIS VÝSLEDKŮ 6. TŘÍDY

Tab. 1
SO-RA-D (CELKOVÉ–hodnoceno všemi)

	PŘÍJMENÍ	CELK	SYMP	VLIV
1	Lenka V.	1.525	2.000	1.050
2	Denisa V.	1.786	1.952	1.619
3	Barbora	1.850	1.950	1.750
4	David	1.875	2.300	1.450
5	Helena	1.900	1.750	2.050
6	Tomáš	1.950	2.200	1.700
7	Nicola	2.000	1.714	2.286
8	Denisa L.	2.075	1.550	2.600
9	Eliška	2.175	1.850	2.500
10	Karina	2.175	2.100	2.250
11	Dominik	2.200	2.100	2.300
12	Kamila	2.200	2.100	2.300
13	Nathália	2.225	2.100	2.350
14	Štěpánka	2.400	2.100	2.700
15	Lenka Z.	2.714	2.762	2.667
16	Simona	2.800	2.250	3.350
17	Leona	2.825	2.650	3.000
18	Marcela	3.075	2.850	3.300
19	Milan	3.100	2.900	3.300
20	Laura	3.100	2.650	3.550
21	Vojtěch	3.250	2.950	3.550
22	Petr	3.325	2.500	4.150
23	Martin	3.333	3.190	3.476
24	Josef	3.475	3.050	3.900
25	Nikolas	3.475	3.100	3.850
26	Štěpán	4.262	4.095	4.429

Při porovnání individuálních indexů vlivu s individuálními indexy sympatií zjišťujeme, že vzájemná hodnocení sympatií byla celkově „příznivější“ a méně diferencovaná než vzájemná hodnocení vlivu. Zdá se tedy, že třída je o něco více zaměřena na kvalitu vztahů než na otázky vlivu a moci. Sociometrickými hvězdami jsou Lenka, Denisa, Barbora a do značné míry i David, Helena a Tomáš, odmítnutým Štěpán.

Tab. 2
SO-RA-D (VLIV-hodnoceno všemi)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	VLIV	
1	Lenka V.	1.050	0.50	21	1
2	David	1.450	0.682	29	2
3	Denisa V.	1.619	0.348	34	2
4	Tomáš	1.700	0.537	34	3
5	Barbora	1.750	1.250	35	4
6	Helena	2.050	1.313	41	7
7	Karina	2.250	1.145	45	11
8	Nicola	2.286	0.414	48	11
9	Kamila	2.300	0.747	46	12
10	Dominik	2.300	0.537	46	12
11	Nathália	2.350	0.766	47	14
12	Eliška	2.500	0.684	50	18
13	Denisa L.	2.600	1.095	52	22
14	Lenka Z.	2.667	1.033	56	26
15	Štěpánka	2.700	0.958	54	28
16	Leona	3.000	0.737	60	44
17	Marcela	3.300	1.063	66	67
18	Milan	3.300	1.274	66	67
19	Simona	3.350	0.871	67	68
20	Martin	3.476	0.462	73	76
21	Vojtěch	3.550	1.103	71	79
22	Laura	3.550	0.682	71	79
23	Nikolas	3.850	1.082	77	88
24	Josef	3.900	0.937	78	89
25	Petr	4.150	0.871	83	94
26	Štěpán	4.429	0.557	93	98

Tab. 3
SO-RA-D (SYMPATIE-hodnoceno všemi)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	SYMP	PERC
1	Denisa L.	1.550	0.576	31	3
2	Nicola	1.714	0.514	36	5
3	Helena	1.750	1.145	35	6
4	Eliška	1.850	0.661	37	7
5	Barbora	1.950	0.997	39	10
6	Denisa V.	1.952	0.648	41	10
7	Lenka V.	2.000	0.947	40	11
8	Kamila	2.100	0.937	42	16
9	Štěpánka	2.100	0.937	42	16
10	Dominik	2.100	0.621	42	16
11	Nathália	2.100	0.305	42	16
12	Karina	2.100	1.042	42	16
13	Tomáš	2.200	1.116	44	20
14	Simona	2.250	0.934	45	23
15	David	2.300	1.695	46	26
16	Petr	2.500	0.895	50	37
17	Laura	2.650	0.976	53	49
18	Leona	2.650	1.397	53	49
19	Lenka Z.	2.762	1.490	58	56
20	Marcela	2.850	1.082	57	61
21	Milan	2.900	1.463	58	64
22	Vojtěch	2.950	1.313	59	68
23	Josef	3.050	0.892	61	74
24	Nikolas	3.100	0.937	62	76
25	Martin	3.190	0.962	67	82
26	Štěpán	4.095	0.790	86	100

Porovnání individuálních indexů vlivu a sympatií potvrzuje výše zmíněné zaměření třídy na kvalitu vztahů a vzájemných sympatií, ale i zvýšenou orientaci třídy na otázky vlivu a moci. Z celkového pohledu na normy pro jednotlivé individuální indexy sympatií je patrné, že ve třídě převládají pozitivní emoční vazby.

Z prvních tří pozic v pořadí vlivu zaujímají dvě pozice dívky, na prvních třech pozicích v pořadí oblíbenosti jsou také dívky. Lenka, která zaujímá nejvyšší pozici ve vlivu, se ocitá v sympatiích na pozici 7 a její celkovou pozici můžeme nazvat pozicí vedoucí. Denisa, která se ve vlivu umístila na 3. pozici, se v sympatiích ocitá na pozici 6, zaujímá tak celkově druhou nejvyšší pozici. David, druhý nejvlivnější žák třídy, se v sympatiích ocitá až na pozici 15, patří tedy mezi žáky výrazně vlivné, ale u některých jedinců nepříliš oblíbený. Slovní hodnocení Davida (od pohledu odporný, je namachrovaný, provokuje) naznačují důvody tohoto rozdílu.

Porovnání indexů Lenky, Davida a Denisy s normami ukazuje, že vliv těchto žáků je spolužáky hodnocen jako skutečně velmi silný – pouze 1% žáků šestých ročníků má ve svých třídách silnější vliv než Lenka, 2% žáků šestých tříd je vlivnější než David a Denisa. Obliba Davida z hlediska norm odpovídá až 26. percentilu. Lenka má index sympatií 11% a Denisa 10%. „Antihvězdou“ (nejméně oblíbeným žákem, který současně podle hodnocení svých spolužáků nemá na třídu žádný vliv) je Štěpán. Je současně jediným žákem, jehož oba individuální indexy jsou vyšší než 4, výše indexu vlivu odpovídá 98. percentilu, výše jeho indexu sympatií dokonce 100. percentilu.

Tab. 4
SO-RA-D (VLIV-hodnoceno pouze chlapci)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	VLIV
1	Lenka V.	1.125	0.125	9
2	Helena	1.875	0.125	15
3	Denisa V.	2.000	0.286	16
4	Barbora	2.000	1.143	16
5	Denisa L.	2.125	0.696	17
6	Nathália	2.125	0.411	17
7	Kamila	2.250	0.500	18
8	Karina	2.250	1.071	18
9	Štěpánka	2.375	0.839	19
10	Nicola	2.500	0.571	20
11	Eliška	2.625	1.411	21
12	Lenka Z.	3.000	0.857	24
13	Leona	3.250	1.643	26
14	Marcela	3.375	1.411	27
15	Simona	3.500	1.143	28
16	Laura	3.625	0.839	29

Tab. 5
SO-RA-D (VLIV-hodnoceno pouze dívkami)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	VLIV
1	Lenka V.	1.000	0.000	12
2	Denisa V.	1.385	0.256	18
3	Barbora	1.583	1.356	19
4	Nicola	2.154	0.308	28
5	Helena	2.167	2.152	26
6	Karina	2.250	1.295	27
7	Kamila	2.333	0.970	28
8	Eliška	2.417	0.265	29
9	Lenka Z.	2.462	1.103	32
10	Nathália	2.500	1.000	30
11	Leona	2.833	0.152	34
12	Denisa L.	2.917	1.174	35
13	Štěpánka	2.917	0.992	35
14	Simona	3.250	0.750	39
15	Marcela	3.250	0.932	39
16	Laura	3.500	0.636	42

V tabulkách č.4 a 5 můžeme sledovat individuální indexy vlivu děvčat zvláště podle hodnocení chlapci (tab.4) a podle hodnocení děvčaty (tab.5). Výrazné rozdíly mezi těmito hodnoceními nenacházíme. Ze všech šestnácti dívek si Lenka zachovává první místo ve vlivu jak u spolužáků, tak u spolužaček. Taktéž poslední místo si v obou případech hodnocení zachovává Laura.

Tab. 6

SO-RA-D (VLIV-hodnoceno pouze chlapci)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	VLIV
1	Tomáš	1.714	0.571	12
2	David	1.714	0.571	12
3	Dominik	2.143	0.810	15
4	Vojtěch	3.143	1.476	22
5	Martin	3.250	0.500	26
6	Milan	3.571	1.952	25
7	Nikolas	3.857	1.810	27
8	Josef	3.857	1.143	27
9	Petr	4.286	0.905	30
10	Štěpán	4.375	0.554	35

Tab. 7

SO-RA-D (VLIV-hodnoceno pouze dívkami)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	VLIV
1	David	1.308	0.731	17
2	Tomáš	1.692	0.564	22
3	Dominik	2.385	0.423	31
4	Milan	3.154	0.974	41
5	Martin	3.615	0.423	47
6	Vojtěch	3.769	0.859	49
7	Nikolas	3.846	0.808	50
8	Josef	3.923	0.910	51
9	Petr	4.077	0.910	53
10	Štěpán	4.462	0.603	58

V tabulkách č.6 a 7 můžeme porovnat hodnocení vlivu chlapců chlapci (tab.6) a děvčaty (tab.7). Z indexů je však patrné, že dívky hodnotily vliv svých spolužáků diferencovaněji než chlapci. Shodnou pozici ve vlivu podle hodnocení chlapci a dívkami mají kromě Vojtěcha a Milana všichni ostatní. Znamená to, že osm pozic z desíti je hodnoceno stejně. Ze všech chlapců si David zachovává první místo ve vlivu jak u spolužáků, tak u spolužaček. Taktéž poslední místo si v obou případech hodnocení zachovává Štěpán.

Tab. 8
SO-RA-D (SYMPATIE-hodnoceno pouze chlapci)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	SYMP
1	Nicola	1.875	0.411	15
2	Denisa L.	1.875	0.696	15
3	Denisa V.	1.875	0.696	15
4	Lenka V.	1.875	1.268	15
5	Karina	2.125	0.696	17
6	Eliška	2.250	0.786	18
7	Nathália	2.250	0.500	18
8	Helena	2.500	1.429	20
9	Barbora	2.500	1.143	20
10	Štěpánka	2.500	1.143	20
11	Kamila	2.625	0.839	21
12	Simona	2.750	0.500	22
13	Leona	2.875	1.554	23
14	Marcela	2.875	0.696	23
15	Laura	3.250	1.071	26
16	Lenka Z.	3.500	0.857	28

Tab. 9
SO-RA-D (SYMPATIE-hodnoceno pouze dívkami)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	SYMP
1	Helena	1.250	0.386	15
2	Denisa L.	1.333	0.424	16
3	Barbora	1.583	0.629	19
4	Eliška	1.583	0.447	19
5	Nicola	1.615	0.590	21
6	Kamila	1.750	0.750	21
7	Štěpánka	1.833	0.697	22
8	Simona	1.917	0.992	23
9	Nathália	2.000	0.182	24
10	Denisa V.	2.000	0.667	26
11	Lenka V.	2.083	0.811	25
12	Karina	2.083	1.356	25
13	Laura	2.250	0.568	27
14	Lenka Z.	2.308	1.397	30
15	Leona	2.500	1.364	30
16	Marcela	2.833	1.424	34

Výše individuálních indexů sympatií jednotlivých dívek ve třídě podle hodnocení chlapci se od výše těchto indexů podle hodnocení děvčaty liší. Helena, nejoblíbenější mezi děvčaty, je mezi chlapci jen průměrně oblíbená, podobně je na tom Barbora. Zajímavé je, že Lenka, jejíž vedoucí pozici ve třídě spoluurčuje i první pozice ve vlivu podle hodnocení všemi, se podle hodnocení dívkami v oblíbě dostává až na pozici 11. Podobně Denisa, která má druhou vedoucí pozici ve třídě, se podle hodnocení dívek dostává až na 10. pozici.

Tab. 10
SO-RA-D (SYMPATIE-hodnoceno pouze chlapci)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	SYMP
1	Domínik	1.857	0.810	13
2	Petr	1.857	1.143	13
3	Milan	2.286	1.905	16
4	Tomáš	2.429	2.286	17
5	Vojtěch	2.571	1.619	18
6	Josef	2.571	1.619	18
7	David	2.714	3.238	19
8	Martin	2.750	1.071	22
9	Nikolas	3.143	1.476	22
10	Štěpán	3.875	0.982	31

Tab. 11
SO-RA-D (SYMPATIE-hodnoceno pouze dívkami)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	SYMP
1	David	2.077	0.910	27
2	Tomáš	2.077	0.577	27
3	Domínik	2.231	0.526	29
4	Petr	2.846	0.474	37
5	Nikolas	3.077	0.744	40
6	Vojtěch	3.154	1.141	41
7	Milan	3.231	1.026	42
8	Josef	3.308	0.397	43
9	Martin	3.462	0.769	45
10	Štěpán	4.231	0.692	55

Ani v oblíbenosti chlapců nejsou mezi hodnocením chlapci a dívkami úplné shody. Důležitější rozdíl vidíme v indexech Petra, Milana. U obou chlapců je významná oblíbenost mezi chlapci a u dívek se Petr ocitá téměř v průměru a Milan ve druhé polovině. David, který je neoblíbenější podle hodnocení dívek, zaujímá až 7 pozici u hodnocení sympatií mezi chlapci.

Tab. 12

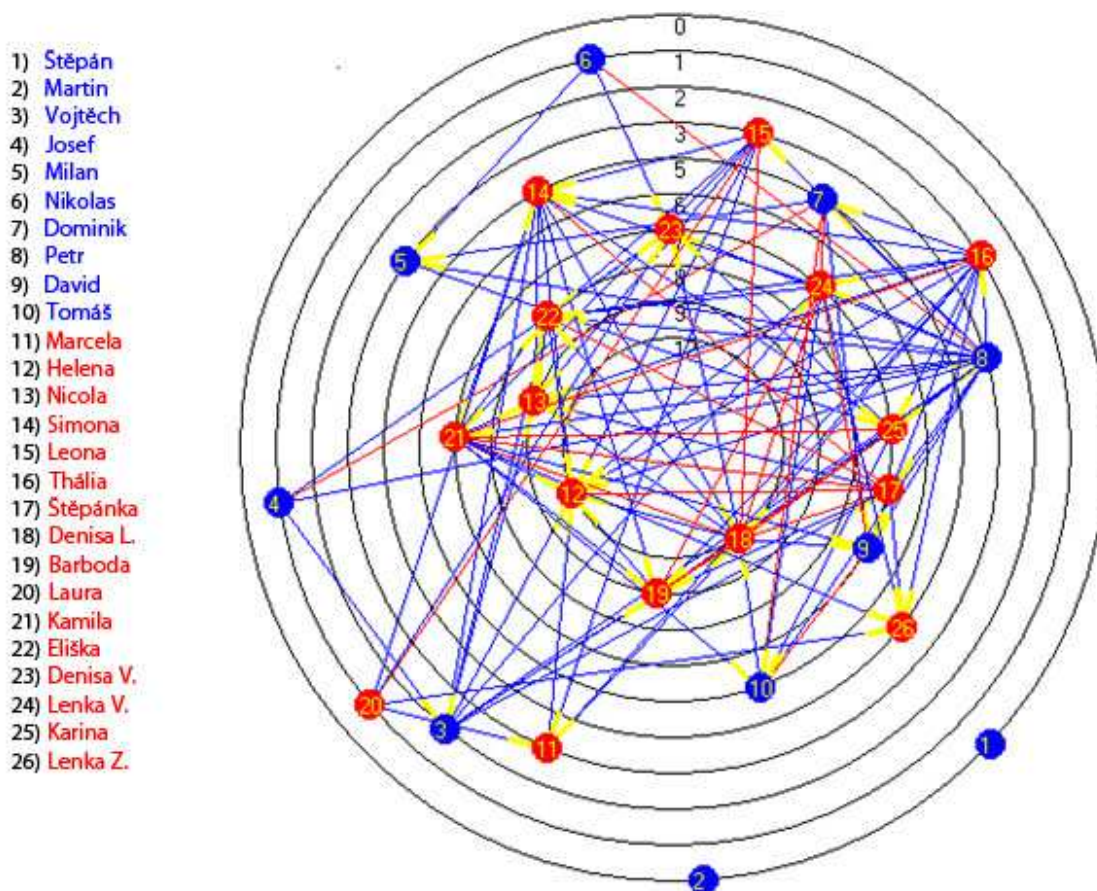
SO-RA-D (NÁKLONNOST-hodnocení všichni)

	PŘÍJMENÍ	IND1	IND2	NAKL	
1	Martin	0.000	0.000	0	0
2	Štěpán	0.000	0.000	0	0
3	Nicola	0.000	0.000	0	0
4	Denisa V.	0.000	0.000	0	0
5	Lenka Z.	0.000	0.000	0	0
6	Petr	1.400	0.417	35	1
7	Nathália	1.560	0.507	39	3
8	Denisa L.	2.000	1.250	50	11
9	Štěpánka	2.080	0.743	52	15
10	Vojtěch	2.200	1.167	55	17
11	Lenka V.	2.200	1.417	55	17
12	Kamila	2.200	1.667	55	17
13	Leona	2.320	1.477	58	22
14	Simona	2.360	1.407	59	27
15	Dominik	2.480	1.093	62	33
16	Tomáš	2.560	0.840	64	42
17	Karina	2.560	1.340	64	42
18	Marcela	2.560	0.673	64	42
19	Barbora	2.640	1.157	66	47
20	Helena	2.640	0.657	66	47
21	Laura	2.680	1.310	67	50
22	Josef	2.720	1.543	68	55
23	Eliška	2.720	1.627	68	55
24	Milan	2.840	0.390	71	64
25	Nikolas	2.840	1.223	71	64
26	David	3.160	1.807	79	84

Na poslední pozici je podle indexu náklonnosti David, výše jeho indexu je odpovídá 84. percentilu, tzn. že v populaci šestých ročníků je celých 84% žáků, kteří v průměru hodnotí své žáky jako sympatičtější. Nepříznivá pozice tohoto chlapce ze vztahu se spolužáky je velmi pravděpodobně způsobená tím, že některé spolužáky provokuje a ti Davida hodnotí, doslova: „je namachrovaný, myslí si o sobě kdo ví co“. Přičemž David patří mezi nejvlivnější žáky ve třídě a u dívek nejsympatičtějšího spolužáka. Na první pozici z hlediska náklonnosti je Petr, který má slabý vliv, ale vysoké sympatie, mezi chlapci nejoblíbenější. Porovnání Petrova indexu náklonnosti s normami ukazuje, že v populaci je 6.ročníků je pouze 1% žáků, kteří v průměru hodnotí své spolužáky jako sympatičtější.

Diagram 1

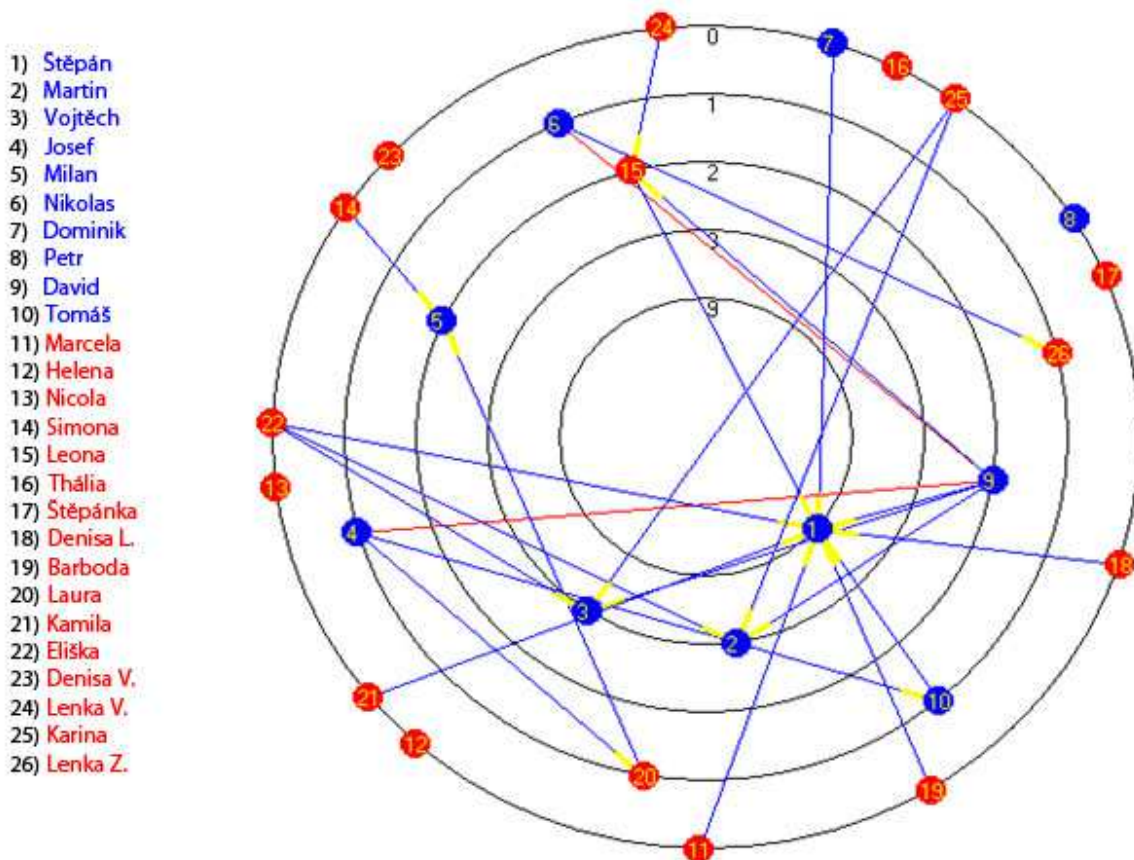
Orbitální sociogram sympatie (+)

Červené úsečky vypovídají, že ve třídě je 19 vzájemných pozitivních vazeb, z toho patnáct mezi děvčaty, čtyři mezi chlapci. Z dívek se vzájemně pozitivně hodnotí čtyři trojice Lenka, Denisa, Barbora. Druhá trojice a zároveň nejlivnější dívčí trojice je Karina, Denisa, Barbora. Třetí trojici tvoří Štěpánka, Denisa L., Kamila a poslední trojicí jsou Kamila, Denisa, Karina. Zajímavé je, že Denisa se objevuje ve všech trojicích a je také nejsympatičtější dívkou celé třídy podle celkového hodnocení. Denisa je také spolu s Helenou nejbližší středu orbitalů, ale má na rozdíl od Heleny více pozitivních vztahů.

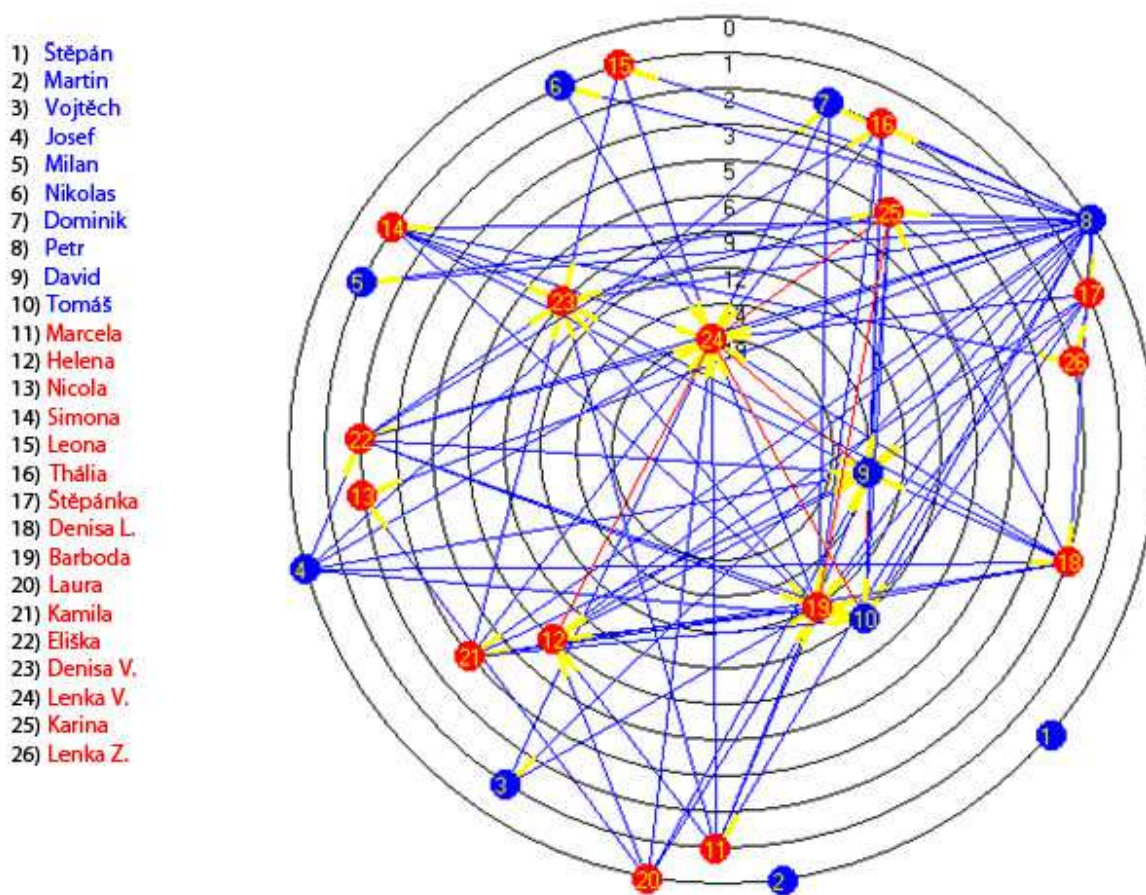
Dalšími informacemi, které nám tento sociogram podává, jsou např.: vzájemná pozitivní vazba v chlapecké části třídy je mezi Dominikem a Tomášem, přičemž oba mají i celkově z chlapců nejvíce pozitivních vazeb a Dominik má podle hodnocení chlapců nejvíce sympatií. Tomáš je mezi chlapci hodnocen nejvyšším vlivem. K Lence Z. přichází pět pozitivních vazeb, ale žádná neodchází. U Štěpána a Martina nenajdeme vůbec žádnou pozitivní vazbu (ani odcházející ani přicházející).

Diagram 2
Orbitální sociogram sympatie (-)

Nejblíže středu orbitalů je Štěpán, o kterém již z číselných hodnocení víme, že je žákem ve třídě odmítaným. Štěpán sám však žádnou negativní vazbu nevysílá. Nejvíce, celkem 6, negativních vazeb vysílá David, který také podle svého indexu náklonnosti prožívá nejmenší uspokojení ze svých vztahů se spolužáky a který má zároveň mezi chlapci největší vliv a mezi děvčaty největší vliv i sympatie. Z těchto 6 negativních vazeb jsou vzájemné dvě: s Josefem a Nikolasem, další vzájemné negativní vazby se ve třídě nevyskytují.

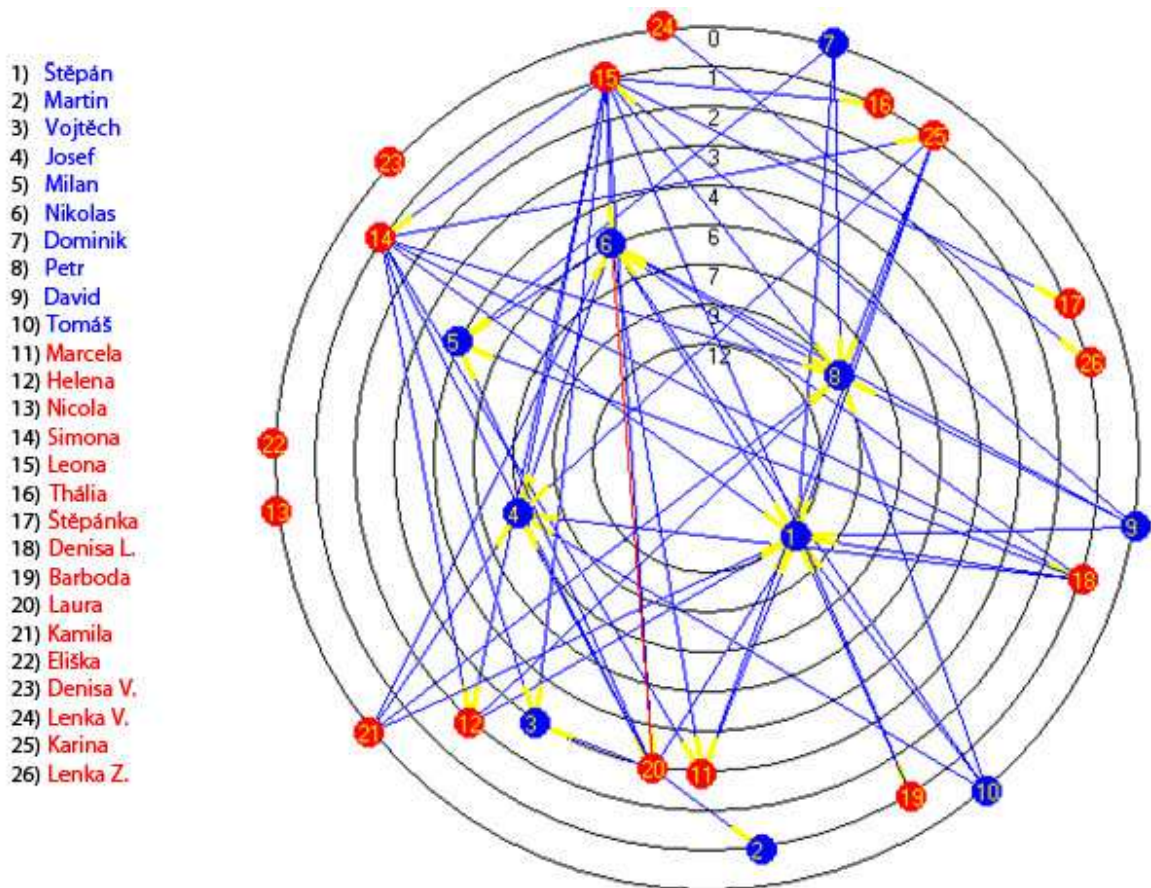
Diagram 3
 orbitální sociogram vliv (+)

Nejblíže středu orbitalů je Lenka V., o které již z číselných hodnocení víme, že je v celkovém hodnocení nejvlivnější ve třídě. Přijímá 19 vazeb, sama vysílá čtyři, které jsou vzájemné a to s Davidem, se kterým tak vytváří nejvlivnější dvojici, dále s Tomášem, Karinou a Helenou. Druhým nejvlivnějším je David, výše zmíněný, který přijímá 11 vazeb a z toho je jediná vzájemná a to k Lence V. Zajímavostí je, že nejvíce, celkem 18 vazeb vysílá Petr, který je také na první pozici z hlediska náklonnosti a ovlivnitelnosti a mezi chlapci jedním z nejoblíbenějších. Zpět mu ovšem nepřichází žádná vazba jako třeba i u Josefa a Laury.

Ve třídě je pět vzájemných nejvlivnějších vazeb, z toho tři mezi děvčaty, dvě mezi chlapci a děvčaty. Z dívek se vzájemně jako nejvlivnější hodnotí dvě dvojice: Lenka V. a Karina. Druhou dvojici představuje Lenka V. a Helena. Třetí dvojice tvoří Barbora a Karin. Nejvlivnější dívčí trojicí jsou: Lenka V., Barbora a Karin. Další kombinovanou dvojici tvoří Lenka V. a David a poslední Lenka V., která se objevuje ve čtyřech z pěti nejvlivnějších dvojic.

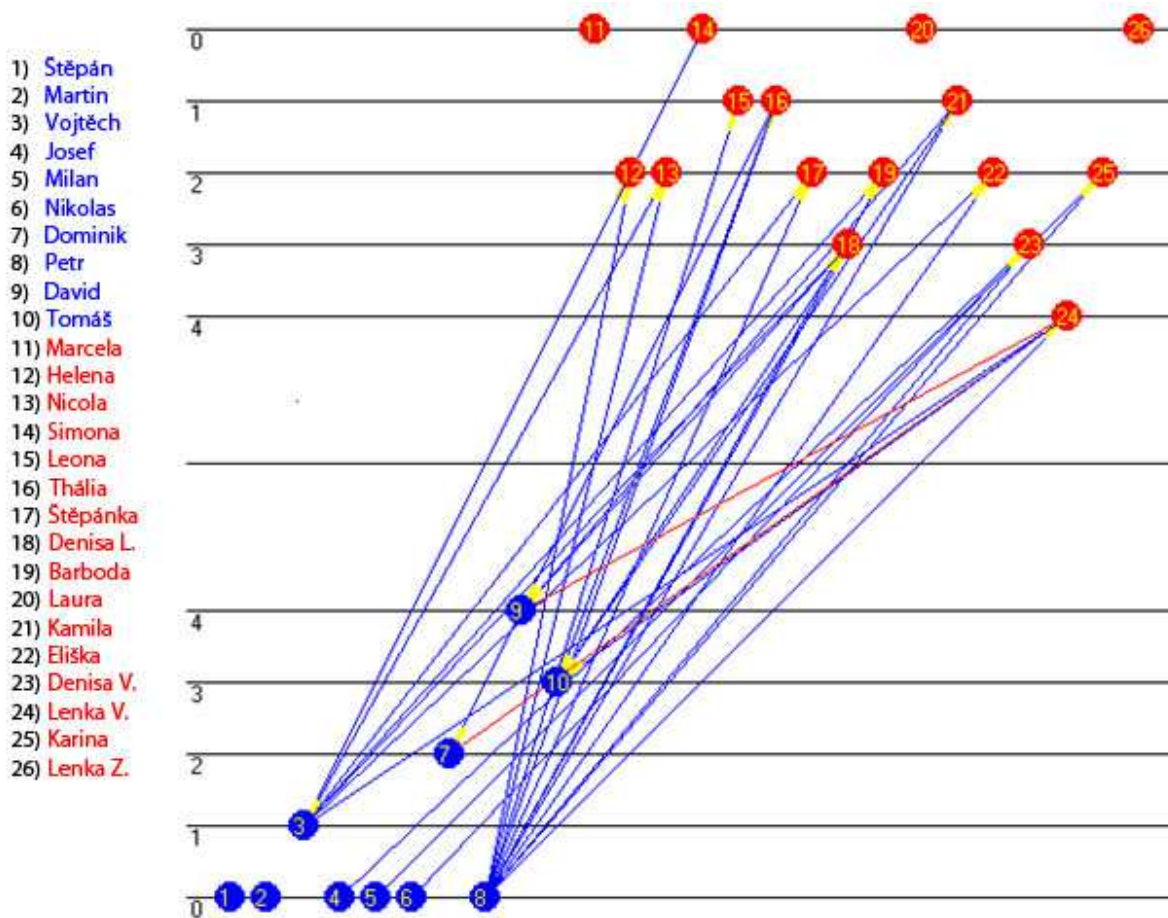
Diagram 4
Orbitální sociogram vliv (-)

Nejblíže středu orbitalů je Štěpán, o kterém již z číselných hodnocení víme, že je žákem ve třídě odmítaným. Štěpán sám však žádnou negativní vazbu nevysílá. Nejvíce, celkem 6, negativních vazeb vysílá David, který také podle svého indexu náklonnosti prožívá nejmenší uspokojení ze svých vztahů se spolužáky a který má zároveň mezi chlapci největší vliv a mezi děvčaty největší vliv i sympatie. Z těchto 6 negativních vazeb jsou vzájemné dvě: s Josefem a Nikolasem, další vzájemné negativní vazby se ve třídě nevyskytují.

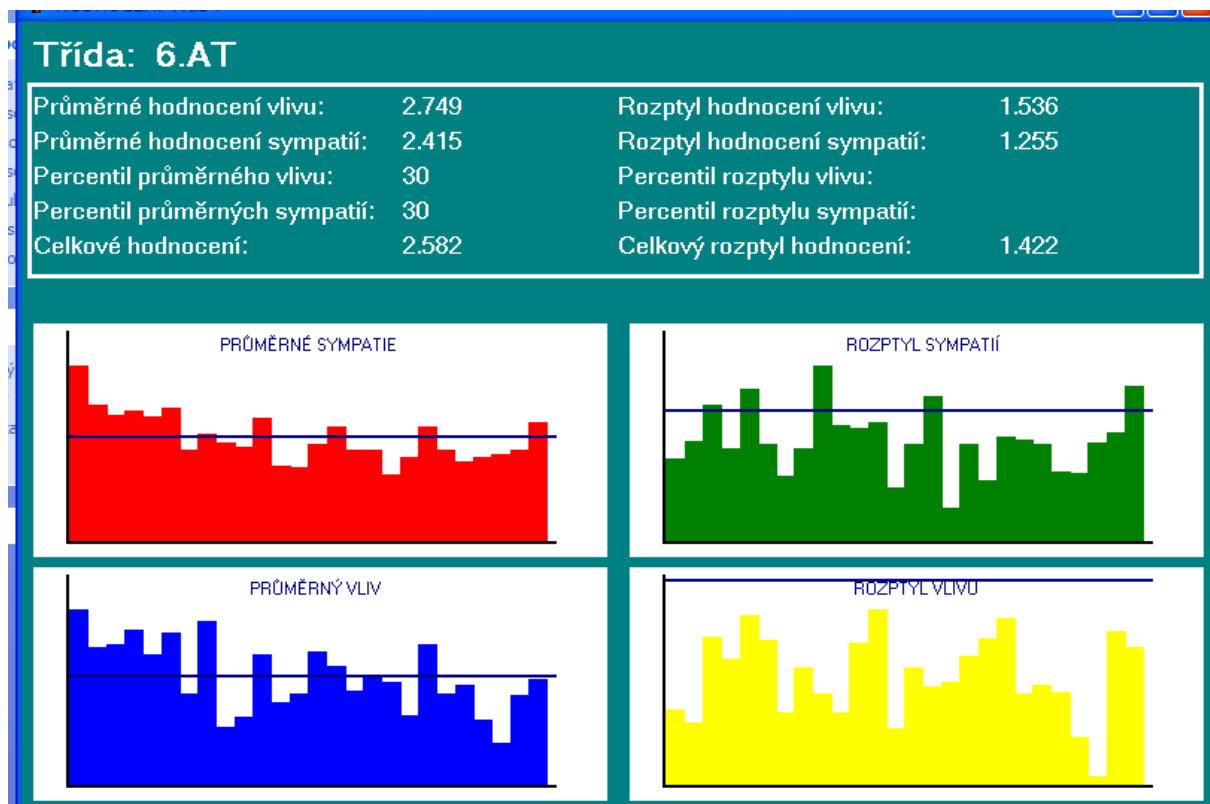
Diagram 5

Lineární sociogram (Meziskupinový graf)

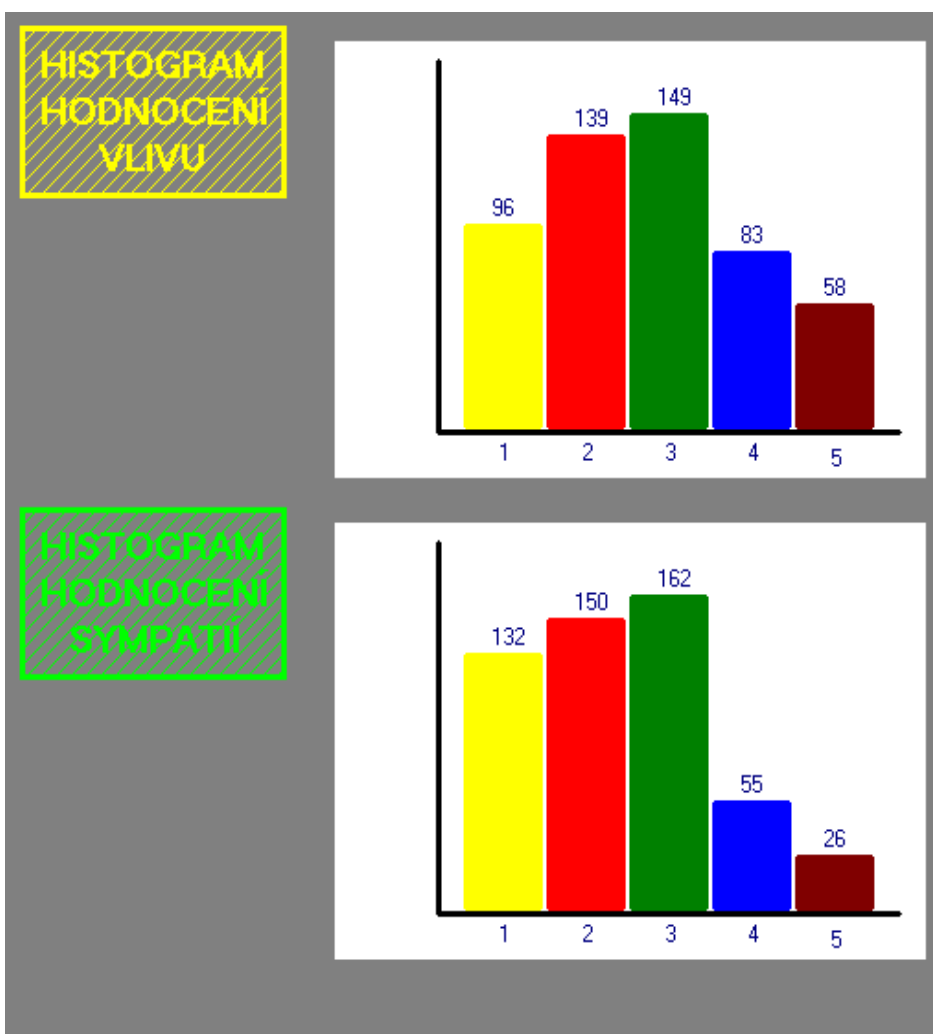
Patrné je, že celkově vysílají chlapci více pozitivních vazeb k dívkám než dívky k chlapcům. Nejvíce pozitivních vazeb ke spolužačkám - celkem 12 - vyslal Petr, sám však žádnou pozitivní vazbu od dívek nedostal. Největší počet - 4 pozitivní vazby - od žáků druhého pohlaví dostala Lenka V., která je podle číselných celkových hodnocení sociometrickou hvězdou, tato její pozice je ovlivněna především nejvyšším hodnocením vlivu, sympatie má potom významně větší u chlapců než u dívek. Dvě pozitivní vazby k druhému pohlaví jsou vzájemné a to s Dominikem a Davidem, který při slovním hodnocení uvádí, že je jeho nejlepší kamarádka a společně vytvářejí nevlivnější dvojici ve třídě. Podle slovního hodnocení se na sympatiích chlapců k Lence V. podílí to, že s ní je sranda a je kamarádká. 3 pozitivní vazby obdržel David, Tomáš, Denisa (po Lence V. v celkovém hodnocení nevlivnější žáci ve třídě). Tomáš má největší vliv mezi chlapci společně s Davidem a u děvčat největší sympatie stejné opět s Davidem. Denisa má celkovém hodnocení má největší oblibu.

Diagram 6
Hodnocení třídy

Porovnání průměrného hodnocení ve vlivu a sympatiích, tzv. třídního indexu vlivu a třídního indexu sympatií, s percentilem průměrného vlivu, které mají charakter orientačních norem pro třídy šestých ročníků, dokresluje již popsanou strukturu třídy. Třídní index vlivu je celkově mírně nadprůměrný a taktéž třídní index sympatií je nadprůměrný, oba indexy odpovídají 30. percentilu. Tato skutečnost jednak potvrzuje kladné emoční vztahy, ale ukazuje i zvýšenou orientaci třídy na otázky vlivu a moci. Celková emoční atmosféra je kladná.

Diagram 7
Histogram vlivu a histogram sympatií

Z histogramu je patrné, že vliv svých spolužáků hodnotili žáci nejčastěji dvojkou až trojkou, v hodnocení sympatií je kromě dvojek a trojek významný podíl jedniček, což je důležitá informace o vztazích ve třídě, poukazuje na kladné vyladění třídy, pozitivní vztahy.

12.2 OSOBNOSTNÝ DOTAZNÍK PRE DETI (B-J.E.P.I)

T-21/čes.

TZ

B - J. E. P. I.

Jméno a příjmení: Dnešní datum:

Datum narození: Třída:

Škola:

P E N L

Návod:

Předkládáme Ti několik otázek týkajících se Tvého chování, toho, jak se cítíš a co děláš. Každá otázka má dvě možnosti pro odpověď: ANO nebo NE. Přečti si pozorně každou otázku a rozhodni se, zda s ní souhlasíš nebo nesouhlasíš. V případě, že souhlasíš, zakroužkuj ANO. Jestliže nesouhlasíš, zakroužkuj NE.

Nezdržuj se příliš dlouho u jednotlivých otázek a nezapomeň, že máš odpovědět na každou otázku.

1. Odpovíš obyčejně pohotově, když s tebou někdo mluví?	ano	ne
2. Cítíš se často velmi nepříjemně bez zjevné příčiny?	ano	ne
3. Máš radost, když se Ti podaří někoho zesměšnit?	ano	ne
4. Porušil jsi už někdy školní řád?	ano	ne
5. Máš mnoho různých zájmů a zálib?	ano	ne
6. Jsi někdy tak neklidný, že neposedíš na jednom místě?	ano	ne
7. Baví tě dělat si z jiných lidí legraci?	ano	ne
8. Řekl si už někdy o někom něco nepěkného nebo hanlivého?	ano	ne

© Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p., Bratislava, 1988

9. Máš rád takové situace, ve kterých musíš rychle jednat?	ano	ne
10. Často lituješ, že jsi udělal něco, co jsi neměl dělat?	ano	ne
11. Chtějí se ti někteří lidé pomstít za to, co jsi neudělal?	ano	ne
12. Pokazil nebo ztratil jsi už něco, co ti nepatřilo?	ano	ne
13. Jsi raději sám, než s druhými dětmi?	ano	ne
14. Říkají o tobě, že jsi velmi citlivý?	ano	ne
15. Vadí ti, když musíš být ve společnosti jiných dětí?	ano	ne
16. Vytahuješ se trochu někdy?	ano	ne
17. Jsi rád, když je kolem tebe rušno?	ano	ne
18. Jsi někdy obzvlášť veselý nebo smutný, bez vysvětlitelné příčiny?	ano	ne
19. Dokážeš se bavit ve veselé společnosti?	ano	ne
20. Sníš vždy všechno, co máš na talíři?	ano	ne
21. Dal bys přednost čtení zajímavé knihy před výletem s veselou společností?	ano	ne
22. Máš strach z něčeho hrozného, co by se mohlo stát?	ano	ne
23. Stáva se často, že si kamarádi nebo kamarádky s tebou přestanou hrát?	ano	ne
24. Předstíral jsi už někdy, že neslyšíš, když na tebe volali?	ano	ne
25. Raději na společném večírku tiše sedíš, než abys vystupoval před ostatními?	ano	ne
26. Míváš takové myšlenky, které ti brání usnout?	ano	ne
27. Jsi často účastníkem bitek nebo šarvátek?	ano	ne
28. Dodržíš vždy to, co slíbíš?	ano	ne
29. Máš ve zvyku rychle se rozhodovat?	ano	ne
30. Je mnoho věcí, které tě dokážou rozložit?	ano	ne
31. Máš pocit, že se hádáš častěji než většina dětí?	ano	ne
-

32. Vzal sis už někdy víc, než ti patřilo?	ano	ne
33. Chodíš velmi rád na procházky s kamarády?	ano	ne
34. Míváš pocit, že tě už všechno přestává bavit?	ano	ne
35. Dokážeš se bavit žertíky, které by mohli někomu ublížit?	ano	ne
36. Dokážeš vždy zachovat tajemství?	ano	ne
37. Když se seznamuješ s novými kamarády, začínáš obyčejně hovořit jako první?	ano	ne
38. Trápíš se dlouho nad tím, že jsi udělal hloupost?	ano	ne
39. Rozčilují se dospělí často bez příčiny nad tvým chováním?	ano	ne
40. Umyješ si vždy ruce před jídlem?	ano	ne
41. Rozhoduješ se často okamžitě?	ano	ne
42. Těžko se soustřeďuješ při nějaké hře nebo práci?	ano	ne
43. Používáš s oblibou neslušné výrazy a nadávky?	ano	ne
44. Omluvíš se vždy, když jsi byl na někoho zlý?	ano	ne
45. Rád bys pátral ve starém zámku, o kterém se povídá, že v něm straší?	ano	ne
46. Cítíš někdy, že ti tlouče srdce?	ano	ne
47. Trápíš se velmi, pokud ublížíš lidem, které máš rád?	ano	ne
48. Sedíš ve třídě vždy tiše, dokonce i když tam není učitel?	ano	ne
49. Máš veselou a živou povahu?	ano	ne
50. Dráždí tě, když jsi kritizován nebo napomínán?	ano	ne
51. Činí ti potěšení občas trápit zvířata?	ano	ne
52. Splníš si nejdříve povinnosti a až potom si začneš hrát?	ano	ne
-

53. Dokážeš pobavit skupinu dětí?	ano	ne
54. Těžko večer usínáš, když máš nějaké trápení?	ano	ne
55. Hodíš občas odpadky na zem jednoduše proto, že se ti chce?	ano	ne
56. Poslechneš obyčejně na první slovo?	ano	ne
57. Pracuješ raději sám než ve společnosti druhých dětí?	ano	ne
58. Točí se ti někdy hlava?	ano	ne
59. Myslíš si, že nejlepší je nikomu nedůvěřovat?	ano	ne
60. Jsi vždy tiše, když dospělí hovoří?	ano	ne
61. Máš rád bojové a hlučné hry?	ano	ne
62. Polekáš se, když kolem tebe náhle přeběhne pes?	ano	ne
63. Máš ve zvyku kreslit nebo psát po zdech kresbičky nebo nápisy, které někoho zesměšňují?	ano	ne
64. Byl jsi už někdy drzý na své rodiče?	ano	ne
65. Máš rád podivné a neobyčejné věci?	ano	ne
66. Cítíš se často osamocený a opuštěný?	ano	ne
67. Máš hodně kamarádů nebo kamarádek?	ano	ne
68. Máš ve škole častěji různé těžkosti než jiné děti?	ano	ne
69. Míváš často děsivé sny?	ano	ne
70. Vyhledáváš často zábavná setkání?	ano	ne
71. Jsi často unavený a nevíš proč?	ano	ne
72. Vykládáš rád svým kamarádům vtipy nebo veselé historky?	ano	ne
73. Jsou na tebe rodiče hodně přísní?	ano	ne
74. Rozlobíš se, když musíš někde déle čekat?	ano	ne
75. Myslí si o tobě jiní lidé, že jsi velmi živý?	ano	ne
76. Vyhýbáš se zábavným setkáním?	ano	ne
77. Potřebuješ často povzbuzení svých blízkých?	ano	ne
78. Bylo ti nepříjemné odpovídat na naše otázky?	ano	ne

12.3 ZÁZNAMOVÝ LIST SO-RA-D

ZÁZNAMOVÝ LIST SO-RA-D				
Dnešní datum:				
Jméno:		Škola:		Třída:
Č.	JMÉNO	VLIV	SYMPATIE	ZDŮVODNĚNÍ SYMPATÍ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				